

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GARACZI LÁSZLÓ: Pompásan buszozunk! (*regényrészlet – 3., befejező rész*) 233
- KOVÁCS ANDRÁS FERENC–TOMPA GÁBOR: Kétszer kettőször két balkezes 247
- BALLA ZSÓFIA verse 251
- CSERNA-SZABÓ ANDRÁS: a legnagyobb szentesi barokk metafizikus költő (*csárdai beszély*) 252
- JÁNK KÁROLY versei 259
- JOLANTA JASTRZEBSKA: Szentek, prostituáltak, öngyilkosok (*A szexualitás idiolektusa Móricz Zsigmond regényeiben*) 261
- MAKAY IDA versei 275
- ZOLTÁN GÁBOR: Hallgatás (*elbeszélés*) 277
- BORBÉLY SZILÁRD versei 287
- HOLLÓSVÖLGYI IVÁN verse 290
- SZITÁS ERZSÉBET: Emlékképek a határszéleken (*Hermann Broch és az alkotó eklekticismus reprezentálhatósága*) 291
- PAYER IMRE versei 305
- GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ: A haszontalan és mégis nélkülözhetetlen szolgáló 307
- DANKA ISTVÁN: Filozófia: szenvedély és szükségszerűség (*Két hozzászólás Boros János vitaindítójához*) 318
- PILINSZKY JÁNOS: Töredékek, levelek 325

*

- PÁLYI ANDRÁS: „Jancsitok” (*Pilinszky János összegyűjtött levelei*) 327
- BÁTHORI CSABA: Párban, pártalan (*Závada Pál: Jadviga párnája*) 335
- KÁROLYI CSABA: Életfogytiglan, avagy „Egy női szörnyeteg” (*Závada Pál: Jadviga párnája*) 343
- SELYEM ZSUZSA: A létige megőrül (*Jánk Károly: Másvilág*) 349

1998

MÁRCIUS

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – **JPTÉ** Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – **Művészetek Háza**, Széchenyi tér 7-8. – **Írók Könyvesboltja**, Kossuth Lajos u. 21. – **Betűdzsungel**, Király u. 9. – **Zrínyi Könyvesbolt**, Jókai u. 25. – **Móricz Zsigmond Könyvesbolt**, Széchenyi tér 17. – **Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája**, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – **Lícium Könyvesbolt**, Kálvin tér 2/c. – **Ády Endre Könyvesbolt**, Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ády Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kaposvárott:** József Attila Könyvesbolt, Fő út 33. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt**, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt**, Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyves-**

bolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyvgaléria, Fő u. 174-176. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtár – **Buch Könyvesbolt**, Dugonics tér 12. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze-**
gen: Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – **Magiszter Könyvesbolt**, V., Városház u. 1. – **Osiris-Századvég Könyvesbolt**, V., Veres Pálné u. 4-6. – **Írók Boltja**, VI., Andrássy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka**, XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt**, V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt**, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://www.jpte.hu/pecs/jelenkor/>

JELENKOR

120,- Ft



JELENKOR

XLI. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

✱

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

✱

A szerkesztőség munkatársai

BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ, PARTI NAGY LAJOS,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

✱

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros Alapítvány,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 720,- Ft, a II. félévre 600,- Ft,
egy évre belföldre: 1320,- Ft, külföldre: 2200,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsen.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A HOLMI 100. számát ünnepelte január 29-én a budapesti Radnóti Színházban. Az 1989-ben indult folyóiratról Bálint András és a főszerkesztő, Réz Pál beszélgettek, a lapban már megjelent, illetve a közeljövőben megjelenő írásokból a jelenlévő szerzők, Kun Árpád, Nádasdy Ádám, Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tandori Dezső, illetve a Radnóti Színház művészei, Kulka János, Moldvai Kiss Andrea és Szervét Tibor olvastak fel, a meg nem jelentekből Várady Szabolcs.

*

A JELENKOR KIADÓ új könyveinek premierjére került sor február 3-án Pécsen a Művészetek Házában. A Bencsik István szobrászművész munkásságát bemutató albumról, valamint Vidovszky László és Weber Kristóf Beszélgetések a zenéről című könyvről a kiadó igazgatója, Csordás Gábor kérdezte az alkotókat.

*

AZ IRODALOMTUDOMÁNY MŰHELYEI című sorozat keretében Hanus Erzsébettel, a JPTE oktatójával beszélget Martonyi Éva irodalomtörténész február 26-án a pécsi Művészetek Házában. A téma Hanus Erzsébet francia nyelven megjelent, a magyar irodalom 19. századi franciaországi fogadtatását bemutató könyve lesz.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Shakespeare *Othello* című drámáját mutatja be április 3-án a nagyszínházban. Az előadás rendezője Császár Imre.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum Budapest *Erró – Political Painting* című kiállítása a Budavári Palotában január 22-től március 1-ig volt látogatható. – Ugyanitt

Swierkiewicz Róbert installációja, a *Vontatóhajó* várja az érdeklődőket február 26. és március 29. között. – Szintén a Budavári Palota ad otthont a főiskolások munkáiból a Francia Intézettel közösen rendezett *Budapest-Marseille* című kiállításnak. – A Budapest Kiállítóteremben Paizs László kiállítását láthatta a közönség február 4. és március 1. között. – Ugyanitt a Budapesti Tavasz Fesztivál keretében március 12-től április 12-ig Arday Ildikó képzőművész kiállítása tekinthető meg *Menedék* címmel. – A Budapest Galéria Kiállítóházában Kalandra való nagyszerű nap... címmel izlandi és svájci társaikkal mutatkoztak be a Fiala Képzőművészek Stúdiójának tagjai február 10. és március 1. között. – Ugyanitt a tavaszi fesztivál hivatalos programjaként Pető Hunor képzőművész kiállítása látható *Szponzoraim árnyékában* címmel március 17-től április 12-ig. – Az Ernst Múzeum Baranyay András retrospektív kiállításával várja a látogatókat február 10. és március 12. között. – A székesfehérvári Szent István Király Múzeum *Újonnan gyűjtött és rég nem látott művek* című kiállítása január 31-től május 17-ig látogatható a Csók István Képtárban. – A dunaújvárosi Kortárs Művészeti Intézet február 6. és március 7. között Ádám Zoltán, valamint Braun András kiállításait mutatta be. – A Pécsi Galériában a londoni *Pentagram Design* munkái március 26-tól április 19-ig, a Pécsi Kisgalériában Pálffy György tokiói építész tervei március 19-től április 13-ig tekinthetők meg. – A kaposvári Vaszary Képtárban Takáts Gyula költő grafikáit láthatta a közönség január 23. és február 14. között. – A győri Városi Művészeti Múzeum Képtárában Haraszty István szobrászművész alkotásaival találkozhattak az érdeklődők február 6-tól március 8-ig.

Pompásan buszozunk!

(3.)

Ma nincs kedvem „zónázni” (vagy „amerikázni”), azaz a villamosütközőn utazni, különben is van már bérletem. Multkor a kalauz észrevett, csöngetett a vezetőnek, majdnem fülön csíptek.

Tátrára cserélték a Ganz villamosokat.

Szaladnak a házak, bambulok, tornazsák az ölemben. Pompásan utazunk. Egy repülő: az ablaküveg anyaghibái miatt mintha rángatózna az égen. Teljes grafftal vágatunk, üvöltve rázkódik a szerelvény, a kanyarban sikít, mint a megcsusszanó kréta a táblán, fékezésnél döccenve-lódulva, egyre lassabban ugrrál a fém a fémen. Utolérünk egy Volgát a pirosnál. Szívet rajzolk az ablakra lehelt párás foltba, de ahogy a betűket is beleírom, lassan eltűnik. „Tausz Jutka”, jézusom, megőrültem. Minden ülőhely foglalt. Már jön is egy lihegős néni, ahogy az lenni szok, és direkte az én ülőembe csimpaszkodik.

Viszolygok a feltűnéstől, nem adom át helyemet.

Az ablakon tükröződve látom, hogy néz. Lezserre veszem a figurát, azt ismételve, a szavakat már nem is értem, hogy a feje a néninek éppen jó lesz pemzlinek. Tekintetem egy köpésnyomon rögzül az ablakon, mögötte a szürke csíkokra szárazott városi táj.

Megfogta a vállam, és megrázott.

Mi lenne, ha erről se vennék tudomást. Csak egy álom, amiből, idő kérdése, hamarosan felébredek. Ám ugyanabban a pillanatban mégiscsak felnéztem rá, mert ősi szabály, hogy ha megráz egy néni, ösztönösen rápillantasz. Már pattantam is fel, mint akit darázs csípett, mert a néni, aki három megállón keresztül megrovón toszogatta szatyrát az oldalamba, majd vadul rángatni kezdett, Bácsi néni volt, a szomszéd háztömb házfelügyelője.

Nem nézett rám, nem köszönte meg, szuszogva leereszkedett, én meg ott maradtam mellette állva tehetetlenül, mint akit ottfelejtettek. Tanács körút megállók. Beszélgetni kéne. Menteni a menthetőt.

Mit is mondhatnék neki így hirtelenjében. E beszélgetés valójában a legszörnyűségesebb fenyegetésként jelent meg számomra.

Menjek odébb vagy szálljak le azonnal vagy mi a fenét csináljak?

Köszönés nélkül, óvatosan, mintegy az utastérben uralkodó természetes impulzusoknak, áramlatoknak és erőknak engedelmeskedve lassan elsodródtam mellőle. A villamos csöngetett, döccenve megindult, és az utasmassza, mint sűrű zselé egy zárt téglében, engedelmesen előre-hátra zuttyant hangos fújtatás, nyögés és szörcsögés közepette.

Szép, nagy, duzzadt fűrtökben lógtak a lépcsőről a munkából hazatérő magyarok.

A hátam mögé szoruló férfi a kelleténél jobban hozzám simult.

Ellenőr?

Odébb csusszantam a billegő villamoskocsi mozgását kihasználva, utánam sasszézőtt.

Erre a helyzetre nem volt klisé. Le kell majd szállnom, követni fog, megszólít, cukorkával kínál, bizalmamba férkőzik, megfojt és megerőszakol. Pedig van bérletem.

Perifériás látásommal kopaszodó harmincasnak azonosítom. Hasonlít a himlőhelyes fodrászhoz, aki azzal piszkál nyírás közben, hogy rezeg a fejem.

Most kiáltsak a Bácsi néninek, hogy Bácsi néni, kéremszépen, valaki köpölyöz itten hátulról, tesszen már rászólni?

Konokul fűrtam magam befelé, nem akartam, hogy pingpongedzésre menet megszinegeljenek.

Fűstszag terjengett, kinyitották az ajtókat, és két megálló között kitódultunk a friss levegőre.

Felkapcsolták a neont az Alföldi Cipőbolt kirakatában.

Emberem kámforra változott.

Buzi bácsi, Bácsi néni.

Mindig megmenekülök.

Beiratkoztam pingpongozni, de Laci bácsi nem szeretett. Éles szemmel azonnal felismerte a „natural born” tehetségtelen pingpongost. Anyámmal tapintatosan közölte, hogy nagy karriert nem jósolhat, de ha szorgalmasan gyakorolok, még kinőhetem magam, vannak csodák, akár még első osztályú csapatjátékos is lehetek.

A hátsó teremben forgóztunk.

Laci bácsi időnként kihívott valakit előre, és azzal külön foglalkozott. Engem egyszer hívott előre, mikor kiderült, hogy „valami van” a Gremesperger tenyeresében. Minden edző odajött, és a Gremesperger tenyeresét vizsgálták komoly arccal. Visszahoztam a sarokból a labdát, feladtam jó magasra, a Gremesperger meg lecsapta. Velem ábszolúte nem törődtek. Képtelen voltam rájönni, hogy mi lehet a Gremesperger tenyeresében olyan izgalmas. Általában megvertem a Gremspert, mégis az ő tenyeresében találtak valami rendkívülit. Ezután minden edzésen külön foglalkoztak a Gremespergerrel, kihívták a forgózós kisteremből az első terembe, ahol a Klampárék is edzettek.

Nyáron erőnléti, az öltözőben az újakat a Faházi vizes törülközővel lesimázza. Engem is lesimáz a Faházi. Később látom a Palatinus strandon: zsíros kenyérrel, parkettával, ronggyal játszik pénzben. Meg se ismer, nem emlékezhet mindenkire, akit valaha lesimázott erőnlétin, az ő feje se káptalan.

Az erőnléti végén fociizunk, tudok végre valamiben villogni. Az Orsós, egy kövér cigány fiú belém köt: ezzel a heművel kicsit elszorcsizunk. Ordítva ütöm-vágom-harapom, úgy kell róla levakarni. Nem a szokásos gyerekbunyó, órák múlva is reszketek, foggal akartam kitépni a torkát.

Legalább megtanulják, hogy jobb, ha nem zrikálnak.

Ha rájönnek, hogy mi a Gremesperger tenyeresében a pláne, Laci bácsi megszeretne, és velem is foglalkozna külön. Megpróbáltam leutánozni, mikor lábra kapott a kósza hír, hogy a Gremesperger tenyeresese egyáltalában nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Gremesperger visszacsúszott közénk, akik hetente kétszer a hátsó teremben forgóztunk. A plebsz, a reszli, a fölösleg, a deklasszáltak, a csőcselék televényes alvilága.

Zárkózott lett a fiú, mondja rólam anyám a fülem hallatára Bácsi néninek.

Olyasmiket teszek, amiket nem akarok, például a legnagyobb titkomat, amit senki se tudhat, hogy szerelmes vagyok az Anikóba, aki a szemben lévő házban lakik, elkottyintom a házmesterünk fiának, ami olyan, mintha kiállnék az udvar közepére, és ordítva közölném az emberiséggel, hogy este az Anikó bébidollban kiáll az ablakba, és integet, pedig egyébként nem is köszönünk egymásnak, és én szeretem, imádom, róla álmodok, mert ő a halálos szerelmem.

Amit viszont akarnék, azt meg nem tudom megcsinálni. Például görbe a tartásom, nem tudom magam kihúzni. Azért járok görbe háttal, hogy úgynevezett „hirtelen nyúlánkságomat” leplezzem, olvasta anyu az „Orvos válaszol”-ban.

Herendi a Műjépgálya melegedőjének végében pornóképeket mutogat. Nő széttárja szőrös punát. Amatőr fotók meztelen magyar nőkről, és nyugati újságkiadások. Egy gyűrött képen kontyos nő nagytölcséres málnafagyit nyal mohón, kiderül, hogy nem is fagyit, hanem egy jókora bráner. Már csak sóhajtok, nem hinném, hogy ilyesmi lehetséges, de tartom a szám. Herendi egy újságpapírba csomagolt, házilag gépelt füzetet is hozott mutatóba, taláломra beleolvasok:

„Szerinted a delfinek intelligens lények?,” kérdezte Joe.

Hm, válaszoltam, mert gyakran hallok csodálatos történeteket életmentő delfinekről.

Meg a teknősök, mondta Joe.

Szerintem a teknősök intelligensek, válaszoltam.

Eszembe jutottak a növények érzelmi reakciói. Cousteau kapitány szerint az egész óceán él és lélegzik. Hol a határ?

Azt hiszem, Joe, mondtam Joe-nak, az egész világ intelligens.

Joe rám nézett, majd fel a holdra.

A hullámok édesen paskolták a hajó farát.

Ismered Roger Atya híres beszámolóját?, kérdezte Joe. Roger atyát elvezették a bennszülöttek az Áldozati Kannibálfához. Az Áldozati Kannibálfa négy méter magas volt, úgy nézett ki, mint egy óriási ananász. Tetejéről hatalmas, húsos levelek lógtak a földig, nyalánk darazsak dőzsöltek rajta. Indák hálózta be, törzséből éles tüskék meredtek elő. A tetején lévő mélyedésből zöld folyadék szivárgott. Az áldozatnak kiszemelt fiatal szűzlány felmászott a fa tetejére, az indák rácsavarodtak, a roppant levelek pedig lassan, méltóságteljesen felemelkedtek és beborították a testét. A sűrű, nyálkás folyadék vérrel összekeveredve csorgott le a fa törzsén. A bennszülöttek a fához rohantak, és lefetyelni kezdték. Hamarosan megrészgültek, és

förtelmes orgia vette kezdetét. Roger atya elérkezettnek látta az időt a távozásra, és oldalán az ifjú ladyvel búcsút intett a bizarr látomásnak.

Hallgattunk egy sort, csak a hajó kötelei nyiszogtak.

Az ananász emberevő fa volt régen, mondta Joe. Az a keményebb, fás közepe, az volt a gyomra: az egész világ intelligens.

Nem válaszoltam, csak egyenletes, lágy nyelvcsapásokkal, szuszogva-nyöszörögve simáztam-karimáztam Joe hatalmas, erőtől duzzadó, vérekes farkát.

Erre már levettem a polcról a „Gólya hozzá”-t.

A borítón egy piroshajú, koravén gyerek kacsint romlott grimasszal az olvasóra. Az író hosszan könyörög a bevezetőben, hogy ne csak „azokat” a fejezeteket olvasd el. Édesanya beszámol édesapának, fiunkból férfi lett, ágyneműjén pollúció nyomát észleltem. A szőrök azt jelentik, vigyázat, nemsokára felnőtt. A tömegközlekedés során beálló, nemkívánt erekció fejszámolással való lelohasztásának művésze. Az orrméret és pénisméret téves analógiája avagy tud-e a pénisz szagolni. Havi vérzés: az én meleg húsú, illatos édesanyámnak ilyenje nem lehet.

A kannibálfáról és Roger atyáról (meg az ifjú ladyről) a „Gólya hozza” mélyen hallgatott.

Álmomban megjelent Joe, és azt suttogta: „az anyukák: házak – a kémény: a fűtőlőjük”.

Rendőrök szállták meg az iskolát, olyan hangulat, mint mikor a Mafilmesek válogattak, nagy izgalom, filmsztár leszlel, egy új Fernandel, egy új Somogyvári Rudolf. Oroszóra közben bekopog Kozma bácsi, és felkíséri Herendit az igazgatóiba, mert pénzért árulta a meztelen nős fotókat.

Az egyik sorozaton a nő fenekére macska volt tetoválva, ahogy lesi a „lukba” bújó egeret.

Próbáld Ferenc orosz tanár, akinek majd a légnyomás a felszálló repülőn ki-fröccsenti a tollából a tintát a vajszerű zakójára, annak a véleményének adott hangot, hogy ráfért már egy kis féregtelenítés az iskolára.

Herendit csak a következő óra közepén engedték vissza. Délutánra részletek is kiszivárogtak a kihallgatásokról, a Kisvargától például megkérdezték, öcsi, a te papád tényleg nyominger?

Mert ha nyominger, akkor a Kisvargával csínján kell bánni. Avagy éppen-séggel jelenteni kell az elhárításnak.

Nem ismertük ezt a szót, nyominger. Vices. Nyominger. Nyomizó.

Szia, Varesz. A te papád tényleg nyominger?

A tetovált fenekű nő különböző pózokban illegette magát, de úgy, hogy a macska és az „egérlyuk” mindenképp látsszon. Külön elit kasztot képeztek azok a fiúk az iskolában, akik tetovált fenekű nőt birtokoltak, egymás között csereberéltek, és komoly eséllyel indultak a farsangi bálon, hogy felkérjék tiszteletelni a Mohácsi Tündét.

A rendőri akció után veszélyessé vált a tetovált fenekű nőt behozni az iskolába, és egyáltalán pornóképet birtokolni, mert Igazság néni rendszeresen razziát tartott a táskákban és a zsebekben.

Akkor rajzoljunk. (Rejzoljunk.)

Egy elnagyolt emberi kontúrból vízszintes nyúlvány vezet egy másik, elnagyolt kontúr hasába.

Mit suskenoltok ti ott?, Igazság néni kitepte kezemből a papírt, és minden szál haja égnek ugrott.

Később már térhatású nőket rajzoltam egy vetkőzős toll és a Barcsay-album alapján. Barcsay Jenő volt az egyetlen legális pornó, ő ismertette meg a felnővekvő ifjúsággal a női mell anatómiáját, Barcsay-vázlatot ölelt álmában a magyar kamasz. Az egyik mell szemből, a másik profilból. Tehát, hogy a mellek szöveget zárnak be, nem olyanok, mint a vonat ütközői. Ez utóbbi elképzelés sokáig szívósan tartotta magát.

Paralel cicik.

Bekopogott egy kövér tanácsi dolgozó, kiküldte Klári nénit és a lányokat az osztályfőnöki óráról, és elmesélte azt a viccet, hogy valaki beír az újságnak, igaz-e, hogy a sárgarépa jó az impotenciára: igaz, csak jó szorosan hozzá kell kötözni. A lányok kint vártak a folyosón. Hozzá kell kötözni, ez sehogyse fért a fejembe. Mihez kell hozzákötözni? És ha ahhoz, akkor mégis mivel? Spárgával? Celluxszal? Aztán a döntő pillanatban észrevétlenül leszereled? Vagy le se veszed, jézusom. Jobban örültem volna egy simább viccnek nemi felvilágosítás ürügyén. A paralel cicikre vonatkozó kérdést a répas előzmények után föl se mertem tenni. Következő héten egy nőnemű tanácsi dolgozó a fiúkat küldte ki az osztályból.

Minden nap egy rituális órát a meztelen nőknek szenteltem. Nem biztos, hogy ez normális, de képtelen voltam abbahagyni. Bal mell szemből, jobb profilból, elnagyolt fej, a muffot jól besatírozod.

Mind ugyanolyan.

Ugyanaz a nő.

Fejet nem rajzoltam, nehéz is, fölösleges is, nem az a lényeg.

Pucér és megcsonkolt női testek heverték az ágy alatt, az ágyneműtartóban, a könyvek mögött a polcon, sőt a könyvek lapjai között is. Mint egy sorozatgyilkos, aki már nem tudja hová dugni áldozatait, és bármerre néz, kikandikál egy ernyedő kéz vagy egy formás kis bokacsont. A Verne-sorozat kötetei tömegsírokká puffadtak, a radiátor mögé se fért be egy aprócska muff nagyságú fecni se, nem lehetett tovább halogatni a dolgot.

Injekcióstűvel kiszúrtam anyám Lánchíd konyakjának kupakját, teával utánaötöltöttem, és a meztelen nők százait miszlikbe szaggattam, a maradványokat nejlonzsákba gyűrtem, és kidobtam a kukába.

Nesztek.

Ezzel is megvolnánk.

Hideg vizet lötyböltem arcomra.

Elővettem egy tiszta ív papírost, és egyetlen lendületes mozdulattal hatalmas, kerek mellett kanyarítottam rá profilból. Elmentem pingpongedzésre, de a csonka nőt, az elsőt az új szériából ott felejtettem a zöld rökamién. Úgy veszi észre, mondta apám a vacsoránál, hogy rajzaim témaválasztásában egyre kifinomultabb az ízlésem.

Mintha valami cinkosságot szeretne kicsikarni. Mi, férfiak, mi, a női mellek kába fanatikusai, mi aztán tudjuk, mi a dörgés.

A pornóképekkel való üzletelésből nem lett nagyobb botrány.

Tekintettel voltak a Kisvarga nyominger papájára. Öten rovót kaptak, de nem rúgtak ki senkit.

Maglódi bácsi hosszú évek óta egyedül él az Ordas-dűlőn. Kuttyája, Bolond is öreg már, nem bolondozik úgy, mint régen. Téli éjszakákon Maglódi bácsi beengedi a konyhába, Bolond a sparheld alá fekszik, szorosan a szakadt fülű fáskosár mellé, a döngölt agyagra, és hátát sütteti a meleggel. Maglódi bácsi lánya napközis tanárnő. Karácsonykor meglátogatja Maglódi bácsit, Danika az udvaron játszik Bolonddal. Meleg zoknit hoznak, csokoládét meg egy csomag Amigó kávé. Az első kuttyát, amit Danika megismert Pesten, Amigónak hívták, a házmester kuttyája volt, és Danika sokáig azt hitte, hogy minden kuttyát Amigónak hívnak. Amigó egy hatalmas és rosszkedvű dán dog volt, agytumor végzett vele. Hogy lehet a kávé Amigónak hívni, mikor nem ugat, nem nyal és nincsen lába. Jön a török!, kiáltotta Danika, és végigrohantak a töltésen. Vera néni levágta Maglódi bácsi lábáról a körmöt. A kemény, sárga körömök bekunkorodtak, belenőttek a húsba, és sok szenvedést okoztak Maglódi bácsinak. Nem is lehetett vágni, hanem úgy kellett kis darabokban letördelni. Maglódi bácsi csendesen, de megállás nélkül jajgatott. Fürdetés, a nagy mosófazékban vizet melegítettek, nem sokat, mert a kút befagyott, a faluból hozták a vizet kannában, Maglódi bácsi beleállt a langyos vízbe, Vera néni egy összecsavart törülközővel ledörzsölte. Amíg száradt, leveskét melegített a sparhelden. Kivitte a mosófazekat, a gőzölgő szennyes vizet az árokba loccsintotta. Segített tiszta ruhát venni. Ráadta a télikabátot, szellőztetés. A vizeskannát a vegyesboltos felesége szokta kihozni, elég egy hétre.

Este ülnek az ablaknál, nézik a holdat. A folyón három táskás jégtábla bukácsol. Szól a rádió, de csak halkán, alszik a gyerek, kezében műanyag kilőhető rakéta. A rakéta orrán puha gumicső, hogy ne törje be az ablakot. Ünnepi dalok, a Petőfi hurutosan jön be, a Kossuth sercege. A gyerek halkán horkol. Befőttesgumival rögzített laposelemek a Szokol hátulján. Régi, kemény, repedezett befőttesgumi. Maglódi bácsi kapadohányt csavar egy megnyálazott újságfecnibe. Megrázza a gyufásdobozt, térdére könyököl, kifújja a füstöt a lába közé.

Kosztól megvastagodott, ragadós kártyalapok.

„Zsirt bele!”

Lemúr Miki elnyeri Csachó ebédpénzét.

Felcsalja sulí után az üres lakásba, fájeróznak órákon keresztül. Néha hagyja nyerni, játszik vele, mint macska az egérrel.

Mikor elnyeri Csachó utolsó fillérét is, körmösben játszanak. Kiserken a piros vér a fekete köröm alól. Csachó váratlan és merész javaslatára felteszik tétnek a karóráikat. Aztán Lemúr Miki elnyeri Csachó összes ruháját, Csachónak kopaszra kellene nyíratkoznia, és négykézláb, mekegve megkerülni százszor az ebédlőasztalt, végül egy késhegyre menő fájercsata végén Csachó örök időnkig Lemúr Miki titkos rabszolgája lesz.

Ott ül Csachó Károly, általános iskolai tanuló, a nagyfotelben, reszketve, meztelenül, és elképzei a rabszolgaság eljövendő nyomorúságos éveit.

Azon töpregenek, milyen hazardjátékkal folytassák. Snúr, lukázás, pötyi, huszonegy, snóbli, snapszer. A pötyi az, hogy körbeálltok, sorban mindenki leejt egy

pénzt a földre, és azé lesz az egész, akinek a pénze először ráfekszik egy másikra. Lemúr Miki lecsiszolt két egyforintost, összeragasztotta, és ha fogadás volt, azt dobta fel, de egy idő után megunta, hogy akkor nyer, amikor akar, érdekesebbnek, kockázatosabbnak tűnt felfedni a titkot a többiek előtt, amin azok viszont nemhogy felháborodtak volna, hanem még inkább csodálták Lemúr Miki rafinált elvetemültségét. Géza bácsi óráin a hátsó falra snúroztak vagy húszfillérest pöcköltek a kalapjába. Óriási összegek cseréltek gazdát, ötszáz frigó is összejött egy partiban. Kirázni a bankot: feldobsz három pénzt, ha több a fej, tied az egész, ha kevesebb, jön a következő. Egy többórás parti végén Herendi és Szaniszló után Lemúr Miki csak harmadik a rázásban. Minimális esély. Fél tornazsák aprópénz, minden idők legnagyobb nyereménye. Egész osztály ott áll körben lélegzetvisszafojtva. Herendi és Szaniszló befuccsolnak, Lemúr Miki jön: egyik pénz írás, másik fej, a harmadik nagy ívben begurul a padok alá. Ők hárman a nyomában hason csúszva, mögöttük a többiek nyögve, szuszogva, hörögve, kigúvadt szemekkel. Valaki sikkant, a pénz pörög, pattanásig feszülnek az idegek.

Anyu piros bugyellárisából, Apu bőrkabátjának zsebéből aprópénzet rendszeresen elcsenegetni.

Finom érzékkel mérlegelni: mennyit vehetsz ki a lebukás veszélye nélkül.

Ezüst-Kossuth a szublódfiókban.

Vigyázni kell a Kercsákkal a téren, mert odajön, és mikor legtöbb pénz van szétterítve a földön, rárúgja a homokot. Érdekes nagyobb snúr-, pötyi- és lukazáscsaták után lejönni délelőtt, feltúrni a homokozót, találsz ezt-azt.

A deliriumos révület, mikor új váltópénzek jönnek forgalomba, az Erzsébet-hidas ötvenfilléres.

Csachó elkerekült szemmel, reszketve ül a nagyfotelban. Rövid disputa után mégiscsak a fájernél maradnak. De mi legyen a tét?

Csachó Károly általános iskolai tanuló hosszas tépelődés után, suttogva felajánlotta újabb tétnek a szemfogát, hogy azt ő kitörné vagy kihúzná, mindenért cserébe, amit Lemúr Miki eddig elnyert tőle, de Lemúr Miki egy szemfog ellenértékét mindössze három havi ebédbefizetésben állapította meg, viszont, mondta, és gondterhelten gyűrögette homlokán a bőrt, viszont, mondjuk, de csak azért, mert kedveli Csachót, és régi, jó pajtások, mondjuk, izé, egy ilyen levágott kislábujjért fel tudná ajánlani a, izé, a rabszolgaságot és a mekegést, de Csachó ebbe sehogyse akart belemenni szülei várható bosszújától rettegve. Azért egy hiányzó kislábujjat még csak el lehet titkolni valahogy, vélekedik Lemúr Miki. Odakötözöl egy töltényhüvelyt. Egy radírt. Vagy egy szelepszapokát. Csachó nem szól, meztelen lábát nézegeti szelíden, szeretettel, csönd.

Öt perc múlva Lemúr Miki elnyerte Csachó kislábujját, de ezen a ponton aztán megint elakadtak. Csachó szerette volna, ha nem kell levágnia a kislábujját, de mit ajánljon fel cserébe? Dupla vagy semmi? Két kislábujj kontra mekegés, rabszolgaság, kopaszság satöbbi?

Na, jó, mondja Lemúr Miki olyan hangon, mint aki gavalléros, nagyúri kedvében éppen most kótyavetyél el fillérékért egy országnyi latifundiumot, legyen: ha nyersz, visszakapod a ruhádat, a pénzed, az órád, a rabszolgaságot, a lábujjadat, a kopaszságot, mekegést, mindent. Ha viszont vesztesz, akkor... Itt egy kicsit eltöpreng. Na, jó, figyelj, de ez az utsó ajánlatom. Ha nyersz, mindent

visszakapsz, és még ez a három százaz is a tiéd, azzal előhúz a zsebéből három piros hasú, ropogós százforintos bankjegyet. Ha viszont veszítesz... ha te veszítesz, akkor, Lemúr Miki krákog egyet... akkor kiugrasz az ablakon.

Bámulnak egymásra.

Csachó Károly ált. isk. tan. csupasz fütyülőjét gyurmázza öntudatlan izgalomban. Lehetetlen. Lehetetlen, hogy kilencedszer sorozatban veszítsen, matematikai képtelenség. Most már egészen biztos nyerne, és akkor hazafelé a pénzből a Szalay fagyizóban...

Csachó kiterítette a harmincat.

Lemúr Miki letett huszat, aztán Csachóra nézett, hosszan tanulmányozott a halántékán egy lassan alágördülő izzadságcseppet, benne forgott az egész világegyetem, aztán a szemébe nézett, a rettegésnek és reménynek ebbe a két, kicsi, feneketlen kútjába.

Mi van már, hörögte Csachó.

Lemúr Miki finom, arisztokratikus mozdulattal, kisujját kényesen eltartva, puhán elhelyezte a piros ászot a két tizes mellé.

Sokáig ültek némán.

Haza kell mennem, nyögi Csachó.

Tessék, mehetsz, mondja Lemúr Miki, és mutatja az utat.

Ruhákat, pénzt, aláírásos elismervényt a tartozásokról bezárja a szekrénybe, a kulcsot zsebvágja, és átmegy a másik szobába rádiózni.

Minden jót, Mónika. Pompásan buszozunk.

A néprádió szájában a nagy, sárga, bakelit őrlőfogak. Aztán visszamegy a kisszobába, és szó nélkül megmutatja Csachónak a jól felismerhető pici jeleket a kártyák hátlapján. Csachó csak ül tovább, kezében a piros ásszal, szürkén és mozdulatlanul, mint egy homokszobor.

Nehéz lett a szívem, visszaroskadtam a padra.

Nem megyek haza többé.

Aztán fölálltam, és hazamentem. Nem ülhetek itt az idők végezetéig. Csak már egyszer túl lennék rajta. Ez a szörnyű nyomás a gyomorszájban, nem lehet kibírni.

Most megtudom, hol lakik az úristen. Csak ne a bottal, könyörgöm, jó leszek, megígérem, mostantól mindig nagyon-nagyon-nagyon jó leszek, mint egy angyal, egy ma született bárány, csak ne a bottal, jaj, jaj, jaj, minek is nőttem meg.

Pedig milyen klafán kezdődött minden.

Magyarország legfontosabb kapásnövénye.

A kövér Csesznegi próbálja értelmesre berendezni az arcát (kövér, de legalább nem ráncosodik, hehe), mintha gondolkodna, mintha tudna bármin is gondolkodni, dülledt vizeskék szemekkel bámul fel a levegőbe, háta mögött morzsolgatja tömpe, rózsás ujjacskáját, izgatottan tekergeti rajta a nemlétező aranygyűrűket. Vesz egy nagy levegőt, de nincs mit mondani, üresen tátog a száj. Megszánom, odasúgok, és ő *kapásból* megismétli fennhangon, boldogan: banán.

BANÁN, Banán, banán, ban....

Csesznegi úgynevezett szenzoros pöszeségben szenved: nemcsak pösze, de másnál se képes a pöszeséget felismerni. Tanszerét elhányja, köpenyét elveszti, füzetmunkája borzalmas, Erzsi néni bejegyzése: „randa és másolás”.

Kislufit szétdurrantani a fején, attól nagyot rebben. Dolgozat előtt körzövel megszánni fenekét kabalából. Zeiss nagyítóval, ha besüt a nap, óra közben megpörkölni gallérját. Te, Csesznegi, igaz, hogy kiskorodban mogyoróval etettek, mert nem tudták, hogy majom leszel vagy ember?

Banán.

Micsoda?, emelkedik Sarolta néni a tanári asztal mögül, BANÁN? Csesznegit előnti a forróság, rázogatja fejét, nem, nem banán, egyáltalán nem banán, de-hogy banán, méghogy banán, Magyarország legfontosabb kapásnövénye a..., Magyarország legeslegeslegfontosabb kapásnövénye a, a, a...

Úgy kell sügni profin, hogy az sz, s, c, cs hangokat kihagyod, mert azt meghallja a tanár, azonkívül nagyon jól lehet sügni szimulált köhögés, tüsszentés, krákogás közben.

Sarolta néni bevési a karót, és odavágja Csesznegi ellenőrzőjét az asztal szélére. Csesznegi kívánszorog, idült vigyor az arcán, megpróbál úgy tenni, mintha ő találta volna ki a banánt, virtusból, hogy az osztályt szórakoztassa.

Ne vigyorogj, lányom, mert kíváglak, mint a taknyot.

Takáts Frici elcsumázza Csesznegit, és Csesznegi hatalmas teste, mintegy válaszként Sarolta néni fenyegetésére, döngve a padlóra zuhan. Köpenye beleakad a pad sarkába, és hangos sívítással végigfeszlik a hátán. Begyakorolt akcióterv szerint néhányan megjátszott rémülettel a pörüljárt áldozathoz ugranak, és a kezére taposva rángatják-gyömöszölik, mások hangosan hahotáznak, valaki az általános zúrza-varban kérdést intéz Sarolta nénihez, hogy kimehet-e vécére. Teljes a káosz, és persze megint Csesznegi a hunyó, ki más. Mikor végre mindenki újból a helyén ül némán, Sarolta néni még egy szép hosszú intót is behorgol neki ráadásnak.

Addigra ki is csengetnek. Csesznegit a szünetben a levegőbe dobáljuk, „hajrá, banán!”, pedig nagyon kövér.

Nota bene banánt ritkán eszünk.

De még ha lenne is a boltban, most nem kapnék egy ideig, az ziher.

Mit keres az utcán ilyen későn egy tanuló. A kék iskolaköpenyt hazafelé se szabad levenni. Intő. Kék vagyok, mint az emtékások meze, a Kenderesi bácsi Moszkvicsa. Kékbe kell csomagolni a könyveket, füzeteket is, több napos gyötrellem, rá nejlön. Kék a kisdobosnyakkendő, az öltönyöm is kék szövetből készül. Kék az ég, a véraláfutás, a paplanbélés. Kék vagyok. És nagyon félek.

Igazság néni roppant konyba tornyozta haját, bajuszt növesztett, és hatalmasra fúvódott teste különböző pontjain bőrének barna csomóiból erős törzsű, fekete szőrszálak törtek elő a gyermektársadalom legnagyobb riadalmára.

Nincs ápellátá, rikácsolta klímaxis fejhargon, és megkülönböztetés nélküli, demokratikus szigorral utált mindenkit.

Ebéd után körmével piszkálta fogából a mócsingos húscafatot. Nincs répétá, morogta közben. Mikor próbálkozását siker koronázta, az ujjá hegyén billegő izszamos maradványt, nehogy megint beszoruljon valahová, nehogy megint fennakadjon zezzugos szája öblének valamely rettenetes zátonyán, egy előre összeszűrösölt niagara-szerű nyálzuhataggal egy adagban nyelte le.

Szende Búbáj.

Danikát bőrfodros tirolinadrágban járatta, haját, mint a lányoknak, csattal

fogta össze, arcába szarukeretes szemüveget nyomott. Danika ennek megfelelően nem beszélt, nem kérdezett és nem mozgott. A kérdezés, a kíváncsiság, az érdeklődés attitűdje mindezidáig tökéletesen ismeretlen maradt számára. Ha kihívták felelni, szó szerint eldarált egy ismeretlen ok és elv szerint kiválasztott passzust a leckéből, ha megakadt, vége, ha belekérdeztek, vége, de az anyjával szembeni tanári szolidaritásból sose kérdeztek bele, és ha megakadt, gyorsan beírtak neki egy középezt. A szünetben értelmetlen üzeneteket adtunk át neki, leköptük, vályogtéglát tettünk a tornaszákjába, pókot a fülébe: nem sikerült kiközköntenünk idiotisztikus ernyedtségéből. Beálltunk Igazság néni pózába, csipőre tett kéz, kitolt ülep, és ráordítottunk: „Héj, fijám, há ténékéd hálvány, lilá dunsztod sincsén, mi áz á kikérics?”

Sajnos azt is el kell mondani, hogy Kapanyélnek becéztük.

Szende Bűbáj és a Kapanyél.

A tikitaki-szezon kellős közepén Kapanyél megbokrosodott. Tikitaki: madzagra kötözött műanyag golyókat koccintasz össze. Elviselhetetlen, csattogó hangot ad, és poliamidszilánkok pattannak a szemedbe. A sztárok akár tíz percig is képesek folyamatosan tikitakizni, de vannak áldozatok is, akik inhüvelygyulladás miatt hetekig nem írnak leckét, lemaradnak, évisméltásra kényszerülnek, a Lehel-piacon látjuk legközelebb, egy rosszcú férfinak segít a zöldségesstandon, belekeveredik egy kocsifeltörési ügybe, a sitten csak köcsögnek alkalmas, buziverő suhancok kirabolják és félholtra verik, és egy zúzmarás, téli nap megfagy részegen egy Dohány utcai kapualjban.

Budapest a tikitaki örült kelepelésétől visszhangzott, és nem tudhattuk, melyikünk korai, szörnyű és értelmetlen halálának baljós ütemét kattogják ki a mutatóujjra húzott hupikék golyóbisok.

Kapanyél még sose tikitakizott.

Tömpe ujjak, katatón magány, Igazság néni drákói szigora.

Befelé torzult mosollyal szobrozott a nagyszünetben a folyosón, mint egy sötét értelmű példázat, mivé nyomorodik az ember az Igazság közvetlen közelében, ám egyszer csak megelevenedett, tekintetében felszikrázott a sárga téboly, és kitepte kezemből vadonatúj tikitakimat.

Hé, a tikitakim, adod vissza.

Elfordult, lépett néhányat behúzott nyakkal, mint aki ily módon mentesülhet a következmények alól, fejét félrebillentette, szeme sarkából oldalt a földre meredt, és teljes erőből magához szorította a zsákmányt.

Később Joli néni odahívott a sarokba, és valahogy titokban, mintha másnak nem szabadna látni, visszaszolgáltatta a tikitakimat.

Másnap Danika nem jött iskolába.

Eltűnt, Danika felszívódott.

Igazság néni fülkagylóiból rettentő szőrcsomók bújtak elő csikorogva.

Kinéz a szünetben az ablakon az udvarra, „mék randallázik mámeigin odale? lemennyek vagy fejössz két rettentő pofonért?”

Kegyelmezz nekünk, Igazság néniye.

Jövő héten kirándulni megyünk Komlóra.

33 torok üdvívalgásban tör ki, pompásan buszozunk!

Buszunk hűtőrácsán a feltekerhető bőrvédő.

Tülekedés a lépcsőn, hátulról egy hang (Dormán, az új őrsvezető): gyerekek, mi ez, nem vagyunk csürhék. Barát barát mellett foglal helyet, a busz harákolva-köpködve elindul, és már pattog is a nóta: „Kender, kender, de szép tábla kender, az ibrányi lányoknak csak ez kell.” Sofőr bácsi hátraszól, csendesebben vigadjatok. A nótázók észbe kapnak, a kulturált éneklés.

Buszunk nyeli, falja, habzsolja a kilométereket.

Már messziről észrevesszük az erőt sugárzó alakot, és feltesszük Klári néninek kérdéseinket: „Hogy (a faszb) készült ez a szobor, mi (a picsát) jelent az arcán a mérgeesség?”

Leleninin, mondja Klári néni, mert ráz a busz a makadámon.

A gyerekek kifejezésre juttatták, hogy otthon ők is megpróbálnak gittből, kenyérbélből, beáztatott és meggyúrt tojásos dobozból Lenint formázni, aztán visszaindultak a buszhoz. Utoljára maradtam, megigézett Lenin szigorú tekintete. Szerbusz, Lenin, mondtam. Homlokán recsegve felgyűrődött a bőr, zsebébe nyúlt, és megkérdezte, kérsz szotyit; kisöreg. Nézte Lenin kajánul, mit kezdek a kőszotyival. Velem ugyan nem babralsz ki. Tudtam, hogy nem bírja a gyermeksírást. Benyúlt kőszájába, kicsavarta kőfogát, törjem azzal a kőszotyit.

Mindenki beszállt a buszba, vadul integettek, nehogy lemaradjak, mint a borraival. Az égen olajzöld felhők nyargaltak keresztben. Meg akartam szólalni, de rászállt egy légy a számra. A kísérő tanár, Kárpáti Marika papája csipőre tett kézzel beszélgetett a sofőrrel a nyilvános vízeldé mellett.

Hogy hívnak, kérdeztem.

Lenin, mondta Lenin.

De igazából. Mi az igazi neved.

Arra vagy kíváncsi, kisfiú, mi volt a nagy Lenin igazi neve?, kérdezte, és megreccsent a kőkabátja.

Arra.

Lenin neve, na de most aztán nagyon figyelj: Jó Szív volt, Lenin neve Fürge Szarvas volt, Lenin neve Pöttyös Labda volt, Lenin neve Sticky Fingers volt, Lenin neve Korai Öröm volt, Lenin neve Pompásan Buszozunk volt, Lenin neve Na De Most Aztán Nagyon Figyelj volt. Hát a tiéd, kérdezte.

Garaczi Laci, válaszoltam nevetve, és gyöngyöző kacajjal ajkamon pajtásaim nyomába szegődtem.

Innen utunk a bányába vezetett.

Nagyon tetszett a modern megoldás, hogy a bányából feljövő bányászoknak nem kell törülközőt használni, hanem higiénikusabb, hogy egy levegőt fúvó folyosón haladnak át a fürdőből a szekrényükig, és az leszárítja fáradt testüket.

Továbbra is jól viselkedtünk, nem akartunk rossz színben feltűnni. Aki mégis rosszkedni próbált, a többiek leintették. Navratil beköppött a tárnába.

Kifaggattuk az idős vájárt, a süjtőlég ma már nem olyan halálos veszély, mint a Kincskereső Kisködmön idején.

Füstölgő salakdombok a városszélen, irány a természet.

Orvvadász által felállított hurokban vergődő nyúlra bukkanunk. Klári néni vadon élő állatok életéről, táplálkozásáról, szaporodásáról, szokásairól rögtönöz egy jópofa kis előadást.

Bogarat gyűjtünk, áradmányos talajt és szuvas kutyalapockát.

Mókus majszolja tobozt fán.

Milyen változatos vidék a mi szűkebb hazánk (nézd, baszdmeg, őzikék).

A téeszkapuban hever a gazdaság vén házörző ebe. Hússertés, a tehenek törzslapjai, nagyüzemi baromfitenyésztés. Tyúkszarba, libafosba taposni, Csesznegire kenni. A vályú belseje szivacsos, rajta zöld lepedék a tehenek nyálától. Átlagos tejhozam. Tejszeparátor. Bruttóregisztertonna. Tanuljatok szorgalmasan, mondja idős parasztasszony, nektek már ne kelljen ilyen csúnya munkát végezni. Klári néni bebizonyítja a téeszmunka nagyszerűségét, fontosságát, sőt a téemká: a Tervszerű Megelőző Karbantartás szépségeit.

Majd osztályfőnöki feldolgozó órán mindent átismétlünk – mit éreztél az óra elején? Mit érzel most?

A bogarat az áradmányos talajba helyezzük, hogy megpuhuljon, otthon megfelelő méretű rovartúvel átszúrjuk a szárnyfedelét, és megvárjuk, hogy kiszáradjon.

Szabadfoglalkozás a dombok ölelte, kikericcsel teli, virághímes tavaszi réten. A lányok összevesznek a zsinórlabdán, mert a Tausz Jutkáék inkább fogyasztós kidobóst akarnak játszani. Megy a klikkezés, egy labdát hoztak.

Ismerkedünk a famászással, annak lehetséges következményeivel.

Mi, Briganti Bandások kicsit bizonytalanul mozgunk a természetben, mert kísért a szörnyű emlék: néhány napja tobozt gyűjtöttünk Budán, mikor nagyfiúk megtámadtak. Az igazság az, hogy jól beijedtünk. A kovbojnadrágos elgáncsolt, könyörögtem, hogy ne bánts, kegyelem, adott egy elefántpuszit, egy mellport, és három kokit. Rónay szájaskodott, kinyitották a fényképezőgépét, és kínzócölöphöz kötözték. Közölték, hogy ez most „Az ezüst tó kincse”, és halálra leszünk kínozva. Nadrágját lehúzták, feldobták a fára. Foglyok voltunk, kivallattak. Nemrég olvastam „Az ezüst tó kincse”-t, közöltem, hol a kincs. Csak szeretnéd, mondták, te is szépen halálra leszel kínozva. Tüzet raktak, hogy először is megsütik Rónay fütykösét. Rónaynak a legnagyobb az osztályban. Egyre nagyobb tüzet raktak, szinte már máglya. Csak nem akarjátok elégetni az egész Rónayt? Frici megkérdezte, hogy miránk szükség van-e még mindig itten. Nem povedálsz, maradsz a seggeden. Tervük volt velünk. Halálra leszünk kínozva. Rónay hangosan vacogott, a kovbojnadrágos egy kihegyezett nyárssal pöcögtette a farkát. Micsoda répad van, kisöcsi, élesztőbe lógatod?

Enyimét megbirizgálja, nem élem túl.

Akkor sokáig célba dobtak Rónay farkára tobozzal.

Ebből rendőrségi ügy lesz.

Szalonnát vettek elő, csíkokra vágták, megsütötték. Füstbomba, mondták, és rátették a tűzre a Rónay gépéből kitépett filmet. Rónay haladéktalanul öklenedezni kezdett. A colos összepattintotta zsebkését, aztán megint kinyitotta, oda ment Rónayhoz, de a füst mindent eltakart.

Egymásra néztünk Fricivel, és iszkiri.

Egy Honvéd utcai pincében találkozunk, a „H-bunkerban”.

Másnap reggel Rónay az ablakban ült, és a számtant írta.

Mi volt?

Semmi. Elengedtek.

Másik nadrág volt rajta. Az se derült ki, visszakapta-e a fényképezőgépét.

Délután óvatosan megközelítettük a helyet. A kiégett tűz hamuja. Eljátszottuk a jelenetet, odakötöztem Fricit, és csupasz ágat forgatva sütöttem a nemlétező szalonnát.

Most nincs mitől tartani, két felnőtt is vigyáz ránk a virághímes réten. Ám egyszer csak bekanyarodik a parkolóba egy farmotoros Ikarusz. Játsszatok a rétnék ezen a felén, mondja Klári néni, nem kell velük keveredni. Gimnazisták az Alföldről. Piócásnak hívják a virághímes rétet, és rekedten röhögnek. Navratil célba vesz egy fán gubbasztó karvalyt, mire ott terem két gimnazista az Alföldről, felkapják a szédült karvalyt, és elszaladnak vele. A mieink meg utána: adjátok vissza a szédült karvalyt! Csak gúnyosan nevetnek, és elteszik a szédült karvalyt a buszukba. Szólunk Klári néninek, hogy tanári tekintélyével szerezzen érvényt az igazságnak, kérje vissza a szédült karvalyt, de a gimnazisták azt mondják, a szédült karvaly kell a sofőrjüknek.

Ilyenkor hol van a társadalmi bíróság?

Nincs mit tenni, focizzunk. Mi leszünk a mötöká. Felfújtuk a fűzős focit, és megkérjük a kísérőtanárt, Kárpáti Marika papáját, bíraskodjon.

A lányok is kibékülnek, klinikát játszanak.

Kárpáti Marika a legfélősebb kislány az osztályban. Nyuszi. Szemberáncos szoknya, szürke garbó. Egyetlen érdekessége, hogy a papája filozófus. Mikor rákerül a sor, apja foglalkozása, suttogva bemondja: filozófus.

Az meg mi fán terem.

Filozófus: aki mindent tud.

A bölcsesség szeretete.

Rábeszéltük Klári nénit, hogy Kárpáti Marika mindentudó filozófus papája legyen a kísérőtanár az osztálykiránduláson, de Kárpáti Marika filozófus papája komoly csalódást keltett, mert kopaszodott közepén, és egyáltalán nem tudott mindent. Megkértük, hogy bíraskodjon, mégiscsak egy filozófus, és akkor az előzetes szabálmegbeszélés során kiderült, hogy a legmesszebbmenőig nincs tisztában a lesszabály intézményével. Nem tudja, mi a les. Fuvolázni se hallott róla. Mi igazából, a bevett szokásokhoz híven, nem is kívántuk kispályán a lesszabályt alkalmazni, de ahhoz, hogy egy szabályról komoly megfontolások után lemondjunk, töviről hegyire ismernünk kell magát a szabályt, ahhoz, hogy egy törvényt semmisnek nyilvánítsunk, behatóan ismernünk kell magát a törvényt. Ő viszont a legellen-szenvesebb és legfelületesebb módon a lesszabály ismerete nélkül is lemondott volna a lesszabály alkalmazásáról, amivel végképp elásta magát a szemünkben. Még hogy filozófus. Thalész legalább, a nagy görög gondolkodó, mikor állandóan szivatták a poliszban, hogy milyen élheterlen idióta – egyszer például séta közben annyira elgondolkodott egy matematikai problémán, nyilván a Thalész-tételen, hogy beleesett a meszesgödörbe –, Thalész ekkor legalább kiszámította a csillagokból a jövő évi termést, felvásárolta az összes szőlőprést a városban, így lett egy csapásra milliomos, és így állt bosszút, de mi később sem tanultuk meg tisztelni Kárpáti Marika filozófus apukáját, mert azután se produkált semmi különöset, hogy olyan csúnyán felsült a lesszabállyal. Egyáltalában nem számította ki a szőlőtermést, sőt még ő volt megsértődve. „Kamgárn pantallómat gyerekek fodbalozás

ürügyén sárral összecsapták, kérem intézkedni.” Ül a buszban egyedül, hátra-vetett fej, száraz migrén, ne zajongjunk.

Be lehet állni?, kérdezte egy focicipós gimnazista az Alföldről. Egy lavór víz-be. Majd ha visszakapjuk a szédült karvalyt.

Kárpáti Marika ugyan nagyon felsült a filozófus papájával, nemsokára mégis ő lett a legnépszerűbb kislány az osztályban. A Briganti Banda összes tagja egyszerre, egyazon napon, egyazon percben esett halálos szerelembe a Kárpáti Marikával. Délelőtt tízkor a napköziben a fejéhez vágtam egy marék sakkgurát. Aztán csak álltam és néztem, hogy sír. „A kő is megszánta volna.” Összetrombitáltam a fiúkat, és kiadtam szigorú parancsban, hogy mostantól, fél tizenegytől kivételesen mindenkinél első a Kárpáti Marika, aki eddig soha, semelyikőnk szerelemsorában nem szerepelt, sose kapott szerelmeslevelet, és az osztály azon félénk, visszahúzódó tagjai közé számított, akik észrevétlenül, mintegy fátyol alatt tengetik szemérmes életüket, és egyáltalán nem is vágyakoznak arra, hogy kitörjenek az ismeretlenség homályából. Ostrom alá vettük Kárpáti Marikát.

Padjára tettük sorban a patronos pisztolyainkat, de hiába unszoltuk, hogy valljon színt, nem akarta egyiket se megfogni, csak nézett keserves szemekkel.

Na, most boldogok vagytok?, kérdezte a padtársnője, mikor megint sírva fakadt, de a kocka immár el volt vetve. Ültetésnél minden fiú őmellé akart ülni, Klári néni elképedve nézi a jelentkező karok erdejét.

Biztos voltam benne, hogy engem választana, ha kijönne hang a torkán, de nem jött ki hang a torkán.

Be kell vallani, hogy szerepe e vérre menő rivalizálásban a szükséges, de önmagában értéktelen kellék jelentőségére korlátozódott.

Írja a főcilenyót, a szavak átégetik a füzetet, az asztalt, a padlót, és beleesnek a földbe. A Bütyök meglesi a lépcsőházban, mintha ő is tudna a Briganti Banda szerelmi tébolyáról, egyem azt az édes kis puncikádat. Sírógörcsöt kap, zárva-termőket összekeveri nyitvatermőkkel, maradékot elfelejti hozzáadni, radírját elveszti, áttér a kockázatos reggeli bepakolásra.

Feláll, és reszkető hangon bejelenti Sarolta néninek, hogy az ő leckéje, „Kara-ganda, Kujbisev, Krivoj Rog”: beleesett a földbe.

Hetekig üres a padja, nem tudunk róla semmit, szenvedélyünk szalmaláng-természetűnek bizonyul.

Kurta tréfa: egy percre mindenki fölé emelkedik, majd visszazuhan az árny-szerű töredéksorsok egyenmű televényébe. Papírgyűjtés közben elcsapja egy autó, fekszik ájultan az aszfalton, mi nézzük fentről az ablakból kíváncsian és részvétlenül.

Beláthatatlan következményekkel járhat, ha délelőtt tízkor fejbe vágysz egy kislányt a napköziben.

Az osztálykirándulás másnapján kiderül, hogy Klári néni amerikai kém. Lemúr Miki hetikén odakiált (így szoktunk elbánni a kémeikkel, lealázzuk őket): japán és kínai elmentek satöbbi – Klári néni átolvad az ablakon keresztül a tájba. Vigan pattog az énekszó, sofőr bácsi engedi: „Koca turisták vagyunk mi, Nem szeretünk gyalogolni, Csak akkor, ha busz visz minket, Járjuk be a hegyvidéket, Ikarussza-russza, Ikarussza-russza, Ikarussza-russza, Ikaruszbusz!”

Kétszer kettőször két balkezes

Lúdtalpra, magyar!

(EMKE-phallogramm)

*És mindig Advent, és folyton Karácsony:
az ünnep fénye izzik minden rácson,
de nem jön angyal, télapó, se bárki,
csak engednek a látszatokra várni...*

*Lelkes kegyelmet nyerni rossz harácson,
akad, ki üdvöt aprópénzre váltson,
s megváltás helyett elmennyen kapálni,
hisz önnön sírját ásni nem akármí!*

*Danál, zenél az EMKE dísz-czigánya,
velük mulat már Jóska, Gyurka, Ványa,
mert kaczagánya s kedve úgy kívánnya!*

*A díjakat kiosztják, s egy a lépték,
hisz kisebbségben fölröpít a szép lét,
bár rangunkat a pondrók már letépték.*

Legyen Lumière!

(Hommage à Hollywood Boulevard)

*Rézbőrűekből lesz arany tinó,
a szent helyre gonosz kéz tapad:
bérgyilkosé... Szegény Tarantino!
Új snittre összeáll a vér s a pad:*

*filmen nem árthat néhány pacni, nó!
jöhet sztárokból pár kacér csapat –
egzotikus, mint az ARAB KINO,
melyben a felvevőgép tánca vad.*

*Bámulhatod Chaplint, Bustert s a Sejket –
egy pornó itt ma nagyobb sikert sejtet,
hisz attól bárki freudilag bizserg...*

*Kifeszítik hátad mögött a vásznat,
vászoncselédek rajta öszvemásznak,
s nem tudni már, hogy ki bosnyák, ki szerb?*

Üleporello

*Úgy véli Gábor, hogy rozsdás a vastaps:
Gyérszörű majmok hajlongnak sután –
még akkor is, ha mogyorót avast kapsz,
s szájon csókol egy bős orange után!...*

*Hogy más vágyakkal ne terheld a hast – passz!
Elég a benti gáz: metán, bután,
melyért netán piarcon pár garast adsz,
s halkan szellenthetsz késő délután!...*

*Mily átható, mily szcenikus jelenlét,
mely Kisberekből szétárad hetedhét,
mint alkotási mámorok szaga!*

*Nehéz a semmit bátran felpofozni,
könnyebb a plajbászt mástól elkobozni,
midőn fényes a szerző valaga.*

Preferendum

*„Ötszázan nyalják szóttlanul”
(Legújabb nyelszi bárdolatlanok)*

*A szarból zászlórudak sejlének,
hars senkiházik fennköltén lobognak
bandzsítva bőszen bögőknek, doboknak,
amíg honmentő műzsák tejlének,*

*s a Nép visongva ujjong: „Ej, remek!”
Vivátra rándul úrlő fej, kopott nyak,
össznépi koncok parkettjén topognak –
egy kis ballépés nekik egyre megy,*

*hisz úgyis csak az üst pörög a dobban!
De náluk nem ver nagy port senki jobban,
csak lógó tincse bűsz vetője, Elmi!...*

*(S más magvető hős antilektüel,
ki Organonban fordítul süil el.)
Nem kell a fost a nép nevébe' nyelni!*

L'étoile d'Eger

*Egri csigavér –
à consommation:
maintenant!*

*Bűsz rendezőcske tyúkszáron csicsonkáz
az egri várban, s tincse fellobog,
csapzottan, mint szekrényben ócska csontváz,
mit szelleme picsolygva félredob!*

*Seggédés ő, mint juhbugyóra vont máz,
melyet egy kacér féreg tán leszop,
s míg ő népszolgál, szervál, tökre kontráz,
forog sírjában Shakespeare, Brecht, Aesop!*

*Ha alkot, akkor zűrlő úrben blattol,
miközben csonka lóval Dürrenmattol,
s elnyámmog, mint egy lusta ponty a horgon.*

*Kiölténé, ha lenne anyanyelve,
de túl költői, túl híg hanyag elme –
nem számíthat rá sem Tartuffe, sem Orgon.*

Pastorale

*Szonett utáni lusta, bűs szieszta –
bárány s kuvasz lelkedhez dörgölöz.
Kérded: mit ér a karcsú szűz, ha Vesta?
Mit ér barátság, bor, nő, törköly, ősz?*

*Vodkád fölráz: ember, felelj, mi ez, na?
Kurázszi mámi vagy lökött dizőz,*

*kit vészkijáratnál vár Ford Fiesta,
míg ő Trabantban szerfölött időz,*

*s a sorsa vég utáni vágyakat sző,
mint rongy brávóért vánnyadt kisleány,
vagy ritter, ki nem tudja: hány vadat lő,*

*ha bős oroszlánt s rókát is lehány?...
Mert vissza mind a hallgatásba térhet –
lebegnek árvaült fiai a térnek...*

A középkorúak alkonya

*Negyvenen túl a szív bizonytalan,
üresbe jár az élet: félredobban.
A lélek mostohán vár egy sarokban,
s motyóján gubbaszt, mint egy hontalan.*

*Nem érzi már, mi jobb: ha nincs, ha van?
Ha mélybe száll, vagy végre égre lobban?
Míg kipingálják egy divatszalomonban,
s nem sejtí tán: miért lett nincs a van?*

*Visszafelé az élet rövidebb,
a szó tartamra úgyis egyre hosszabb,
s a tengerből is elpárolg a rossz hab,*

*s a kopár medret szemét tömi meg...
A szenny aláhull, elröppen a tiszta:
vakondok angyal, szárnyaló giliszta!*

Epelógus, sőt: végszó!

*A könyv utolsó lapja: világvége.
Betűk lángolnak, fölgyúlt mondatok.
A vers gyújtózsínóján, mondd, mi ég le?
Csak addig szép, míg rímet onthatok.*

*Jó szót találni sok-sok semmiségre,
míg látni fognak csonkabonk' vakok,*

*s a pápa is leroggyan égi székre,
kántálván: „Itten új toronyt’ rakok!”*

*De olvasónk! Ne csukd be még a könyvet!
Bár kultúrátlan húsodnak ma könnyebb...
S ha gyengélkednél, sétálj a mezőn!*

*De óvakodj művünket megtiporni,
s mert szennyes közt kevés a tiszta holmi –
ne töltsd ki bosszúd költőn, rendezőn...*

BALLA ZSÓFIA

Az Irodalom Házára

*Egy Vers is úgy épül, akár a Ház:
előbb a terv, aztán a téglafal.
De él tovább a könnyű csigaház
mikor belőle úr s idő kihal.*

*Mikor világra érkeziünk, a fény
vakít el és e fénytől mint vakok
forogva nyomjuk szét a tér kemény
burkát, mint születők s feltámadók.*

*Akár a Ház, az Írás épp olyan:
egyszerre építés és rombolás,
káosz és rend, szükség és orgia;*

*léleknek, testnek mindkettő lakás,
hol tombol Prófécia Borgia.
Mert az Írás: Hatás és Házalás.*

A Szerzőnek legyen mit eladnia.

a legnagyobb szentesi barokk metafizikus költő

– csárdai beszély –

amikor Búza Géza itt, a Szamárdelőlő Csárda egy hullámpala tetőtől és néhány fától eltekintve egészen kietlen és huzatos kerthelyiségében, a földszintes parasztháznak tetsző kocsmaépület vakolatot köpő falai mögött kijelentette, hogy ő Szentes legnagyobb barokk metafizikus költője, hát mi tagadás, voltak fenntartások rá nézve, persze sokan az egyszerűbbnek tetsző megoldást választották és egyszerűen lemarházták Gézát, ám voltak, akik a nehezebbik utat kezdték járni, mikor felírták szépen egymás alá, a számla hátára Géza elmebajának oka- it, múltban gyökerező, magánéleti indokait, így került a papírra első helyen Géza édesanyjának tizenöt év előtti halála, apja italos volta, azután harmadikként Géza alkoholizmusa, de ezt gyorsan kihúzták, mert egymás arcába néztek, és a bibircsókokból, puffadt pofazacskókból, a vérekes szemgolyókból, a borvirágos arcmezőkből rájöttek, de hiszen mi is azok vagyunk, így került a harmadik hely- re egy női név, bizonyos Damjanics Edina, és valóban ő volt az a magánéleti probléma, ami idáig juttatta Gézát, ezt az okot keresték ők ott a Delőlő udvarán, a söröskorsó mélyén, a fél cseresznyében, a hosszúlépésben, a faszékek alatt, a kerthelyiségbe besikoltó napsugárban, a latrinán, a betonkerítésben, minden- hol, ahol csak lehetett keresgél- ni, és végre most megtalálták, mert érteni akartak ők mindent, azért is jártak ide, meg talán kicsit sajnálták is a Gézát, mert ez már tényleg kicsit szomorú volt, elvégre ki hallott már olyat, hogy valaki egy alföldi mezőváros legnagyobb barokk metafizikusa, pláne költője, főleg Géza esetében, aki büszkén vallotta, hogy soha a jó bűdös egy életben verset még nem írt, úgy- hogy hogy is lehetne Géza költő, nemhogy barokk, mert nem tudták pontosan, hogy mi az a barokk, és hogy mire is jó az tulajdonképpen, meg mire nem, de annyit sejtettek, hogy egy barokk nem könyököl fél nap egy körül- szaros kocsma zsiros és kosz- lott hűtőládáján és nem vedeli vödörszámra a világos sert sem, nem hány az árokba a csárda előtt, nem köpködi szét az udvaron a nyálas szo- tyolahéjat, nem esik le hazafelé többször is a biciklijéről, egyáltalán egy barokk valószínűleg kitörli a seggét szarás után és hugyozás után kezét mos, de ez a Géza még akkor sem mosta meg a kezét, mikor mutatójával a torkában kotorá- szott, hogy könnyítsen magán, de mégis, mindezek ellenére – szolt idősebb Damjanics Imre bácsi az egyik kerti asztal kockás terítője fölül és egy stüsziva- dász mögül, mert már csak ez az egy lap volt a kezében – van Gézában valami előkelő, valami arisztokratikus, ez az Imre bácsi volt az Edina nagyapja, akinek jó szeme volt a csodabogarakhoz, pedig már olyan vaksi volt, hogy a kártyala-

pokat is inkább tapintotta, mint látta, de jobb is volt ez így, mert ő cinkelte meg a Delelő pakliját úgy harminc évvel ezelőtt, tehát nagy meglepetés nem érhetne már, mindennap ugyanazok a lapok és ugyanazok az emberek, és minden áldott reggel látta, ahogy fél nyolckor Géza letámasztja a bringáját a kerítésnek, azután átkukucskál a betonpanelek közötti repedésen a focipályára, hogy edze már a csapat, de a csapat fél nyolckor még sohasem edzett, azután bebattyog a söntéshez és kikéri a deci rumot sörrel, ezt jó párszor megcsinálja, és lassan este lesz, de közben azért minden deci rum után kijelenti, hogy félreértés ne essék, ki is ő valójában, Szentes legnagyobb, tudjuk már, de mindig akadhat egy új arc, aki még nem tudja, aki talán éppen akkor van először a Delelőben, csecsemőnek minden vicc új, és jót röhög azon, amin régi delelősök már csak sírni tudnak, pedig jól tudták, hogy így van ez jól, mert csak az az igazi tehetség, aki nem próbálja tehetségét állandóan bizonygatni, mondjuk, fitogtatni, hanem csak csendben, az egyértelműség szelíd magabiztosságával kijelenti azt, amivel pedig perelni nem lehet és nem is szabad, mert csak az igazi tehetség engedheti meg magának azt, hogy tehetségét szentül elherdálja, szétdobálja, mert Szentes az örök potencialitás városa, a meg nem valósult, a be nem teljesült, a fel nem nőtt dolgok városa, ahol a legminimálisabb siker csak arra lehet tanúbizonyság, hogy talán ez az ember mégsem olyan nagy reményű, mint ahogy gondoltuk, mégsem olyan ígéretes, ha kénytelen a gyakorlat zavaros vizében kotorászni, így mocskolni be tehetséges ujjait, csalódás ez mindannyiunknak, az aktualizálódás szörnyű szégyene, farkasvigyor jár érte és belül megvetés, de hát mindegy, annyira mindegy, mert Búza Gézával vagy nélküle, de az idő, ez a szavába vághatatlan, elnyúlhatetlen, lelőhetetlen, elviselhetetlen pataknyi jószág csak folydogál, csepeg, totyog, baszakodik, mondom Gézával vagy nélküle, mert ennek a végtelenfejű és pillanattestű állatnak mindegy, hogy élünk-e vagy épp halunk, mindegy, hogy ki kivel van, csak bandukol, nem tudni, merre, előre vagy hátra vagy körbe vagy helyben, csak az biztos, hogy rajtunk, úgyhogy már mindannyian annyira utáljuk, mint a saját lábszagunkat, nem tudunk előle megszökni, se elbújni, meglépni, hozzánk van kötözve és szaga is van neki, büdös időszaga van, régi boroknak és befőtteknek van csak hasonló, néha megoldvad, mint a sajt, néha kemény, mint a bakancs orra, nem baj, ez az idő is jó lesz, ha már nekünk jutott ez a juhtúrónyi idő, ez a kenőmájas idő, maszatidő, tanyára jó lesz, mint ahogy Géza is jó volt nekünk, s ha barokk volt, hát barokk, üsse kavics, a dolgokon nem változtat, gyökeresen biztos nem, esetleg csak akkor, ha Géza valóban Szentes legnagyobb barokk metafizikusa lesz, akkor sok minden változhat, mert itt nagyon erős a mezőny, rengeteg a bizonyítást szerencsére rangon alulinak tartó tehetség, s reméltük, hogy Géza sem fogja elhagyni ígéretének biztos fedezékét, reméltük, hogy nem kurvul el, hogy nem áll át a siker oldalára, nem távozik, nem lesz absztinens, nem lesz befutott seggfej, nem fog megtanulni részegen biciklizni, nem lesz polgár, sem polgárőr, nem fog a többi barokkal napestig ugatni, nem fog pénzt keresni, nem fogja eladni magát, mert Gézára itt volt szükség, a saját posztján, a Delelőben, mert az ő arcáról tudtuk, hogy jó helyen járunk, az ő arcáról olvastuk le, hogy hány óra van, az ő arcáról az időjárás jövőjét is tudni lehetett, mint befőttesüvegbe zárt békáról, de le lehetett innen nézni a választások várható eredményét, a terméshozamot, minden

ott volt az ő képin, rá volt írva, mi nem a Népszabít járattjuk, hanem a Búza Gé-
zát, ahogy mondogatta mindig idősebb Damjanics Imre, akinek hét unokája kö-
zül a legkisebb volt Edina, aki kiadta a Gézának az útját, mert Géza a biciklijéről
rázuhant a palotapincsiére, meg különben sem illettek össze, mert Gézának,
Edina szerint, nem voltak ambíciói, nem volt jövőképe, pedig az ifjabbik Dam-
janics Imre, az Edina apukája még állást is szerzett volna a Gézának, Opeleset,
mobiltelefonosat, és csak egy kikötése volt, hogy a Géza tegye le estin az érettsé-
git, de Géza szerint barokk metafizikus költők nem járnak esti gimnáziumba,
pedig már az is el lett volna intézve, hogy Géza átcsússzon a vizsgákon, szóval
tanulnia sem kellett volna, de Géza makacs volt, a feje olyan kemény, mint min-
den alföldi kálvinista gyereknek, talán még annál is keményebb, persze az az
igazság, hogy ifjabb Damjanics Imrének tetszett ez a csökönyösség, pont egy
ilyen szilárd jellemre van szüksége a családnak, magyarázta Edinának, de az
már akkor undorodott Gézától, az ápolatlanságától, a nemtörődömségétől, az
állandó hányásaitól, meg attól, hogy mindig takarítania kellett Géza után, Edina
mindent megpróbált, úgyhogy szó nem érheti a ház elejét, mert még arra is rá
akarta beszélni a Gézát, hogy hagyjon fel az ivással, mert az csúnya, káros és
nem is divat már, inkább neveljenek a hobbin vadkendert, az már majdnem ma-
rihuána, azt szívhatná a Géza, olcsóbb lenne, mint a rum meg a sör, arról nem is
beszélve, hogy egy barokk metafizikus költőhöz illene a hallucináció, de Géza a
füle botját sem mozdította a jó szóra, továbbra is ott ette a fene a Delelőben, kö-
nyökölve a hűtőládán, és csak akkor mozdult el onnan, ha ebédelt vagy ha ép-
pen sört vettek ki a ládából, mindazonáltal még sok baj volt Gézával, leginkább
az, hogy nem volt hajlandó rendesen öltözködni, pedig az Edina vett neki base-
ball-sapkát, meg susogó mackót is, de Géza csak a jól megszokott, általánosban
viselt, sötétkék iskolaköpenyében volt hajlandó járni, meg abban a zsíros kalap-
ban, amit a nagyapjától örökölt, azt állította, hogy azért hordja ezeket, mert így
hasonlít legjobban egy középkori varázslóhoz, és igenis adni kell a külsőségek-
re, ám ez a kalap nem volt praktikus, mert akárhányszor lezuhant a biciklijéről,
amit egyszerűen csak tajgai vágózónak nevezett, mindig messzire elgurult és
sokáig kellett keresgélnie, szóval cudarul nézett ki Géza, de akármilyen is volt a
fizimiskája, a nők bolondultak érte, majd felfalták, a gimnazista lányok például,
mikor testnevelés órán a ligetbe küldték őket futni, inkább kerülőt tettek és a
Delelő felől közelítették meg a ligetet, csak hogy lássák Gézát, Szentés legna-
gyobb barokk metafizikus költőjét, ahogy könyököl a hűtőládán, de hát Gézá-
nak csak Edina kellett, amit őszintén szólva sem az ifjabb, sem az idősebb Dam-
janics Imre nem nagyon értett, mert Géza, ha kissé kövérkés is, de mindenkép-
pen szép szál, jó arcú emberpalánta volt, nagy, mogyorószínű bogárszemekkel és
zsírosan omló lombonccal, mint valami kuruc, de ez az Edina meg egy kis pin-
cebogár, gebe volt az istenadta, mint egy létra, és bár szép, dús, veres haját
gyakran lobgattatta a májusi szellő, s nagyon jól öltözködött, mindez nem
egyensúlyozhatta ki lópofáját, kapafogát és erősen bandzsa voltát, de a Géza, ha
szó került az Edina csúfságáról, akkor mindenkinek elmagyarázta, mert a Géza
nem verekedett soha, bár erős ember volt, hogy a szépséget sohasem a külsín-
ben kell keresni, sőt nem is amögött valahol belül, hanem sokkal inkább valahol
felette a magasban, s egyáltalán nem lennék meglepődve, mondta Géza, ha ez a

magas valójában mélyet jelentene, ezt persze nem értette senki, még Géza sem, de, mint mondotta, nem is érteni kell a dolgokat, hanem érezni, mert ez a mindent érteni akarás csak valami alföldi örület, keményagyúság, és beletörülte száját az iskolaköpenybe, hogy a sörhab lekászálódjék bajszáról, mindez természetesen nem jelentette azt, hogy Géza ne került volna kapcsolatba Edinán kívül más nőkkel is, sokszor nagyon is közeli kapcsolatba, mert igen gyakran megtörtént, hogy biciklije nyergéről valamely műkedvelő asszony vagy lány ölébe vagy szájába huppant, ilyenkor kalapja messze gurult, valahová egy kedves tölgyfa tövébe, míg Géza elvégezte hivatását, egyébiránt azt is csak idősebb Damjanics Imre tudta, hogy Géza megihletett szerszáma gyakran kirándult ifjabb Damjanics Imréné, született Szabó Irma kelyhében is, olyan kora nyári vasárnap délutánokon, mikor Edina, két bátyja, Ferenc és Zsiga (nem Zsigmond, hanem Zsiga, mert az autóról nevezték el), valamint ifjabb Damjanics Imre is kint voltak a fóliában, s idősebb Damjanics Imre örült ezeknek a kirándulásoknak, mert szerette a menyét és nem tetszett neki, hogy fia a fólisátrokban nevelt paprika, paradicsom és uborka kedvéért ennyire elhanyagolja feleségét, aki negyvenhét éve ellenére még igen jól tartotta magát, bimbói még mindig veszélyesek voltak a férfiszemre, szúrtak még, döftek valósággal, másfelől azért is örült az idősebb Damjanics Imre, mert végre nem a szomszéd, a volt munkásőr kúrta a menyét, hanem egy tökös gyerek, akinek minden felmenőjét ismerte annak idején, legjobban a dédapját, aki lóherülő ember volt, az egész környék ismerte, Mindszenten, Szegváron, még Vásárhelyen is, mert nemcsak a foglalkozását értette, de nagy gyógyító hírében is állt, ráncos gatyában, sarkantyús csizmában járta a vidéket, nagyon gáláns, igazi parasztember volt, szép fehér, nagy haj, bajusz, értett az emberek nyelvén és egy nézésével megszelídítette a veszett kutyát, szemmel gyógyította meg az embereket, akiket megharapott a veszett kutya, de azt is mesélték róla, hogy akármikor kutyává tud változni, csettintésére a marhák megszűntek veszettnek lenni, szóval ilyen nagy ember volt a Géza dédapja, az idősebb Damjanics Imre még ismerte őt gyermekkorából, de a családból más nem lett veszett doktor, a Géza apja már ács volt, most már főállású alkoholista, mióta a Géza anyja meghalt, otthon siratja a feleségét, csak másnaponta teszi ki a lábát otthonról, akkor is csak a sarki palackozott italok boltjáig sétál el szeszért, meg vissza, alig látni, Géza tehát nem akármilyen családból való volt, ezért örült az idősebb Damjanics Imre, hogy familiájának női ágát rendszerben tartotta, meg hát jó asszony az Irma, megérdemel ő is egy kis örömet, mondta idősebb Damjanics Imre, nem is beszélve az Edináról, aki egész héten robotol az anyjával a butikban, aztán még hétvégén a fólia, annak is kijár egy kis szórakozás, hát, ugye, az Edinát is meg lehet érteni valahol, mert az már tényleg túlzás volt, amikor Géza egyadta szarosan állított be hozzá hajnalban, mert annyira berúgott a Dréher-sörfesztivál keretében, hogy a Delelőben belefordult a budiba, mert a Delelőben latrina van, nem angolvéce, ha angolvéce lenne, akkor mindez nem történhetett volna meg, mentegőzött másnap Géza, de az Edinának kellett akkor hajnalban kimosnia a szarból, neki kellett a Géza loncsos hajából kikaparni a betyárkörtéket, ugyanakkor Gézának is volt igaza, mert ha nincs akkora lyuk a latrinán, akkor nem esik bele, mert akkora lyuk van azon, hogy tényleg bele lehet fordulni, ha az ember nem vigyáz, de abban viszont megint

csak Edinának volt igaza, hogy másfél évszázad alatt csak a Géza esett bele, mert ha valahova be lehet esni, akkor Géza bele is esik, mert ki essen bele, ha nem a Búza Géza, csak a Géza kísérti az Istent állandóan, de erre meg a Géza mondta, hogy ki kísértse az Istent, ha nem egy barokk metafizikus költő, a legnagyobb e vidéken, de hát az idősebb Damjanics Imrének elég éles szeme és hímzett lelke volt ahhoz, hogy mindenki igazát meglássa, az egészben, Edina szerint, az volt a legcikibb, hogy száz év múlva egy kocsmatörténeti kiállításon majd a Gézát fogják emlegetni, meg azt, hogy negyed évezred alatt ő volt az egyetlen, aki belezúgott a szarba, de annak ellenére, hogy Edina kirúgta a Gézát, nem múlt el szerelme, sőt, nagyon is szerelmes maradt Gézába, olyannyira, hogy a Delelőben fizetett elő menzára, csak hogy mindennap, ha messziről is, de láthassa a Gézát, pedig a Delelőben nagyon zsíros és nehéz ételeket szolgálnak fel, körömpörköltet, pacalt, gulyást, hurka-kolbászt, és Edina csak a zöldségeket meg a mirelit pizzát szerette, de Gézáért megtette ezt az áldozatot, csak hogy láthassa egy kis időre a Gézát, aki már talán sohasem lesz az ő férje, sem a gyermekei apja, soha nem fog ügynökösködni, nem fog egy Opel Astra fedélzetén feszíteni, nem lesz az ő kocsijában se head-set, se kihangosító, nem fognak vadkendert nevelni a hobbin, pedig Edina már nem haragudott Gézára, elfelejtette neki a betyárkörtéket, elfelejtette azt a szörnyű látványt, amikor palotapincsijét, a Plútót, kilapítva látta az udvar betonján, belei kifordulva, pofijából alvadt vér lógott, mint valami gyíknyelv, mert Géza rázuhant a tajgai vágtagázóról, és Géza súlyos, nagydarab ember volt, összelapított volna akár egy nagyobbacska tacsikót is, nemhogy egy palotapincsit, a Géza minden délben dupla adag pacalt meg körmöt kapott a Delelőben, mert a szakácsné is szerelmes volt belé, és azt is csak az idősebb Damjanics Imre tudta, hogy a Géza minden ebéd után a raktárban rendezte a számláját a szakácsnéval, a söröshordók és a pálinkásládák tetején, ezért azután Géza volt az egyetlen, aki ingyen kosztolt a Delelőben és mindig kapott cseresznyepaprikát a pörköltökhöz, és ilyenkor szaftos szájjal bámult át a legtávolibb asztalhoz, ahol Edina evett lesütött szemekkel, mindezt az idősebb Damjanics Imre, ősz szakállas, kérges, faragott képű öreg, nem bírta nézni, ahogy a fiatalok szenvednek, sok volt már ez az ő fáradt szívének, de Edina tartotta magát és ragaszkodott a susogó mackóhoz, az esti iskolához, a napi tisztálkodáshoz, s amíg nem lát előreutató jeleket Gézán, addig nem hajlandó felújítani az életközösséget, mondta Edina, pedig a nagyapja hányszor elmagyarázta már neki, hogy egy barokk metafizikus költő nem járhat baseballsapkában meg head-settel a fején, de Edina csak kötötte az ebet a karóhoz, bár ami igaz, az igaz, a nagyapja azt is észrevette, hogy Gézán az elmebaj egyre jobban kezdett elhatalmasodni, a Géza olyanokat mesélt neki, hogy azt már valóban nem tudta hová tenni, hogy például a Kossuth utcában rátalált a Végtelenségre, az Abszolútumra, mert ahogy hajnalban kerekedett rajta, mármint a Kossuth utcán, hát azt látja, hogy nincs a Kossuth utcának vége, hogy ellopták vagy felrobbantották vagy lehazudták, de nincs vége, úgyhogy Géza napokig biciklizett boldogan a Kossuth utcán, mindig csak előre haladva, sohasem hátra, és nyugodt volt, mert tudta, nem érhet véget az utca, hát hogyne lettem volna boldog, Imre bátyám, mondta Géza az Edina nagyapjának, amikor rátaláltam arra, amit egy átlagos barokk metafizikus egész életében keres, én meg már huszonnyolc évesen

a tajgaival vágta a sosincsvége Kossuth utcán, még ez hagyján is, mondta az Edina nagyapja, de hát az már mégiscsak az elmelágyulás legbiztosabb jele, hogy már csak kilenc ujjja van a Gézának, mert egy veszett kutya leharapta róla a tizediket, Géza meg észre sem vette az egészet, mert annyira be volt baszva, hogy csak reggel, ahogy a ligetben felébredt, akkor vette észre, hogy nincs meg a tizedik ujjja, kereste egy ideig, de mivel nem lelt rá, hát belenyugodott, hogy megette a kutya, aztán amikor a Delelőben kérdeztük tőle, hogy hol az ujjja, csak annyit mondott, hogy elvitte a cica, szóval Géza nem teljesen volt már magánál, ezért az Irma néni, az Edina anyja el is cipelte a kórháznak az elmeorvosokhoz, ahol minden gépet rácsatlakoztattak a Géza fejére, megvizsgálták mindent, ami csak a fejében volt, és végül az orvos azt mondta Gézának, hogy a gépekkel nem lehet kimutatni, de mindketten – mármint az orvos és Géza is – tudják, hogy Géza nem ebben a világban lakik, mire a Géza büszkén vallotta be az orvosnak, hogy ő Szentés legnagyobb barokk metafizikusa, azután az orvos megkérdezte Irma nénit, hogy Géza magatartása veszélyezteti-e környezetének testi épségét, mire Irma néni heves és határozott nemekkel felelt, az orvos megkérdezte, hogy biztos ne zárja-e el a Gézát, mire Irma néni azt felelte, hogy Isten ments, erre aztán semmi szükség sincsen, és még annyit mondott, hogyisne, de a legszörnyűbb az volt, hogy Géza kitalált egy viccet, ezt mesélte hónapokig mindennap a Delelőben és nem hagyta abba, órákig mesélte ezt az egy viccet, már mindenkinek az agyára ment, a vicc úgy szólt, hogy apokalipszis van a világon, de két ember megmenekül a pusztulás elől, nagyon jól tudják mind a ketten, hogy csak ketten élnek már a Földön, s egyszer az egyik stoppol, a másik meg arra megy autóval, itt hatásszünetet tartott Géza, aztán valami elképesztő erővel ordítani kezdett, hogy: és nem veszi fel bammeg, nem veszi fel, és ezt a nemveszifelt hajtogatta újabb és újabb hangszíneken, kacagva, sírva, röhögve, ironikusan, szomorún, bosszúsan, gúnyosan és még ezerféleképpen, és nem volt hajlandó abbahagyni, úgyhogy a vicc tulajdonképpen az volt, hogy a viccnek nem volt vége soha, vagy csak akkor, amikor Géza végre elszenderült a sör-től és lehajtotta fejét a Delelő kerthelyiségének egyik asztalára, rá a puha, frissen mosott kockás terítőre, szóval a Géza állapota egyre jobban romlott, pattanásos lett az arca, mint valami serdületlen nyikhajnak, de a Géza ezeket a gennyes cuccokat is nagyon büszkén viselte, nem nyomta ki, sőt egyetlen nőnek sem engedte kinyomni, pedig a nők nagy része erősen rabja a pattanásnyomás tradíciójának, úgyhogy idősebb Damjanics Imre bácsi a stüszivadász mögül nagyon is helyesen látta, hogy mindennek ellenére a Gézában van valami előkelő: úgy hordta azokat a fehér hegyű rózsaszín krátereket az arcán, mintha valami kitüntetések volnának, olyan plecsnik, amiket csak barokk metafizikusoknak osztogat az élet, de hiába voltak neki kitüntetések az arcán, az Edinát nem tudta elfelejteni, mert az Edina volt neki a mindene, még talán a barokk metafizikusságánál is nagyobb dolog volt neki ez a nő, pedig Edina már nem egy lóra, inkább egy disznóra hasonlított, mert a Delelő kosztjától pár hónap alatt olyan vastagra hízott, hogy nem sok kellett hozzá, hogy elérje a vágósúlyt, de ennek ellenére bolondult érte a Géza, csak úgy olvadozott, amikor a disznókörmök szopogatása közben átfigyelt laposan az Edina asztalához, csak úgy forrt a levegő a Delelő kerthelyiségében, a kerítés mögött a Kinizsi sportpályán a focisták abbahagyták

az edzést, mert nem bírták a meleget, a pincér hideg sört csapolt a fejére, mert forni kezdett az agyvize, idősebb Damjanics Imre bácsi pedig, mint valami ventilátor, kavarta a stűszivadással a levegőt, hogy meg ne fulladjon, és ez a fene nagy meleg bizony csak akkor ért véget, mikor Edina befejezte az ebédet és távozott szerelmesen a Delelőből, Géza pedig nyomban ment a raktárba, hogy rendezze a számláját, csak hogy az idősebb Damjanics Imre tudta, hogy ennek jó vége nem lehet, mert vagy az lesz a dolognak a vége, hogy a Géza pillantásától egyszer felgyullad ez a Szamárdelölő Csárda, és akkor hová fog ő járni a nyugdíját elinni, ha leég, akkor mehet az Aranykalászbá, ki a fenébe a vasútállomáshoz, vagy le a kertvárosba a Kis Makkosba, ahová csak vén jampecok járnak, úgy is csúfolja mindenki, hogy Kis Fitymás, szóval azt gondolta, hogy nagy baj lehet még ebből, mert ha nem is gyullad ki a csárda, de a Géza szíve felgyulladhat, nem is beszélve az ő kisonokájának a pici disznószívéről, próbált az idősebb Damjanics Imre beszélni a Géza fejjel, hogy mibe kerül neki felvenni azt a susogó mackót, meg ha esti iskola kell, hát azt sem egy nagy ördögösség megcsinálni, attól, hogy a Géza susogó mackót hord, meg néha betéved az esti iskolába, még nyugodtan lejárhat a Delelőbe, azt az Edina nem tiltja meg, de a Géza csak makacskodott, zsíros kalapját ráhúzta összenőtt boszorkányszemöldökére és ingatta diófejét, hogy egy barokk metafizikust köt bizonyos etika, ő nem lesz senkinek se a szekértolója, és ha Edina nem tudja megbocsátani neki a Plútó halálát meg a betyárkörtéket, akkor epedjen el két szív e világban, legyen mindketőtjük osztályrésze a kín és a szenvedés, de az öreg csak nem tágított, és azt mondta Gézának, hogy ő majd beajánlja a sírfaragókhoz, ott dolgozott ő is egy életen át, nyugodt munka, ráérős, aki meghalt, már nem türelmetlenkedik, pénz is van vele, szabadidő is akad bővében, hátha azzal is kiegyezik az Edina, majd ő beszél vele, de a Géza sírfaragó sem akart lenni, és azt mondta Edina nagyapjának, Imre bátyám, ne kóستolgasson engem, ha szabad kérnem, mert énnekem már van foglalkozásom, meg vagyok vele elégedve, boldog vagyok, és ha az Edina a hivatásommal együtt el tud fogadni, hát már holnap az oltár elé vezetem, így szólt Géza, és hetekig nem is beszéltek egymással, mert se Géza, se idősebb Damjanics Imre nem akarta forszírozni a dolgot, egészen addig, míg egy májusi délután (mert Szentesen hogy, hogy nem mindig kora nyár van, a virágok bomladoznak, a fák nyújtózkodnak, a szomorúfüzek belenyálnak a Kurcába, szóval minden nagyon rendben van) híre nem ment annak, amit Imre bácsi már régóta tudott, de nem merte mondani, hogy az Edina beadta a jelentkezési lapját a szarvasi tanítónőképzőbe, úgyhogy ő valószínűleg szeptemberben elhagyja a várost, talán örökre, ezt a hírt Géza méltósággal fogadta, talán csak pár decivel ivott több rumot aznap este, s talán csak kétfővel vagy hárommal többször esett le hazafelé a tajgairól, a döbbenet csak három nappal azután lepte meg a várost, s a Delelő törzsközségét: egyik reggel (kora nyár volt, langyos, kellemes reggel, a szellő simogatott, a kutyák ásítottak, az egyiknek egy nyálas hüvelykujj esett ki a szájából) idősebb Damjanics Imre azt látta a Delelő kerthe-lyiségéből, hogy Géza jön a szokott időben, fél nyolckor, a Delelő hatkor nyit, de nem a tajgain, hanem csak lábon, amúgy rendesen gyalogolva, és a hátán egy hatalmas zsákot cipel, aztán egy korsó unicumot rendel a Géza, soha nem ivott unicumot, mindig csak sört meg rumot, az idősebb Damjanics Imre köszönését

a Géza nem fogadja, csak lehúzza a korsó keserűlikőrt és a latrina felé veszi útját, a latrina előtt kipakolja zsákjából a tajgai vágtaázó alkatrészeit, valószínűleg már előző nap északa szétszedhette a járgányát vagy akkor kora reggel, s a biciklirészeket szépen sorban behajigálja a latrina lyukán keresztül a szarba, majd utánaugrik, a szakácsné, a pincér, idősebb Damjanics Imre meg csak állt a latrina felett, bámulva lefelé a fekete lyukon, pár pillanatra, talán percekre is sóbálvánnyá változva, és kezdték megérteni, hogy mit jelenthet az, hogy a szépséget nem a külsín megett, hanem felette kell keresni, ami felett könnyen lehet alatt is, valami ilyesmit véshetett a Géza sírjára az idősebb Damjanics Imre, mert a Gézát eltemették, annak rendje és módja szerint, hála Edinának, aki másodszor is kimosdatta Búza Gézát a piszokból és meg is találta nála, az iskolaköpeny felső zsebébe gyűrve, négyzetrácsos papírra írva azokat a verseket

JÁNK KÁROLY

Maradék idő

*Alhoz, hogy átkeljünk együtt
az íveg nyakán,
szorosabbra kellene húzni
derekunkon a bársonyövet,
a Rómeók korából itt maradt
láncszemet.
Innen északra fekvő tartományunk
csak egy hétvége volt. Arról
beszéltünk akkor, hogy az ösvény
milyen szűk, és eltévedni
káros szenvedélyre vall.
Emlékszel? Kölcsönös
gátszakadás, majd séták
a kiszáradt patakmederben.
Ki kiért felelős? Nem tudnám
megmondani így, ilyen karakán
módon, pedig a levélváltás*

*rovatban is járatos vagyok.
Tulajdonképpen elutazhatnék
délre is, ha Quasimodo verssorára
ébredek, de nem kenyerem már
a rangos, öbölparti város.
Bárha feledtetné is
szomjúságomat a közénk szorult
maradék időre, nem oltaná
a szomjám.*

A rálátás helye

*Kifestett, sikkes nőivel, gondosan
nyírt köztéri bokraival, zsúfolásig
felvonultatott terményeivel, sétáltatott
kutyáival és pórásaival megérkezik
ez az idény is, mindazzal együtt tehát,
ami amúgy is régóta benne van,
és mindazzal együtt még, ami belefér,
ha tág nadrágtartóval érkezik, nem fogy
el a pénze, és nem roskad össze a rangos
helyek valamelyikén, ahol két-három
cigarettázó geng vezet új csomagolásban.
Persze unalomból magára öltheti a
rosszkedvű bohóc maszkját is, mondjuk
Picasso képéről, ha épp esik, beáznak a
telefonvonalak, és az emberek tömött
csoportokba verődve várják a menetrend
szerinti buszjáratokat.
Ilyenkor a három híd valamelyikéről
esni le eseményszámba megy.*

*Ezzel szemben a rálátás helye messze
fent van a fejek felett, és már rég üres.
Ez az a hely, ahol nem ér a nevem,
és ahol két bombatölcsér párbeszédétől
a papír lángra kap.*

SZENTEK, PROSTITUÁLTAK, ÖNGYILKOSOK

A szexualitás idiolektusa Móricz Zsigmond regényeiben¹

Móricz Zsigmond műveiben a nő–férfi viszony szexuális vetülete nemcsak kifejezetten témává válik, de e témának különféle aspektusai is bemutatásra kerülnek. Az író fő- és mellékalakjai megformálásában kiemelte a szexualitáshoz való viszonyukat; sok esetben ez a tényező döntő szerepet játszik sorsuk alakulásában. Túlzás nélkül elmondható, hogy Móricz volt az az író, aki a szexualitást mint témakört úgyszólván bevezette a magyar irodalomba, s a körülményekhez képest szokatlan nyíltsággal és gazdagsággal tárgyalta. Ebben a tanulmányban igyekszem feltárni az író jellegzetes idiolektusát, amelyet e téma megjelenítésére életre hozott, valamint az annak hátterében húzódó értékrendszert.

A szexualitás beszédmódja, illetve annak hiánya a 19. századi magyar irodalomban Michel Foucault egyik tételének segítségével világítható meg, miszerint az elhallgatás a gyónással való szakítást, a gyónás elleni lázadást jelenti.² Talán ezzel magyarázható az a tény, hogy Eötvös József, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Kemény Zsigmond műveiben csak az elvont jellegű szerelem kerülhet szóba, amely ugyan nagy és sorsdöntő szenvedélyként jelenik meg, de minden testiségtől mentes. Minden nemzeti irodalom más-más ütemben alakította ki a szexualitásról való beszédet, diskurzust; a francia irodalom példáulul korábban szakított az elhallgatással, mint a német; hivatkozhatnánk itt Madame Bovary és Effi Briest ellentétére. Ugyanakkor a folyamat törvényszerűsége egyetemes érvényű: a kereszténység virágkorában a szexualitás aprólékos elemzésnek volt alávetve, igaz, hogy csakis a gyónatószeiken. A Foucault által idézett, papok számára készített „kérdőívek” világosan mutatják a szinte túlméretezett érdeklődést a hívők nemi élete iránt. A gyónás tehát olyanfajta diskurzusnak tekinthető, amely megköveteli a legteljesebb őszinteséget és a szexuális cselekmények legaprólékosabb megvallását, de ez a vallomás sohasem semleges, hanem voltaképpen a gyónó bűneinek felsorolása. Ebben a diskurzusban tehát a teljes őszinteség büntudattal párosul. A 18. századtól kezdve a szexualitás külön tudományok érdeklődési körébe kerül: az ember szexuális viselkedését megszabó jogi rendszer, az orvostudomány, és különösen e század elejétől Freud révén, a pszichológia foglalkozik vele. A szexualitásról szóló diskurzus fejlődése tehát, Foucault értelmezése szerint, a gyónással kezdődik, a büntudattól felszabadult vallomáson és a freudi pszichoanalitika beszédmódján keresztül válik tárgyilagos, tudományos diskurzussá. Foucault rámutat arra a fontos kulturális különbségre is, hogy mialatt a keleti civilizációk (a régi India, Kína és Japán, az arab társadalmak) igazi *ars eroticá*-t fejlesztettek ki, addig az európai kultúra a gyónástól való több évszázadon át tartó lassú felszabadulásban egyfajta *scientia sexualis*-ra tett szert.³ Az „erotika művészete”, amelyet a keleti

¹ Ez a tanulmány része *A szexualitás ábrázolása a 20. századi magyar regényben* című munkának, amelyen Kemenes Géfin Lászlóval közösen dolgozom.

² Michel Foucault: *A szexualitás története*. 1. kötet. *A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest, 1996. A gyónás és a különféle más vallomástételek kapcsolatának kifejtéséhez lásd a 2. fejezetet, 19–53.

³ Foucault, i. m. 3. fejezet. *Scientia sexualis*. 55–78.

kultúrák kifejlesztettek, kizárólag a résztvevők minél nagyobb és rafináltabb szexuális élvezetére helyezte a hangsúlyt, Foucault szavával „a gyönyörben legelsősorban a gyönyört keresik”.⁴ Ezzel szemben a nyugati „szexualitás tudománya” egyfajta alapvető kíváncsiságtól s egy annál jóval meghatározóbb erkölcsi elhivatottságtól vezettetve leltározni, rendszerezni és kontrollálni kívánta az emberek nemi életében előforduló cselekvésformákat. Móricz munkáiból sajátos bizonyítékot szerezhetünk erről a processzusról. A regényíró szakít a szexualitás körüli hallgatással, szóba hozza az ember szexuális vágyait, s elemzi a szerelem „égi” és „földi” aspektusait, abból a nyugati metafizikai nézőpontból kiindulva, hogy az emberi lény „teljesség”-re törekszik, tehát érzelmi vágyait a szexuális szerelemben kívánja kiélni, megvalósítani. Ezek a vágyak azonban a keresztény erkölcs tilalomfáiba ütköznek, amelyek bűnérzetet és megosztott tudatot eredményeznek különösen a férfialakok esetében.

Móricz terjedelmes munkásságából négy regényt választottunk ki, amelyeknek megjelenési ideje révén a század három évtizedét és Móricz belső fejlődését lehet követni. E négy regényben olyan szexuális motívumok jelennek meg, mint a férfi beavatása a szexualitásba, jobbára egy prostituátnál tett látogatás alkalmával; az elhanyagolt, szexuálisan kiéhezett feleség; a férj, akinek egyszerre van frigid felesége és erotikus vágyait kielégítő szeretője; az elérhetetlen ideálként messziről imádott nőalak. Ez a felsorolás már bizonyítja, hogy Móricz főhőseinek szexuális élményei ugyanolyan jelentőséggel bírnak, mint társadalmi, illetve vagyonbeli (gazdasági) helyzetük. A magyar irodalomtudomány nemigen foglalkozott e témával, többnyire a társadalmi és politikai kérdéseket emelte ki, s az ábrázolt alakok egyéni sorsát egy szűken ideológiai szempontokra redukált valóságképzetthez viszonyítva próbálta hitelesíteni. Olyan művek esetében, ahol a szöveg erotikus vetületét nem lehetett elhallgatni (mint például a *Sárarany* vagy *Az Isten háta mögött* című regényekben), a kritika a szexuális élményeket mindenáron alárendelte a műre rákényszerített társadalmi problémáknak.

A *Sárarany* (1909), Móricz első regénye, botrányos sikert hozott írójának, éppen főhőse, Turi Dani miatt, aki az első a jellegzetesen móríczinak mondható, szexualitásában mértéktelen, önpusztító regényalakok sorában. Amit annak idején a katolikus kritika felrótt, ti. hogy a regény „piszkos ponyvairódalom”, azzal a marxista kritika tulajdonképpen egyetért: Nagy Péter is kifogásolja az író naturalizmusát, „az erotikum túlzott hangsúlyozását”.⁵ Turi Dani ugyanis nem példaszerű paraszthős, „nem támaszkodik a tömegre”, sóhajt fel a kritikus.⁶ A Turi Dani viharos életéről szóló regény elsősorban a fékezetlen szexualitás története: a hős nagyravágyása, társadalmi felemelkedése, anyagi sikere, de különösen végső bukása három nőalak iránt érzett erotikus viszonyával függ össze. Erzsi, a felesége, első gazdalány volt a faluban, mégiscsak Danihoz, a szegény zsellérfiúhoz akart feleségül menni. Erzsi biztonságot, komolyságot, feltétlen hűséget jelent Turi Dani életében, férje mohó szexuális vágyait azonban nem képes kielégíteni. Az asszonyt ura vagyonbeli intézkedései, gazdálkodási kísérletei szinte megijesztik; ő inkább szerényen élne, mintsem férjén meg kellene osztoznia annak üzleti ügyeivel és, ami Erzsi számára még fájóbb, más nőkkel. Keserűsége, amely gyakori veszekedésekben tör ki, abból is adódik, hogy férje elhanyagolja, mialatt több más nővel, még felesége anyjával is, viszonya van. Dani többnyire névtelen szerelmi partnerei sorából kiemelkedik Bora alakja: a büszke fiatal nő, aki először csak házasságért vagy nagy pénzért hajlandó elveszteni szüzességét, saját bevallása szerint, az „egyetlen kelengyét”. Amikor Turi Dani, nagyiúri módít utánozva, kártyán elnyeri sógora, Takács Gyuri összes vagyonát, az egész vagyont egy fölényes és durva gesztussal felajánlja Borának egy éjszakáért. A leány számára döntő jelentésű pillanat ez az éjszaka; hirtelen fellobbanó szerelme arra készíti, hogy élete árán is Dani védelmére keljen, aki akkor már kétszeres gyilkos, és akin már senki sem tud segíteni.

⁴ I. m. 60.

⁵ Nagy Péter: *Móricz Zsigmond*. 3. jav. kiadás, Szépirodalmi, Budapest, 1975. 104.

⁶ I. m. 102.

Turi Dani, a zsellériúrból lett gazdag paraszt, a regény végén teljes bukást szenved. Ebben pedig a harmadik nő játszik szerepet, az elérhetetlen Karay grófnő, tulajdonosa egy nyolcezer holdas birtoknak, amelynek a szélén terül el Turi Daniék kis faluja. A szép és fiatal grófnő, akinek szeretője is van, méghozzá a sógora, mindamellett új szexuális élményekre vágyik; szeszélyből és kíváncsiságból szeretkezni akar Danival. Bora segítségével felhívja Danit a kastélyba, s eladja neki birtokának azt a részét, amelyet Dani kiszemelt magának. Az adásvételi szerződésben szereplő összeg helyett azonban „természetben”, szexuális szolgáltatások fejében kér fizetséget a földért. Ez a szereposztás elfogadhatatlan Dani számára, hiszen ő ahhoz szokott hozzá, hogy minden nő szerelmi játékszer számára; most azonban fordul a kocka, s ő válik a grófnő szexuális tárgyává. Miatt a grófnő kielégülten fekszik az ágyban és elbágyadtan emlékszik vissza szeretkezésükre, Dani elhagyja a kastélyt. A grófnő erősen vérzik, nem világos, hogy a szövegben refrénszerűen ismétlődő vérzésnek mi az oka: a túl heves szeretkezés vagy talán a Dani által vágott seb. Az utóbbi feltételezés azért nem egészen indokolatlan, mivel Dani néhány perc múlva minden ok nélkül brutális kegyetlenséggel megöli Karay László grófot, akivel a kastély kapujában találkozik; kisvártatva a leskelődő Takács Gyurit is lelövi.

A kritika kiemelte Turi Dani paraszti büszkeségét, ösztönös intelligenciáját, munkabírást, de vadságával, kiszámíthatatlanságával nem tudott mit kezdeni, mert nyilvánvaló, hogy ez a paraszthős nem szolgálhatott példának a paraszti sorból kiemelkedni akaró átlagembernek, és bukásának okait sem lehetett a társadalmi rendben keresni. Ennek ellenére Nagy Péter e nem éppen lukácsi elvek szerint megalkotott hősnek általánosítható jellemvonásait keresi: „Turi Dani kétségtelenül a századforduló egész magyar parasztságának inkább szimbóluma, mint típusa: sorsa kétségtelenül a magyar parasztságban feszülő forradalmi erők kifejezése, amelyek mind a feudális nagybirtok ellen készültek, de vezetés és támogatás híján eredménytelenek maradtak, céltalanul hangzottak el.”⁷ A Karay gróf meggyilkolását még talán lehet valami osztályharcos indulattal magyarázni, s a kritikus hivatkozik is Erzsí szavára, hogy Daninak bizonyára volt oka megölni, de Takács Gyuri lelövése olyan zavaró tény, amelyet a marxista bíráló semmiképpen sem tudott a maga erőszakolt értelmezésébe beilleszteni. Ugyanakkor a kritikuskak ezen értelmezés kapcsán azt is el kellett volna ismernie, hogy Móricz, sokat emlegetett realizmusa helyett, a szimbolikus, helyesebben allegorikus írásmód egyik modern képviselője.

Turi Danit élete minden fontosabb lépésében bonyolult szerelmi-szexuális érzelmei, vágyai irányítják. Egy jellegzetes móriczi séma szerint ő is nős ember, aki szereti és tiszteli a feleségét, mindamellett a hitvesi hűség egyszerűen nem tartozik sem az érényei, sem az ideáljai közé. A férfi ugyanakkor nagyon komolyan veszi férji-apai szerepét, a családjá anyagi emelkedésén fáradozik, úriasszonyi egzisztenciát szeretne biztosítani feleségének, iskolába járattatni a gyerekeit stb. Turi Dani szemében az élet anyagi része nagy fontossággal bír, család-fenntartó felelősségének jele, hogy más nőkre nem pénzét, csupán a „csókjait” szórja, ami – ahogy később látni fogjuk – a móriczi idiolektusban többféle jelentéstartalmat hordoz. Mint feleségének mondja: „Tudod, hogy szeretlek; érted élek, meg értetek, a gyerekekért. Az egész világot ide akarom hordani a kötődbe, még a mai napig egy bokor kendőt se adtam más asszonyszemélynek rajtad kívül. Mit sajnálsz? Lekopott a csókolóm?”⁸

Erzsí tudja, hogy az urának „egyszerre tíz-húsz lánnyal-menyecskével, de vén-asszonnyal is bizonyos köze” van, nem csoda, hogy Danit hol gyűlölettel, hol végső és kétségbeesett szerelemmel nézi, s ráadásul szexuálisan kívánja is. A regény első lapjain Móricz mesteri módon érzékelteti e két ember szenvedélyes, gyötrelmes viszonyát; a bemutatás egy durva veszekedéssel indul, s a félbeszakított szeretkezésen át látszólagos ki-

⁷ I. m. 100.

⁸ Móricz Zsigmond: *Sárány. Az Isten háta mögött*. Unikornis, Budapest, 1993. 18.

béküléssel végződik. Ellentétes, pillanatnyi érvényű érzések uralkodnak a szereplőkön, hiába állítja Dani, hogy a felesége csúf, hogy „Imádkozásra, térdelésre és gyűlölködésre termett, nem a szerelemre.”⁹ Hiába gyűlöli a protestáns Dani felesége „pápista” vallását, saját maga előtt bevallja, hogy:

És mégis izgatja, leköti ez az asszony, sokkal jobban, mint a világ minden asszonya. Nem cserélhetné el senkivel, de senkivel a világon. Tele van vele, örül a nagy tisztaságnak, a testi-lelki-életbeli szeplőtlenségének. Nagyra van vele, mint olyan asszonnyal, akihez nincsen több hasonlatos.¹⁰

A következő pillanatban az asszony az ölébe ül, ő a kezdeményező fél, ujjai „elkezdtek játszani, tovább tapogatni, s egyszerre lázasan, görcsösen markoltak bele a húsba”.¹¹ Móricz ábrázolásában, amely naturalista színezetű realizmus, mindkét ember szexuális lény, erős szexuális igényekkel. Megfogalmazásában a női „hirtelen fölviharzott testi gerjedelem”-nek megfelel a férfi „gerjedelmes vére”.

Turi Dani mind üzleti dolgaiban, mind a nőkkel való kapcsolataiban megmutatkozó mohósága csakis bomlasztó hatással van a házaspár viszonyára, s azon belül nemi életükre is. Erzsí egyszer el is hagyja a férjét, és két gyerekével szüleikhez menekül, de be kell látnia, hogy ott már nincs számára hely. A regény középpontjában Dani vergődései állnak: szexuális kalandjai miatti rossz lelkiismerete, felesége iránti vonzalma, a családi boldogság megvalósíthatatlansága. Ugyanakkor Erzsí ki nem élt vágyai, félelmei, szexuális és szerelmi érzései is figyelmet kapnak. Az asszony passzív, félnék és féltékeny jellege miatt képtelen megfékezni Danit, megóvni teljesen meggondolatlan lépésektől, mégis kitart mellette akkor is, amikor már minden elveszett s a csendőrök jönnek érte. Móricz alapos és sokoldalú képet ad e házasság egyre mélyülő kríziséről, amelyben némi szerepet a környezet is játszik, különösen a férj s feleség családjai közti mentalitási és vagyoni különbségek. De a legtöbb probléma szexuális jellegű. Móricz még a nászéjszákán történekről is szolgál némi felvilágosítással, ezzel szakítva a magyar regény egyik legtartósabb tabujával. Dani éppen Bora ágyában fekvé emlékezik vissza nászéjszakájára, amelynek folyamán az újdonsült feleség „mikor megértette, mi az, ami rá vár... [úgy] védekezett, mint egy vadmacska”,¹² és csak szánalomból, szerelemből adta oda magát Daninak. Dani elzékenyül ettől az emléktől, mivel ő a szexualitástól való félelmet valamiféle erénynek fogja fel, s protestáns létére feleségét „szent”-nek nyilvánítja. Lelkiismeretfurdalása azért van, mivel ő maga „nem volt szent, nem is akart az lenni. Ki tehet róla, ha nem telt az asszonynak öröme a szerelemben, s nem bírta el az ura csókját!”¹³ Turi Erzsí tehát egyike azoknak a nőalakoknak, akiket Móricz vagy elbeszélője vagy férfialakjai „szent”-nek neveznek. Nyilvánvaló, hogy ez a több más regényben is előforduló anakronisztikus jelző keresztény jelentéstartalmat hordoz, s így a fentebb említett, gyónással kapcsolatos beszédmódnak bizonyos folytatása. A „szent”-nek pedig logikus ellentéte a „lotyó”, a szó szerinti vagy jelképes prostituált, amelynek variánsai Móricz több regényében megjelennek. Ezek a nők a férfialakok számára ellenállhatatlanok, s így a rossz lelkiismeret okozói. Borával Dani, büntudata miatt, a lehető legdurvábban bánik, s amikor a lány a „szerelmes” éjszaka után megcsókolja a lábát, a férfi leköpi.

Turi Dani a falubeliek, főleg a nők iránti durva és fölényes viselkedése alapvetően megváltozik, amikor más társadalmi réteg képviselőivel érintkezik, például ahogy a csinos ügyvédnek udvarol férje távollétében. Akkor „valami szokatlan testi izgalom gerjedt föl benne”¹⁴ és „gyorsan kigyúló vére egy perc múlva már szinte rohanvást zuhogóhoz ér”.¹⁵ A finom úrinők különösen szelídítő hatással vannak rá, társaságukban ez a fér-

⁹ I. m. 13.

¹⁰ Uo.

¹¹ I. m. 15.

¹² I. m. 153.

¹³ Uo.

¹⁴ I. m. 38.

¹⁵ I. m. 39.

fi dúvad hajlandó egy-egy percre civilizált módon viselkedni. Dani képes észrevenni az előkelőt, a kifinomultat, sőt kifejezetten vonzódik hozzá. Ámulattal nézi, hogyan bánnak egymással az ügyvéd és a felesége, ahogy szinte „lepkeszárny módra csókolták meg egymást”.¹⁶ „Dani megérezte, mi az az elérhetetlen valami, ami hiányzik az ő asszonyaiból, az ő szeretkezéseiből: ez a ruganyos puhaság, ez a lágy érintkezés. A tűz legyezése, a test testetlensége.”¹⁷ Ezt a finomabb bánásmódot Dani feleségével is ki akarja próbálni. A jelenet meggyőzően érzékelteti a házasság viszontagságait, megoldhatatlan ellentétét. Hazatérése után Dani gyöngéden öleli és csókolja a feleségét: „Az asszonyt végigbizsergette a sok, szinte érzéketlenül gyenge csók. Elkábult a feje, mert erre vágyott ő, mindig erre, nem a durva, vad, nyers ölelésre. És lassan belesimult az ura ölelő karjába.”¹⁸ De a szokatlan finomság hirtelen gyanússá válik Erzsébet szemében, mert az asszony sejti, hogy a férje őrajta próbálja ki azt a bánásmódot, amellyel majd a grófnőt szeretné elcsábítani. Az idillikus szerelmi jelenet a legvadabb veszekedésbe torkollik, és Dani először a falhoz vágja Erzsébet, majd az ágyból kitaszítja a szoba közepére. A nők, akikkel Dani naponta érintkezik, akik ráadásul tőle függenek vagy áhítattal körülveszik, jellemének csak taszító aspektusait ismerhetik meg, és nem is sejtik, hogy Turi Dani néha kritikusan nézi a kezét és töpreng. „Hogyan lehet megölelni ezekkel a kezekkel egy úriasszonyt?”¹⁹

A szexuális érzelmek leírására Móricz a *Sárváry*-ban jellegzetes stratégiát dolgozott ki, amelyet későbbi regényeiben is alkalmazott. Az író figyelme a nemi izgalom ébredésére irányul leginkább, azért viszonylag gyakori nála a „megkíván” ige, valamint a tárgyilagos szavak használata, amelyek többnyire halmozott jelzők kíséretében szerepelnek. Azok a jelzők hol enyhítik a szavak nyersségét, hol nyilvánvalóvá teszik az érzelmek hevesességét, nemi különbségre való tekintet nélkül. Karay grófnőre vonatkozólag például azt olvashatjuk, hogy „életében most először forrt föl benne az a vad, érzéki, oktalan és céltalan buja gerjedelem”,²⁰ míg Dani „undorodó kéjes megreszketést érzett”.²¹ E változatos szókinccsel szemben a nemi aktusra többnyire az „ölel” igét használja az író, amelynek „szeretkezni” jelentésére csupán a szövegkörnyezetből lehet következtetni. Turi Dani esetében nyilvánvaló, hogy ha az elbeszélő vagy a regénybeli alak azt állítja róla, hogy „ölelt egy nőt”, akkor ez egyesülést jelent. Úgy értelmezendő a grófnő Borához intézett kérdése: „Téged sohasem ölelgetett meg az a Turi?”,²² vagy Dani sóhaja, amikor a grófnő képe lebeg lelki szemei előtt: „Hej, ha ezt megölelném csak egyszer!”²³ Egy másik példában Dani alkalmi szexuális kicsapongásáról szerzünk tudomást: a lány, akivel Dani az aratás alatt éjszaka szeretkezik, maga ajánlkozott fel neki. A leírásban a móriczi idiolektusnak más jellegzetes elemei is előfordulnak: a kéjes csók és a vér; ezek a kulcsszavak az előbb idézett szövegrészekben is szerepelnek.

És Dani átkapta fél karral, vad kegyetlenül átölelte, levágta a kéve búzára.
Csókkal, mindkettőjüknek irtózatosan kéjes csókkal törte agyon.

Mikor magához tért, fölemelte a fejét, s ködkönnyes szemmel körülnézett.

Meghűlt benne a vér...²⁴

A fenti leírásban szereplő, igen gyakori eljárás az, hogy az író megjelöli ugyan a nemi aktus kezdetét és végét, de magát az aktust elhallgatja: „Az ura hirtelen átölelte derekát, s oly szenvedélyesen ölelte magához, majd elmállasztotta. De már az asszony nem bánta, elvesztette öntudatát.”²⁵

Ezt a fajta narratív megoldást a későbbi regényekben is megtaláljuk. Az *Isten háta mögött* (1911) cselekménye csupán pár nap történetét foglalja magában. Központi szereplői

¹⁶ I. m. 41.

¹⁷ Uo.

¹⁸ I. m. 88.

¹⁹ I. m. 27.

²⁰ I. m. 65.

²¹ I. m. 72.

²² I. m. 70.

²³ I. m. 87.

²⁴ I. m. 86.

²⁵ I. m. 51.

a Veres házaspár; a nő huszonhat évesen férjhez ment egy negyvenéves tanítóhoz, hogy megmeneküljön postahivatali robotjától. Habár nem valami nagy szerelmi szenvedély vezette őt a házasságra, mégis azt remélte, hogy a férje dédelgetni, szeretni fogja. Veres Pál azonban keveset törődik feleségével, inkább a városi nagyvendéglőben keres szórakozást, ebédre, vacsorára hív vendégeket, akikkel együtt részegre issza magát, néha szó szerint az asztal alá. A vendégek többségét megigézi a tanítóné szépsége és kacérkodása: az öreg református pap, a fiatal káplán és az éppen a városba érkezett albíró mind szeretőjének szeretné megszerezni. Ráadásul Veres náluk lakó unokaöccse, az érettségije előtt álló Laci diák is szerelmes nagynénjébe. Nemi élet a házastársak között szinte nincs, s ez az asszony számára olyannyira kibírhatatlan, hogy egy füledt nyári éjszakán belopódzik Laci szobájába, hogy szeretkezzék vele. A fiatalember azonban éppen ezen az éjszakán határozza el, hogy bordélyházba látogat, hogy férfivá váljék, jóllehet ebben az elhatározásában fontos szerepet játszik a tanítóné iránt érzett szexuális vonzalma. A látogatás kitudódik, Lacit a gimnázium igazgatósága felelősségre vonja, s az osztály más tagjait is kizárással fenyegeti az erkölcstelen viselkedés miatt. Egy másik botrány azonban inkább arra készteti az iskola igazgatóját, hogy megbocsásson a diákoknak, ti. a városban elterjed a hír, hogy a közjegyző lelőtte feleségét, akit az albíró karjaiban talált, amikor váratlanul hazajött. Az albíró alsóruhában volt kénytelen a közjegyzőék ablakából kiugrani, kórházba vitték, a mendemondák, pletykák nem teszik világossá, hogy a közjegyzőné sebe halálos-e. Ennek az eseménynek hallatára Veres Pálné szintén kiugrik az ablakon, de nem sérül meg igazán, csak „seggre este vóna”, mint mondja a tót cseléd a tanítónak. Ezzel a regény véget is ér.

Nagy Péter elemzése szerint az említett regénynek „a csúcsa az a pillanat, amelyben a kis tanítóné leleplezi az öreg pap alattomos és szennyves vágyait.”²⁶ Nagy azért emeli ki ezt a jelenetet, mivel ő az antiklerikalizmust tartja fontosnak a marxista-leninista kritikai szempont alapján. De a tanítóné nem azért fakad ki az öreg pap ellen, mert ő Isten szolgája (hiszen az asszony a fiatal káplánnal is flörtöl annak papi mivolta ellenére), hanem azért, mert mint férfit visszataszítónak találja. A kritikus még az irodalmi célzásokban is társadalombírálatot lát: „Közvetlenül nem utal az író az aktuális politikai rendszerre vagy a történelmi múltra, amely a kisváros ilyen kialakulását eredményezte, de közvetve annál hatásosabban hívja fel erre a figyelmet a Madame Bovary állandó, hangsúlyozott párhuzamba állításával. Ezzel éppen azt fejezi ki, hogy annival szörnyűbb és kietlenebb a magyar kisváros a franciánál, amennyivel az egész ország polgári fejlődése lemaradt a francia mögött.”²⁷ Rónay György ugyancsak összehasonlítja Veresné sorsát s alakját Emma Bovaryéval, s ő is az előzőt marasztalja el az utóbbival szemben, amikor szinte áthidalhatatlan szakadékot észlel

az igazi Bovaryné szenvedélyes becsvágya s az ilosvai tanítóné fortyogó közönséges-sége, [...] Bovary Emma fölmagasztosuló és kegyetlen halála, meg Veres Pálné pórul járt ablakon kiugrása között [...]. Ott stílus és szenvedélyek, itt ordenáreság és nyersen szimatoló himösztönök; ott káprázatok, itt otromba részegség és durva húsvásár; – s ami ott tragédiába omlik, az itt groteszk komédia és írgalmtalan szatíra.²⁸

Csupán az utolsó mondattal érthetünk egyet, s azzal sem teljesen, hiszen Flaubert regénye ugyanolyan erős kritikával illeti a nyomasztó-bénító kispolgári életet, mint Móricz alkotása. Mellesleg Bovaryné halálát túlzás egyértelműen tragikusnak beállítani, hiszen az asszony

²⁶ Nagy i. m. 111.

²⁷ I. m. 112.

²⁸ Rónay György: *A regény és az élet. Bevezetés a 19-20. századi magyar regényirodalomba*. 2. kiadás. Magvető, Budapest, 1985. 335–336.

utolsó perceibe bőven elegyednek ironikus, sőt szatirikus elemek is. Móricz intertextuális hivatkozásrendszerének ironiája túlnő valami szokványos társadalombírálaton. A regény, akárcsak Flaubert-é, ugyancsak egy nőalak erotikus vágyainak elfojtottságáról, azon vágyak részleges kieléséről szól, miközben a férfiszereplők szintén szexuális frusztráltsággal küszködnek. Ha Veresné egy szegényesebb magyar Bovarynének tekinthető, akkor Móricz ironiája talán abban is megnyilvánul, hogy szexuális élményekből neki még annyi sem jutott, mint Emmának, mivel az „isten háta mögött” nincsenek Léonhoz vagy Rodolphe-hoz hasonlítható szexuális partnerek. De a móríci kíméletlenség visszavetül a *Madame Bovary*-ra is, mintegy kritikával illetve annak még meglévő romantikáját, sőt szentimentalizmusát. Másfelől a feleségébe golyót röpítő közjegyző alakja éppúgy romantikus figura, mint a naiv, ügyetlen, de feleségéhez annak halálán túl is hűséges Charles Bovary.

A regényben, Veres tanító kivételével, mindenki elfojtott szexualitástól szenved, s ezzel a problémával valamelyest mindannyian tisztában is vannak. Mint említettük, Laci diákkal kapcsolatosan egy fontos motívum jelenik meg: a férfi beavatása a szexualitásba egy prostituálnál tett látogatás által.²⁹ Laci diák kamaszkori szexuális vágyait a nagynéni iránt egy ideig elképzelt, lovagregényekből másolt szerelmébe szublimálja, s szó szerint lovagiasan is viselkedik: amikor például Veresné elmeséli, hogy a náluk ragadt holt-részeg káplánt Laci fektette ágyba, a fiú szemrebbenés nélkül elvállalja a felelősséget, holott a káplánt maga Veresné fektette le s hagyta ott Laci üres szobájában. Az asszony jó hírét védve Lacinak le kell tagadnia a szemtanúk vallomásait, miszerint ő éjnek idején a városban csavargott, még a legnagyobb büntetést, az iskolából való kizáratást is büszkén elvállalja. Lacinak „lovagi” elképzelései vannak a nőkről, diaktársai durva anekdotái sértik finomabb érzelmeit; nagynénje iránt táplált szerelme a megvalósíthatatlan, romantikus vonzalom példája, amely alatt azonban elfojtott szexuális vonzalom lappang. A lovagi ideált azonban a realista Móricz lerombolja mind Veresné, mind Laci későbbi viselkedésével; a következő éjszaka Laci ösztönei győzedelmeskednek eszményei felett, s egyes iskolatársait követve bordélyházba megy. E látogatás a fiú lelkeben visszatetszést kelt s bűntudatot ültet el, az utóbbit főleg azért, mivel a keresztény erkölcs szerint a szerelem nélküli nemi élet bűnnek tekintendő. Ehhez még a kiábrándulás, csalódottság érzete is járul, amely figyelemre méltó párhuzamot mutat a női tapasztalattal: miként a női alakok esetében a nászéjszaka, úgy az érzékeny férfiak számára az első nemi aktus iránt táplált elvárások be nem teljesülése igen nagy lehangoltságot eredményez. Móricz megfogalmazásában szinte eltűnik a nemek közötti különbség, hiszen mindkét nem ugyanazt a hiányt szinte ugyanazokkal a szavakkal kommentálja: a fiú

az éjszakára gondolt, és siratta a lányságát [*sic!*], az idealizmusát, a szüzességét. Rühesnek érezte magát, s rettegett, hogy „valami betegséget kapott”. Óh, ha ott-hon maradt volna, ha nem ment volna el az éjjel!... Ha valami isteni csodával megmenekül a bűnökkel, utálatosságokkal teli éjszakától... A kiábrándulástól... Ez az egész?! – ismételte magában. – Ez a szerelem? Emiatt teszik tönkre magukat az asszonyok, a férfiak? Ezért vágyják egymást a nemek?³⁰

Laci neurotikus levertségét az is fokozza, hogy még a „bűnös nőért” is felelősnek érzi magát. Vívódásában magasztos és egyetemes képet keres, amely kellőképpen visszaadná tapasztalatát, s azt a bűnbeesés bibliai metaforájában találja meg: „az a bibliai kép,

²⁹ Ez a motívum Babits és Márai regényeiben is előfordul. A Foucault által felvázolt beszédmódosítás állomásait figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy mindhárom írónál erős a gyónás jellegű beszéd, noha Babits és Márai műveiből a freudi hatás is kiérezhető.

³⁰ Az *Isten háta mögött*: 300.

hogy Ádám és Éva a megismeréssel elvesztette a paradicsomot, semmi mást nem jelent, csak azt, ami ővele történt. Immár ő is elvesztette, örökre elvesztette, visszahozhatatlanul – a paradicsomot.”³¹ További töprengései folyamán Laci eljut addig a keresztény alapközből táplálkozó skizofréniáig, amely a szexualitás tagadása, illetve elfogadása szerint különbözteti meg a jót és a rosszat; ez a toposz Móricz későbbi műveiben még világosabban megfogalmazódik a szent, illetve prostituált nő ellentétében. Sokatmondó, hogy Veres Pálnénak, mielőtt Laci üres szobája felé elindult volna, szintén egy bibliai példakép, a Szűz Mária jut eszébe mint megvalósíthatatlan ideál, amikor maga előtt bevallja: „Én is ember vagyok, Mária leánya, nem szent!”³²

Veresné alakja Móricz életművén belül is egyedülálló teljesítmény, ugyanis Móricz regényei általában férfiközpontúak, azaz a szexualitás szempontjából is a férfialakok igényeit és vágyait, csalódásait és kielégüléseit mutatják be. Ebben a regényben az elbeszélő kivételesen egy nőalak szempontjából láttatja a nemi élet hiányából fakadó problémákat, és pedig olyan erővel, olyan mélyreható alapossággal, amelyre Móricz későbbi műveiben már nem találunk példát.³³ A regény egyik fontos jelenete Veresnének az az álmatlan éjszakája, mikor „felgerjedt a testisége”, és elhatározza, hogy látogatást tesz Laci unokaöccse szobájában. Mint az elbeszélőtől megtudjuk, az asszony „szinte szerelmes tapintással” simít végig erős és telt testén, amely senkinek sem kell, pedig, mint belső monológjában mondja, „szétroppanna a csontja, akit megölelek”. A szexuális vágyban égő asszony felrúg minden illemszabályt és erkölcsi normát, s végső kétségbeesésében átmegegy az „ártatlan szűz fiú”-hoz. Az elbeszélő nem ítélik sem pro, sem kontra; inkább az ember fiziológiai, illetve biológiai adottságára utal, ami összecseng egyfajta naturalista nézőponttal. „Primitív s szinte állati gondolatai, de hihetetlen tágas testi érzései voltak.”³⁴ Habár Veresné sejti, hogy a szomszédos ágyban fekvő férje csak színleli az alvást, nem törődik se vele, se a recsegő padlóval, se a zárban csikorgó kulccsal. A mindentudó elbeszélő Veresné érzéseiről is beszámol: az asszony semmiképpen nem akarja váratlan megjelenésével megijeszteni a fiatal diákot, de óvatossága, kissé ravasz tapintata és mindenekelőtt mindent elsöprő szexuális vágya keserű csalódásba csapnak át, amikor Laci ágyát üresen találja. Az érett nő intuíciójával megsejti, hogy a fiút éppen az a vágy kergette a bordélyházba, amelyet ő ébresztett fel benne: az asszony „igazán tudja, hol van a fiú. Arra ébredt fel, amikor elment. Mikor elment hazulról az éjszakába. Felváltani apróra a nagy aranyat. A kék kövér aranypénzt, amelyet ő adott az ajkába az este.”³⁵ Szegény Laci honnan tudhatná, hogy mi a különbség a szexualitás „nagy aranya” és „aprója” között? Az „erotika művészeté”-t nélkülöző társadalom csak a bordélyházban tett látogatás beavatási rítusát ismeri, amit aztán megtölt egy életre szóló büntudattal.

A jelenet folytatódik: Veresné eszméletét veszítve hosszabb ideig ott marad Laci szobájában. Testi és lelki szenvedései most először ellentmondásossá válnak, a szexuális gyönyör elmaradása miatti elkeseredettség a domináló érzés, de Veresné tudatalattijában megszólal az alapvető és csakis keresztény fogantatású erkölcsi norma. A szabad függő beszédben leírt szövegrészlet kapcsolatot teremt Veresné az előbb idézett kiáltásával, hogy nem képes magára venni a „szent” szerepét.

³¹ I. m. 301.

³² I. m. 294.

³³ Hasonló megosztottság látható Tersánszky Józsi Jenő írói „fejlődésében” is, mivel míg első regénye nőelbeszélője révén nőcentrikus, és bírálja a patriarchális társadalomban kiszolgáltatott nő helyzetét, addig későbbi munkásságában inkább a kópé Kakuk Marci nézőpontjából láttatja a nemek gyakran leegyszerűsített szexuális és érzelmi viszonyát.

³⁴ I. m. 295.

³⁵ I. m. 296.

Nagyon el van keseredve, s örülni sem tud a szerencséjének, hogy az elmúlt önkívületben nem vesztette el az erényét. Igazi egyénisége kerül felületre, s imás boldogság buborékol fel valahonnan a szívéből: mintha az isteni kéz maga vigyázott volna rá, az vitte volna előle a vétek lehetőségét.³⁶

A jelenet kissé meglepő ugyan, de jól előkészített csattanóval végződik: Veresné észreveszi, hogy menstruál, és ezáltal az előző esti ingerültsége és idegessége, felfokozott szexuális vágya és testi panaszai (láz, görcsök, hányinger stb.) fiziológiai magyarázatot (is) kapnak. A jellegzetesen móríci értékrendszerben azonban Veresné nem éri el azt a nagyságot, amely több férfialakjára jellemző, ugyanis Veresné nem ismeri meg az igazi szenvedélyt, ő csupán a szexuális élet hiányában szenved.

Az *Isten háta mögött*ben Laci diák az egyetlen, aki megközelíti a későbbi regényekben szereplő, nagy szenvedélyek miatt őrlődő férfialakokat. Laci karaktere erősen elüt a regény többi szereplőjétől, akik élvezik a nemi életet, de az elbeszélő előadása nem hagy kételyt afelől, hogy a fiút tartja nemesnek és becsületesnek. Ahol a regény valóban közel áll Flaubert beszédmódjához, az éppen a nyilvánvaló moralizálás hiánya. Mórícz váratlanul tragikomikus elemeket jelentet meg, mint például a férje által megölt (megsebesített?) közjegyzőné (neki még a nevét sem ismerjük, akárcsak pórul járt szeretőjét, az albíróét sem). Az albíró társadalmi pozíciója alig játszik itt szerepet, az elbeszélő kezdettől fogva nevetséges figurának mutatja be. Ennek jó példája az albíró Vereséknél tett látogatása, amelynek folyamán hol Veresnére, hol a közjegyzőnére, hol pedig az alföldiesen készített túrós galuskára vágynak. Halálának komédiába illő körülményei tetézik a bemutatót: amikor a közjegyző meglepi feleségével, ingben, gatyában kénytelen kiugrani az ablakon.

Az *Isten háta mögött* azt a jellegzetesen móríci értékrendszert érvényesíti, amelynek értelmében egy alak nagyságát, sőt tragikumát csakis egy igazi szenvedély garantálhatja, akkor is, ha mind a figura, mind a szenvedély valójában destruktív természetű. Itt elsősorban az *Úri muri* Szakhmáry Zoltánjára gondolunk, aki az előbb említett „szent” kontra „prostituált” ellentétet a végletekig megvalósítja, hiszen egyszerre tart fenn életfontosságú kapcsolatot két nővel: feleségével, Eszterrel, és Rozika nevű szeretőjével. Szakhmáry hazafias nemesi család sarja, kamasz humora ellenére értelmes, tehetséges figura, aki sikeres gazda is lehetne, ha nem bonyolódna bele kétes pénzügyi vállalkozásokba. Kísérletezik az új, belterjes gazdálkodással, de kritikus helyzetekben függ nála gazdagabb feleségétől. Az asszony, Rhédey Eszter, igazi „úri asszony”, aki tiszta, hűséges, és két gyermekük anyja. A házasság zavartalanak látszik, ám Zoltánról sokan tudják, hogy kettős életet él: egy távol eső tanyáján, amely szinte kis kastélynak van berendezve, szeretőt tart. Szeretője, a nyolcgerekes családból való Rozika, summáslányként került a tanyára, ahol az úr felfigyelt szépségére, s úrilányt akar faragni belőle. Nemcsak drága ruhákba öltözteti, hanem tanárt is fogad melléje, aki zongorázni, énekelni, németül, franciául társalogni tanítja; a háztartáshoz személyzetet alkalmaz, hogy Rozikának semmire ne legyen gondja. Szakhmáry barátait, ivópajtásait gyakran látja vendégül tanyáján, olyankor igazi „úri murit” csap, s meglátogatja szeretőjét is. A férfit mindenféle ellentétes érzelmek gyötrik: rossz lelkiismerete felesége miatt, akit Szakhmáry saját bevallása szerint „imád” – „Több, tiszteli. S még több: reszket, reszket tőle.”³⁷ Zoltánnak eszébe sem jut Rozika miatt elhagyni a feleségét, annak ellenére, hogy Eszter frigiditása szinte patológikus állapotként van feltüntetve. Zoltán, aki igazán szerelmes Rozikába, féltékeny a lányra, fél, hogy elveszti; ugyanakkor az a meggyőződés gyötri, hogy Rozika valójában egy „lotyó”. Egyszer aztán kitudódik a viszony, felesége váratlanul megjelenik a tanyán, és Zol-

³⁶ Uo.

³⁷ Mórícz Zsigmond: *Úri muri*. Szépirodalmi, Budapest, 1974. 102.

tán kénytelen azonnal elűzni Rozikát. Szakhmárynak feleségével való konfrontációjában a házastársak nemi aktusa sem maradhat el, mivel, ahogy már hangsúlyoztuk, Móricz alakjai szinte állandó jelleggel szexuális lények. Rozika eltávolítása azonban Zoltán számára életének olyan megcsönkítését jelenti, amit a férfi nem tud túlélni; felgyújtja a tanyát, és szíven lövi magát.

Szakhmáry Zoltán tragédiájának elsődleges oka szerelmi-szexuális életének megoldhatatlansága, amely tulajdonképpen a regény főtémája is. Új rendezésben megismétlődik a férfialak szexuális világának jellegzetesen móríczi skizofréniája, amelynek eredményeképpen vergődni kényszerül egyfelől imádott „szent” hitvese, másfelől az ugyancsak nélkülözhetetlen „ringyó” szerető között. Ez a kettéhasadt állapot szabja meg gondolkodását, érzelmi világát. A „szent” nő a legtöbb esetben szexuálisan frigid, a „prostituált” pedig a szexuális életet élvezni tudó nő. Az itt következő hosszabb idézet betekintést nyújt nemcsak Szakhmáry Zoltán, hanem más móríczi férfialakok gondolatvilágába is.

Odahajlott a lányra s megcsókolta annak a szemét. A szemhéját, a lecsukott szemének bársonyos borítóját csókolta. Soká az egyiket, aztán a másikat. S a lány segített neki, fordította a fejét picit, hogy hadd tudja csókolni, amelyiket akarja. Akkor azt mondta neki:

– A nyelved, amivel beszélsz.

A lány szétnyitotta piros, kemény, sima kis ajkait s a hegyes, piros nyelvcskét a fehér fogak közt kinyújtotta. S a férfi megcsókolta a nyelvét.

S most valami rettenetes dolog történt vele.

Rájött valami titokra, ami réges-rég kínozza, kinyílt előtte valami: meglátta ugyanazt a mozdulatot, ugyanazt az odaadást, ugyanazt a szakszerű munkát, amit mindig mély undorral látott a szerelem szaknémbereinél. S lelohadt minden tüze és vágya és feneketlen örvénybe szédült.

Ez a lány egy született prostituált.³⁸

Szakhmáry azonnal összehasonlítja a szeretőjét a feleségével: „Oh az ő felesége, milyen más!... Milyen merev és puritán, és rideg, s mennyi gyöngédség s jóság és báj van benne.”³⁹

A főhős érzelmei és reakciói arra engednek következtetni, hogy számára a nő legfontosabb értéke a hűsége, s azon át a nő teljes és kizárólagos birtoklása, ugyanis egy frigid nő nem fogja őt megcsalni, amíg a szeretkezésben örömet lelő nő gyanússá válik szemében, s csak egy „született prostituált”-nak tudja tekinteni, aki érzékiségénél fogva más férfiakkal is képes lefeküdni. Ez a gondolat még akkor is felingerli Szakhmáryt, amikor már belenyugodott abba, hogy az általa elűzött Rozika nem kell neki. „Látja (képzeletben), ahogy leszáll a vonatról, kocsiba ül s hotelba hajtat... Ahogy a nagy szemeivel ránéz a legelső férfira... s ah, talán már az első éjszakán vendége van... Fogta a poharat, s belevágta a szemközti tükörbe.”⁴⁰

Az *Uri muri*, hasonlóan a *Sáráranyhoz*, szintén rendelkezik egy fortélyosan megalkotott szexuális idiolektussal. Ebben a regényben is megtaláljuk a nemi aktus leírását, és Móricz, a szokásos elhallgatások mellett, újfajta diskurzussal kísérletezik. Az előbb említett eufemisztikus szókincs továbbra is szerepet játszik, de a leírás valamelyest teljességre törekszik és váratlan elemekkel bővül. Figyelemre méltó a Zoltán és Eszter közötti szeretkezés leírása, amely a regény legdrámaibb jelenetéhez kapcsolódik. Zoltán nemi izgalmát felesége váratlan látogatása váltja ki, aki őrvongó dühkitörése után, mivel megbizonyosodott arról, hogy férje szeretőt tart, elájul. Szakhmáry akkor

³⁸ l. m. 137–38.

³⁹ l. m. 139.

⁴⁰ l. m. 275.

letérdelt előtte, s csókolni kezdte. Azt a hideg arcot, amelyet hajdan annyit csókolt, s akkor is hideg volt, „frigid”, ahogy ő mondta volt neki. De szép volt. Akkor. Különös, meghódíthatatlan szépség. Fejedelmi és kevély. Aki tartózkodó volt és megrettent a szerelem előtt, aki soha nem engedte magát legyőzni kéjben, összeszorított foggal és mereven tűrte a szerelmet. S most is ilyen. Mint egy darab fa, mint egy darab hideg hulla s most is úgy csókolja, ahogy szokta. Oh, azok a szörnyű szerelmi csaták, amikor az asszonyt a csók után rendszerint kirázta a hideg, s dunnákat és párnákat kellett rárakni, s konyakot önteni bele, hogy életre hozza, s akkor mindig büszke volt férfihősiességére, hogy ő a csókjaival ennyire önkívületbe tudja hozni ezt a szent asszonyt ... Az Istennek ezt a csodálatos szent teremtését...⁴¹

E szinte páratlanul szókimondó leírás folytatása, ha lehetséges, még inkább kielejezi Szakhmáry ellentmondásos szexualitását, amely a hőst nem állítja szinte nekrofilíát idéző aktusra gerjeszteni ájult, „egy darab hulla”-ként fekvő feleségével szemben:

Levette a fejről a kalapot, s ott volt előtte a sima fej, a lesimított barna haj, középen kettéválasztva, a sárga arc, simán tojásdad arc, s lehunytt hosszú pillájú szemek fölött a vékony kis íves szemöldökkel. És ő csókolta, csókolta, míg csak a borostás szakála pirosra nem dörzsölte a halvány arcot, s akkor ráborult, és egészen kifejtette a feleségét a ruháiból, s egészen megcsókolta.⁴²

Nem képezheti vita tárgyát, hogy az „egészen megcsókolta” kifejezés csakis a nemi aktust hivatott visszaadni, különösen ha azt összevetjük a „csók”, „csókolni” a korábbi regényekben is előforduló jelentéstartalmával. Az utóbbi jelenetben az is érdekes, hogy ez alkalommal nem ártott az asszonynak látszólag az ő tudta és beleegyezése nélkül lezajlott nemi aktus, hiszen a regény következő, új fejezetet nyitó mondata szerint „percek alatt feléledt a szegény asszony, mint eső után a rét.”⁴³ A mondat második része akaratlanul komikus hatást kelt, mivel olyan hasonlatot tartalmaz, amely szemantikai és stílusbeli szempontból a népköltéssel mutat rokonságot, s annak rejtett szexuális tartalmát idézi fel. Mind a „rét”, mind az „eső” a népköltészetben szimbolikus jelentéssel bír, hiszen a „rét” a női testet vagy még inkább a női nemi szervet jelképezi, az „eső” pedig, amely mitológiai eredetű kép is, a férfi ejakulációját jelenti, tehát a rét öntözése jelképes megfogalmazása a nemi aktusnak.⁴⁴

Több mint húsz évvel a *Sárarany* és *Az Isten háta mögött* után jelenteti meg Móricz másik fontos regényét, a *Rokonokat*. A mű főhíroklaja, Kopjáss István, sokkal inkább „normális” férfinak tűnik, mint akár Turi Dani vagy Szakhmáry Zoltán; idegen tőle azoknak szexuális mohósága és destruktivitása, jóllehet a regény végén ő is öngyilkos lesz. Kopjáss, a kisvárosi tanácsnok karrierje váratlan fordulatot vesz, amikor a maga számára is meglepő módon főügyésznek választják meg. A becsületes, terveket szövő kishivatalnok egyik napról a másikra a polgármester fontos és bizalmas munkatársa lesz, ami egyfelől óriási társadalmi felemelkedést, anyagi helyzetének javulását jelenti, de ugyanakkor előre nem sejtett függő viszonyba is hozza a cinikus, korrupt polgármesterrel és a várost behálózó „rokonok” világával. Az utóbbinak fontos személyisége Boronkay Feri, akinek fe-

⁴¹ I. m. 222.

⁴² Uo.

⁴³ I. m. 223.

⁴⁴ Móricz gyakran folyamodik a természetire vonatkozó hasonlatokhoz, s azokat nemegyszer allegorikus értelemben használja, mint fent a rét öntözését. A népi monda- és mesevilág szexuális tartalmáról lásd Bernáth Béla: *A szerelem titkos nyelvén*. Gondolat, Budapest, 1986. Bernáth gyűjtése meggyőző erővel bizonyítja a népi eposz gazdag eufemizmusait, például az olyan metaforikát, mint „más ember tilalmas rétébe vágta kaszáját”, aminek jelentése „más feleségét, szeretőjét látogatja.” (I. m. 49.)

lesége a szép Szentkálnay Magdaléna. Magdalénát Kopjáss korábban ismerte már, szerelmes is volt belé, s most csupán a neve hallatára „az ujjai idegesen remegni kezdenek”. Kopjáss sejti, hogy Boronkay tisztességtelen módon szerezte vagyonát, hiszen a Sertéstenyészítő Vállalat, amelynek elnöke, valójában tönkrement. Boronkay felépített magának egy hatalmas villát, amelyet el akar adni Kopjássnak, meglepően kedvező áron. Az új főügyészt megszedíti az előkelő társaság, annak életmódja és modora, ő is hasonló életvitelt szeretne biztosítani családjának, habár a felesége, Lina, inkább fékezi nagyravágyó férjét. A házastársak egyre gyakrabban összevesznek, különösen Kopjáss rokonai miatt, akik anyagi segítséget, protekciót, állást könyörögnek a nagyhatalmúvá lett főügyésztől. Mialatt a polgármester és társai finoman be akarják őt avatni terveikbe, mindenfajta anyagi jutalmakat adva vagy ígérve, Kopjáss, hivatalánál fogva felülvizsgálja a Sertéstenyészítő Vállalat rendetlen ügyeit. Az általa gyűjtött kompromittáló anyagot a polgármester ellophatja az irodájából, a felháborodva tiltakozó Kopjásst azonban azzal szereli le, hogy leleplezi előtte egyik rokonának aljas üzelmeit. (Az „ügyes” rokon egy nem létező bányából szénét akar szállítani a városnak, s a protekcióért 20 ezer pengőt ígért Kopjássnak.) Kopjáss nem érti, hogy a polgármester csak zsarolni akarja. Meggyalázottnak, becstelennek érzi magát, további megalkuvásra képtelen, ezért főbe lövi magát.

Habár Kopjáss életében a szexualitás nem játszik olyan döntő szerepet, mint az előbb elemzett regények alakjainál, mégis, mórliczi alak lévén, ő is alapvetően szexuális lény. Élvezi, ha feleségének kedve van szeretkezni vele, szenved, amikor visszautasítást kap, ezenközben Magdaléna felé maga előtt is tisztázatlan vágyakat táplál. A regény felépítése szempontjából fontos tényező, hogy a társadalmi siker össze van kapcsolva a szexualitással: például Kopjásst felesége, Lina, a választás utáni reggelen „megjutalmazza” szexuális odaadással, amely állítólag nem mindennapi dolog a házastársak életében.

Kitárta a karjait, kissé nyújtózkodásból, kissé azért, mert nem tudta, hajlandó lesz-e az asszony, [...]. Linácska azonban teljesen zavartalan volt, örömmel ült mellette, ráhajolt az ágyban, s áttette a karjait felette. Átölelte a derekát, s óvatosan szorította magához, s csodára, az asszony engedett. Engedte magát ölelni, s nem féltette a ruháját, nem mondta, hogy sok dolga van, hogy hagyjon... fáj a feje, ne legyen örült. [...] és erőszakosan ölelte át, hogy az asszony vékony dereka csak úgy kettétört, és Lina hagyta.⁴⁵

A váratlanul kapott nemi kielégülés után Kopjáss eltöpreng a felesége viselkedésén; megtudjuk, hogy Lina a legutóbbi tíz évben „elégedetlen s fanyar nő” lett, de most, „el-lankadtan, boldogan pihent még mellette”. Mórlicz regényeiben a férfi-nő viszonyban fontos szerepet játszik, hogy közülük melyik az aktív s melyik a passzív szexuális fél, ám ahogy az eddig elemzett művekből már kiderült, az aktívabb fél nem feltétlenül a férfi, jóllehet többnyire Kopjáss az, aki panaszkodik, hogy „Lina olyan volt, mint egy darab fa.”⁴⁶ Az idézett mondat ismerősnek hat, hiszen Szachmáry ugyanolyan szavakkal jellemezte a feleségét az *Úri muriban*, bár a szöveggörnyezet különbözősége a mórliczi idiólektus bizonyos korlátozottságát is jelezheti.

A regény bizonyos módosításokkal ugyan, de fenntartja a „szent” és „prostituált” el-lentétet Lina és Magdaléna alakjában, s egyéb tartalmakkal is bővíti. Az elérhetetlen Magdaléna újat, pompásat, rendkívülit ígér, s ez az ígért a mórliczi hős számára csakis szexuális izgalommal párosulhat. A főhős a feleségére ruhazza a „szent” tulajdonságait, Magdalénával szabad függő beszédben szembesíti, s így gondolkozik róla: „Istenem,

⁴⁵ Mórlicz Zsigmond: *Rokonok*. Szépirodalmi, Budapest, 1985. 9–10.

⁴⁶ I. m. 77.

szegény asszony, ez is tudna tönkremenni a nagy villában [mint Magdaléna?], ha a sorsa úgy hozta volna magával... De itt is tud dolgozni a férjéért, a gyermekeiért... Tehát szent. Ezt a szentséget köszönte meg kitarító csókjaival.”⁴⁷ Amikor a Boronkay-villában tartott fogadáson Magdaléna és felesége beszélgetnek egymással, Kopjáss a két személyiség szimbolikus összeolvadását látja, s ennek hatására erősen felizgul:

S most megint nem látta őket, csak érezte a Magdaléna jelenlétét, s valami perverz gyönyör volt neki, hogy a két nőt együtt látja összeölelkezve, s valami vad és féktelen kék ömlött fel benne, a szemeit lehunyta félig, s megint a Magdaléna térdét látta a selyemben, [...].

Magdaléna [...] látta az arcán a kék gejzírozását.⁴⁸

A két nő összeölelkezésének erotikus jellege mellett társadalmi vetülete is van. Lina a régi, szerényebb életmódot, Magdaléna az új, gazdagabb életet képviseli. Kopjáss karrierje akkori pillanatában azt hiszi, ezt a kettőt ő majd össze tudja egyeztetni. Magdaléna észreveszi ugyan Kopjáss szexuális érdeklődését, de semmi jel nem mutat arra, hogy viszonozná. A férfinak csak a szemlélő szerep juthat:

Pista [...] nem nézett Magdalénára. A cipőjét nézte, a térdét a vékony selyemben, ahogy meg-megmozdult, [...]. Lassan emelte fel a pillantását, a cipőjétől fel a combon végig, a derekán, a mellén, a meztelen karján és magas nyakán, a hajáig... Ahogy emelkedett a tekintete felfelé, úgy emelkedett a vére, mintha a hőmérőt húzná felfelé a tűz.⁴⁹

A fenti idézet a női test olyan leírása, amelynek következtében a nő kizárólag szexuális tárggyá válik a férfi szemében, s a férfi lassan felfelé haladó tekintete szinte darabokra szedi. Magdaléna erotikus mivolta abban rejlik, hogy elérhetetlen Kopjáss számára, ennek tudata szítja fel vágyát olyannyira, hogy szemével szinte magáévá teszi Magdalénát.

Az előbbi vizsgálatok alapján nyilvánvaló, hogy Móricz sajátos nyelvet teremt a szexualitás ábrázolása terén, anélkül hogy akár neologizmusokhoz, akár durvának tekintett kifejezésekhez fordulna. Többnyire létező szavakat használ fel, és ahogy már kimutattuk, ezeket a szavakat jelentéstöbblettel látja el. Így például a móríci eufemisztikus idiolektusban a „csók” vagy a „szerelem” szavak nemi aktust *is* jelenthetnek bizonyos szövegösszefüggésben, így ezt az idiolektust joggal nevezhetjük kodifikált, ellentéteken alapuló, koherens narratív közlésmódnak. Szexuális érzelmekre, indulatokra, hangulatokra vonatkozólag Móricz nagyon következetesen ugyanazokhoz a toposzokhoz fordul, bizonyos hierarchiát is felállítva: a legmagasabb rangú toposz kétségkívül az elvont jelentésű lélek, ezt követi az elvont és konkrét jelentésű szív, miután már csak konkrét jelentésben használható a fej, a fül és az arc. Ezeket a „helyeken” megy végbe, illetve észrevehető a hangulat, az indulat és a szenvedély (vágy).⁵⁰

⁴⁷ I. m. 131.

⁴⁸ I. m. 304–305

⁴⁹ I. m. 302.

⁵⁰ Móricz négy regényének fenti olvasatát néhány szemiotikai jellegű észrevétellel szeretnénk kiegészíteni, amelyekből pontosan kimutatható a regényekben megjelenített szexualitás idiolektusának ellentéteken alapuló szerkezete. Az érzelmek euforikus, illetve diszforikus mivoltát egy állandó jellegű oppozíció jelzi: a „meleg” szembe van állítva a „hideg”-gel, a „piros” a „sápadt”-tal. Nyilvánvaló, hogy a sematikus megjelölt oppozíció több lexémával töltődik. Meleg helyett szerepelhet: forró, forróság, forró melegség, hőség, (forró) láz, tűz, láng. A három utóbbi lexémához szinte logikus módon két hozzá tartozó ige is kapcsolódik: izzadni és égni. Ezen a ponton lehet megragadni Móricz naturalizmusát; az alábbi idézet olyan fiziológiai reakció leírása, amelyet a

Móricz szexualitásra vonatkozó, eufemisztikus nyelvi fogalmazása nem mutat lényeges különbséget más érzelmeket, indulatokat leíró nyelvezetével. Ez egyrészt éppen az eufemisztikus nyelvhasználatnak a függvénye, másrészt pedig az alakok hiperérzékeny, érzelmileg túlfűtött, hevesen reagáló természetével van kapcsolatban. Tartalmi szempontból Móricz regényeiben a szexualitás gazdag és hangsúlyozott ábrázolásával találkozunk, különösen ha figyelembe vesszük a kortársi regényírást. Szembetűnik azonban, hogy a nőalakok a szerző által felállított „szent” kontra „prostituált” ellentétpár egyikébe vannak szorítva, amely, ha néha felbomlik is, mégsem veszíti el meghatározó jellegét. A „szent” asszonyt hűsége, tisztasága és nemi közömbössége jellemzi, tehát mindazon karakterjegyek, amelyek a patriarchális társadalom fenntartása érdekében fontosak, függetlenül attól, hogy a „szent” nő viselkedése kielégítetlenséget és a férfi részéről hűtlenséget szül. A szexuális gyönyör olyan nőalakokkal kapcsolódik össze, akiket a férfi vagy nem képes kielégíteni (*Az Isten háta mögött*), vagy a világ előtt nem mer vállalni (*Úri muri*). E két véglet között őrlődő férfialak előtt nincs elfogadható választás, s a kiúttalanság lemérhető a többnyire gyilkosságba vagy öngyilkosságba torkolló regénylezárások sablonosságán.

A nőknek a szent és a prostituált szerepkörébe való beskatulyázása a férfialakok skizofrén lelkiállapotának eredménye, azt viszont a bűntudat okozza. Bármiféle *ars erotica* hiányában a férfi nem tud bánni a nővel mint szexuális lénnel; s a gyónási diskurzus maradványaként a nőnél tapasztalt szexuális érdeklődést, gyönyör iránti vágyat, a nemi gyakorlatban való jártasságot bűnös, erkölcstelen viselkedésnek ítéli meg, s minden elemi vonzóereje ellenére visszataszítónak találja. Mint más korabeli regények férfiszereplője, a móríci főhős is szeretné, ha nője élvezné a nemi aktust (talán hogy őt is bevezesse a kék misztériumába), de ugyanakkor vissza is riad ettől a lehetőségtől mind egyéni, mind társadalmi gátoltsága miatt. Ezért izgató szexuálisan is a „szent”-nek titulált asszony, mivel, mint láthattuk Szakhmáry Zoltánnál, egyrészt a fenti gátoltságon áll bosszút, amikor a „szent”-et degradálja az erőszakos nemi aktussal, másrészt mivel a „szent” nem tud vagy nem akar tudni arról, hogy mi történt vele, státusát továbbra is megőrzi, továbbra is „szent” marad, akit egyszerre lehet imádni és alkalmanként meggyalázni. Az a tény, hogy például Rhédey Eszter valóban klinikailag frigid vagy csak hipokrita, a férfialak szempontjából jelentéktelen. A foucault-i sémához ezért hozzáteendő, hogy az „erotika művészeté”-nek ellentéte, a gyónáson alapuló nemi diskurzus szüli a szexuális erőszakot is, amely a tűrhetetlen feszültséget okozó bűntudat belső monológjának ideig-óráig tartó elnémítása. A „szent” nőszereplő esetében azonban lényeges, hogy az a férfierőszak elől menekül-e a nemi érzéketlenségbe, vagy pedig titokban, mazochisztikusan ő is élvezi önnön „megszentségtelenítését”. Jóllehet Móricz szépprózája feszegeti a férfiuralom ideológiai és morális kereteit, s azokon belül a férfi–nő viszonyt bénító szokásformákat, ezt a női szexualitást illető dilemmát megoldatlanul hagyja. Csak feltételezni lehet, hogy az utóbbi magatartásforma a valószínűbb.

nemi izgalom váltott ki: „Zoltán a kezébe vette [a levelet] s mintha villamos áram futott volna keresztül rajta, egész teste izzadni s égni kezdett. A Rozika levele. A Rozika betűi.” (*Úri muri*: 237.) A piros-vörös jelentéskörben kiemelő szerepet játszik a „vér” lexéma. A (gerjedelmes, kigyúló, lüktető) „vér” és a „vérhullám” szavak a móríci szövegekben a konkrétság jelei – habár szövegbeli átfutásának helye nem egyezik a valóságával – és feltűnő gyakorisággal fordulnak elő. A „vér”, amelynek egyik tulajdonsága az, hogy piros, az előbb említett oppozíciónak konkrét kitöltése, ugyanúgy, mint a „láng” vagy a „tűz”, például Kopjáss Magdalénára gondolva a következő élményben részesül: „Most újra vérhullámot kapott. Hogy lehet az, hogy ma egész reggel egy pilanatra sem jutott eszébe a nő.” (*Rokonok*, 18.)

Kristálytükrök

Somlyó Györgynek

*Nagy vizek mellett élnék egyediül.
A kristálytükröknek hűvös hazája
befogadna áttetsző egébe,
hallatszana a mélység surrogása.
Vizek mellett, hol óriási fák.
Hol csönd kúszik, szelíd kígyó a fákra.
Hajók, amelyek nem kötnek ki már.
A partban, lenn a vízmarta kövek
megszeghetetlen gránit hallgatása.*

Fekete gyertyák

*Árnyak között a keskeny út.
Íves lombok katedrálisa
fölöttem. – Elfogyó fény.
A minden nyarak alkonya.
Elborult, sötét minden égtáj.
Az árnyfák föl, az égbe érnek.
Az alkony súlyos bársonyán
fekete-ezüst gyertyák égnek.*

A zuhanás

(Sz. E. emlékének)

*Az a visszhangzó zuhanás,
az az utolsó mozdulat:
megindult kövek zúdulása,*

*záródó ajtók csattanása,
göröngyök konok zuhogása,
kripták ércpántjainak
lezáró, súlyos döndülése.*

S a könyörtelen csönd utána.

Sötét lángot vet

*Varázslat ez, megfejthetetlen.
Mintha a legelső hajnal.
Kivirágzik a halott rózsafa.
Lázasan ver a percek szíve.
Könyvem lapján egy vers föllobog.
Sötét lángot vet a tükrök tava.*

Vázak ideje

*Rothadó lombok, levelek.
Itt már a vázak ideje,
a fogoly vetköztetése
a végső, sötét hajnalon.
Hogy vacogva – vakon kilép
a nagy sötét előtt a fénybe:
Bizánci díszletek között
a halál igaz pőresége.*

Hallgatás

– Lehet, hogy ki leszek átkozva – mondta P.-nek a testvére a telefonba. – Baj van a kicsivel. Nem tudok mit kezdeni vele. Már teljesen... Érted?

Maguk se tudták, miért hívták kicsinek. Hiszen serdülő volt. És nem is a legkisebb a családban. A gyerekek között éppenséggel a legidősebb.

– Arra gondoltatok, hogy nálam...? Hogy hozzám...? – kérdezte P.

– Nem mi gondoltuk. Ő találta ki. Már úton van.

– Aha.

Nevezhették volna kicsinek a termete miatt is. De a kicsi nyúlánkabb volt az átlagosnál.

– Vonattal megy. Úgy át kell szállni. Azt mondja, a busztól rosszul lesz. Ilyen.

– Aha – mondta P. Végül is volt helye. Tudta hova fektetni a testvére gyereket, ha odaköltözik. – Mennyi időre? Te, nincs most a gimnáziumban tanítás?

– Nem tudom, mennyi időre. Ameddig bírod. És van tanítás.

Hallgattak egy darabig.

P. látni vélte a kicsit, amint kilép a pályaudvarról és egy pillanatra megtorpan a fényben, a nyüzsgésben. Rossz arcú emberek tartanak felé: vajon tudja-e? És látni vélte a telefonközpont számlálószerkezetét is, ahogy kíméletlenül forintosítja csöndjüket.

P. nem költsékező természet. A testvére még kevésbé.

– Ősszel letette a német nyelvvizsgát. Felsőfokon. Ráállítottuk az angolra. Nyáron ment volna ki Kanadába. Gyakorolni. És aztán a vizsga, abból is... De hát egyszer csak kiszállt. Nem ment be a gimnáziumba. Kifúratta a fülét tíz vagy tizenkét helyen és gyűrűket rakatott bele. Abból a pénzből, amiből a tanfolyamot kellett volna befizetnie. Az orrát is kifúratta. Meg még a nemtudommijét is. Mindenhova gyűrűket! Eljárt egy bizonyos körbe.

– Szekta?

– Nem biztos, hogy szekta. Nem tudom, mi. De folyton ott volt náluk. Secperc alatt mindez. Egyik nap még hajt, mint a güzü, másik nap ki van akadva. Ne tud meg, mit kapott tőlem.

– Nincs nálatok egy pszichológus abban a városban?

– Van. Naná, hogy ráállítottam. Egyrészt nem tud vele mit kezdeni, másrészt azt mondja, nincs nagy baj. A kicsi – és ezt azért is mondom, hogy ne félj, nem fog nálad műsort csinálni – nem narkózik. Teljesen tiszta, nem eszik gyógyszert. Nem iszik. Kipróbálta, de nem érdekelte. Legalábbis ezt mondja. Meg a pszichológus is ezt mondja.

P. úgy érezte, nem véletlen, hogy éppen őnála akar lenni a kicsi. Mindig is volt valami köztük. Nem ritkaság: van, hogy a nagybátyját, a nagynénjét jobban

szereti a gyerek, mint a szüleit. Van, hogy órák, napok múló hangulata ez. Van, hogy halálíg tartó kölcsönös vonzalom.

– És ha nekem se sikerül? – kérdezte P. – Mit kell vele csinálnom egyáltalán?

– Üzleti szempontból az már egy rossz befektetés. A menedzser az ilyet leírja. Mint veszteséget. Megszabadul tőle. Nem kell csinálnod vele semmit. Nem várok tőled eredményt. Csak hogy lehessen ott. A kicsi talált ki téged, hogy oda-megy. A pszichológus azt mondja, ez jó ötlet. Együttműködés! Az első aktivitása hetek óta. Különben nem csinál semmit. Még csak meg se szólal.

– Mégis, mit lehet tudni arról a társaságról, ahol...

– Nem telefontéma. Elég az hozzá, hogy a kicsi besokallt náluk. Hetekig nem akart enni.

– És most? Most már eszik?

– Eszik. De nem úgy, mint egy rendes ember. Hogy élvezné. Hogy értékelné. Kopogás hallatszott a lakásajtó felől.

P. röviden elbúcsúzott a testvérétől. – Ha ő az, akarsz vele beszélni? – kérdezte még. – Nem – kattanás, bűgás. Ajtót nyitott.

– Te vagy? De jó... gyere. Elfáradtál. Ugye? Elfáradtál.

A kicsi arcán mosoly. Szomorú, halvány mosoly volt, de kétségtelenül valami mosolyféle, reményt keltő. Talán rendben lesz minden.

P. félt a bolondoktól.

Ki nem fél?

Másrészt viszont ott voltak az ezüstkarikák is, a fülkagylóban és az arc olyan részeiben, amilyenekben P. fiatalságának idején nem viseltek ékszert.

– Hány karikád van? – kérdezte. Aztán megbánta rögtön. Kerülni kellett volna a témát.

– Tizenhárom – mondta a kicsi. Hangja halk volt, de tiszta. Újabb ok a reményre.

P. megengedte magának, hogy nézze az arcot.

A kicsi arca. Vékony szemöldök, nagy, puha ajkak. A homlok magas. A sötétbarna haj hátra van fésülve. A szem fehérje tiszta, fehér, akár a porcelán, de kissé belejátszik a kék is, mint P.-ék apai nagyszüleinek városszéli kis házában a fal, mert a nagyapa úgy tartotta, hogy fehérebb a fehér, ha van benne némi kék, és meg is tette a hatását a kékítés, mert valahogy tisztábbnak hatott az így kezelt fal a szokottnál, talán azért – gondolta P. –, mert testnedveink pirosát, sárgáját, ezeket a meleg színeket hajlamosak vagyunk a szennnyel, a bűnnel azonosítani.

Karcsú arc. Lehet egy arc karcsú? – tűnődött P. – Ha igen, annak éppen a kicsi arca lehetne példája.

Halvány bőr. Örökös sápadtság. Festékhány. Nem megy a napra, gondolta P. Nem sportol. Egész életében tanult. Mintatanuló volt.

Attól még sportolhatott volna.

Volt idő, mikor a „tejfehér” bőr a szépség fogalmához tartozott. És lesz idő, mikor kerülni fogja a napot mindenki, aki meg akar felelni a szépségeszménynek.

Világos arc. Egyetlen sötétség a szem barnája. Majdnem fekete már. Alig különbözik írisz és pupilla.

Karikák ezüstje csillog. Jólesik nézni. „Ne tudd meg, mit kapott tőlem.” Még-

is, mit? – tűnődött P. Éppen ki is tépkedhetne volna belőle... Azért az mégse volt valószínű.

P. tudta, hogy a testvére iszonyodik a vértől. És a madaraktól. Iszonyuk közös volt, mint ahogy az élmény is, ami kiváltotta. Egy homokdombon játszottak és közéjük esett egy galamb. Verdesett, meghalt. Fehér galamb volt. Látták kijönni a vért.

– Jól utaztál?

– Jól.

Beszél, konstataulta P. Nem túl bőbeszédű, de nem is néma. Úgy lehet, a testvére nem találta meg a kicsihez a hangot. Ám ami nem sikerült az egyiknek, sikerülhet a másiknak.

– Nem volt semmi baj?

– Nem.

A kicsi nem mondott igazat. Mikor a vonatra fölszállt, és benyitott egy kupéba, mert látta, hogy ott csak ketten vannak, egy sorkatona és egy nő, és nem kérdezte, szabad-e odaülnie, mert úgy látta, hogy nagyon el vannak egymással foglaltva, és nem merte őket megzavarni, épp csak elsuttogott valami köszönésfelét és leült a sarokba, akkor történt az atrocitás. A katona rászállt. Hogy hogy mer csak úgy? Engedélyt kellett volna kérnie. Mit képzel? „Hülye madáremberek.” Ezt a kiszólást nemrég, a laktanyában tanulta a katona. Mint ahogy annak a szóolásnak az értelme is ott világosodott meg elméjében, hogy „szabad, mint a madár”. A körlet ablakán bámult kifelé, és látta, hogy egy varjúcsapat egyik fele a kerítésen inneni, másik fele a kerítésen túli nyárfákon ül és károg. De ha úgy hozza a kedvük, bármelyikük, bármikor átmehet a másikakhoz.

A kicsi egy pofont is kapott a katonától. Bár igazán nem nagyot. Előtte el lett neki mesélve, hogyan pokrócoztak meg egy másik hülye madárembert.

A katona nője is mesélt. Azt, hogy hogyan szűztelenítettek a kolesban egy csajt, kólásüveggel. Leszálláskor, mintha véletlenül tenné, megtagosta a kicsi lábát.

– Nem vagy éhes?... Megmutatom a szobádat. Jó, hogy eljöttél. Maradhatsz, ameddig jólesik. Örülnek majd a kutyák!

Kutyának hívta P. a gyerekét is, aki tízéves volt, meg a dobermant is, akivel a gyerek szoros közösségben élt. Valóban, mint két kutya, úgy kergetőztek, úgy birkóztak, úgy harapdálták egymást.

A kicsi lerakta a hátizsákját az ágyra. Mintha a hátizsák állt volna idáig az útjában, P. ölelésre tárta a karját, magához szorította a kicsi testét.

Érezni vélte, ahogy érintkező felületeiken át egészség és józan erő áramlik a kicsibe.

Aztán mesélni kezdett, a lakásról. Új szerzemény volt, a kicsi most járt itt először. Nem volt könnyű megszerezni. El kellett érte követni olyasmiket is, amiket tilt a törvény, és meg kellett tenni olyasmiket, amivel P. tudva ártott másoknak. Az előbbieket P. nem nagyon bánta, sőt büszke is volt miattuk, hiszen országában az számít életrevalónak, aki a törvények ellenében él, mindaddig, amíg valami ügyetlenséget el nem követ és „megbukik”; ezekkel a cselekedetekkel nem ártott személyesen és különösen senkinek, szemben az utóbbiakkal, amelyek esetében P. előre eltervezte, hogyan téveszti és károsítja meg a partne-

reit, akik őszerinte azért „egy kicsit meg is érdeklik a sorsukat”, mert nem figyelték eléggé, és amúgy „azok se szentek”.

– Százhuszezeret buktak rajtam – mondta ki P., amit soha senkinek azelőtt. Még gondolatban sem.

A sötét szemek tisztán, szelíden tekintettek rá. Rég nem érezte magát ilyen könnyűnek. A kicsi nem mondott semmit, de P. biztos volt benne, hogy együtt érez vele és megérti, és ha nem is mondja erénynek, ami bűn, számára kétségtelen, hogy hiába érintkezett P. a mocsokkal, ő maga tiszta maradt, mert indítékai tiszták voltak.

Fürdővizet engedett a kicsinek, forró. Gondolta is, mielőtt beleparancsolta, hogy enged hozzá hideget, de aztán ez valahogy elmaradt.

Nem hal bele, gondolta P. Élénkebb lesz a vérkeringése. Ráfér.

Egy kis bőrpír. Az is ráfér.

Nem igaz?

Az első napokban P. aggódott, mivel fogja eltölteni az idejét a kicsi. Aztán ez kialakult. Először a maga szobájának az ablakait tisztította meg, aztán, mivelhogy P. elhalmozta dicsérettel és köszönettel, az összeset. Lassan és alaposan dolgozott. Híre ment a házban, sorban mindegyik lakásba bejáratos lett.

Megbízta benne. Ott merték hagyni, ha dolgozni vagy vásárolni mentek. Még az értékeket se dugdosták előre. Nyilvánvaló volt, hogy a kicsi nem kutakodik senki tárgyai vagy titkai után.

Amit meséltek neki, azt figyelmesen meghallgatta.

Az első emeleten egy galambősz öregasszony lakott.

P.-t meglepte, hogy beengedi a lakásába a kicsit, mert az idős hölgy annyira utált mindenkit, hogy szoba is csak akkor állt a lakótársaival, ha már nagyon muszáj volt.

Őnála vitrinek is voltak. A kicsi fél napon át tisztogatta üvegüket.

– Volt egy társalkodónőm – adta tudtára a galambősz asszony. – Hogy mégse legyenek mindig egyedül. Gusztusos volt és tisztelettudóan viselkedett. De nem tartottam egy hónapnál tovább. Az volt az érzésem, hogy megvan rólam a véleménye. Jó családból való nő volt. Most rosszul megy nekik anyagilag, és aszerint is viselkedett, nem fújta fel magát. De én éreztem, hogy megvan a véleménye. És otthon el is mondja. Kell az nekem, hogy a szájukra vegyenek? Hogy ki tárgyaljanak?

A kicsi kezében megállt a rongy.

Rátekintett a galambősz öregasszonyra.

Égész csinos pofája lenne, ha nem lennének beleaggatva azok a karikák, állapította meg magában amaz. Elhatározta, hogy szól P.-nek, vetesse ki.

– Érted? Érted, mit éreztem? Hogy az nekem milyen kellemetlen volt?

– Értem – mondta a kicsi.

– Még az első hónap le se telt, már elküldtem. Nem fizettem neki semmit. Azt mondtam, az volt a próbaidő. „Sajnálom, nem vált be.” Nem akadékoskodott. Várt egy percet, mit tudom én, miért, hogy hátha meggondolom magam, vagy hogy csak vicc volt, beugratás. A testvéreimnek voltak ilyen viccei. Főleg a kisebbik öcsémnek. Egy percre nem voltál mellette biztonságban. Mindig kitalált valamit. De én nem tréfálok, az asszonynak menni kellett. Nahát elég csúnyán

nézett rám. Biztos mondta magában, hogy „gebedj meg!” Csak nem merte ki-mondani. Vagy pláne valamit csinálni, pedig föl voltam készülve. Ott volt a bot-ja az uramnak, a szűrős végű, hogy védjem magam, meg Seduxen is kikészítve, pohár víz.

Már menni készült a kicsi, és a galambősz asszony már hálálkodott egy sort, mikor eszébe jutott, hogy van a vitrineknek egy hátsó, tükrös fala is, amit nem ártana letörölgetni.

– Eddig nem látszott koszosnak, de most, hogy a külső üveg olyan szép tiszta, már snassz.

A kicsi nekilátott. Gondosan átrakta a vitrinek törékeny tartalmát az asztal-ra, nedvesített és dörgölt.

Közben meghallgatta, hogy maradt egyedül, hogy özvegyült meg az öreg-asszony. Sok baj volt már az urával, aki pedig derék, tiszteletre méltó ember volt, de hát az idő eljárt fölötte, és nagyon hamar. A horkolás éjjel, a harákolás nappal, az örökösen leevett ruhák, az elhagyott tárcák... És hiába volt egy trotli, a kis nőket azért megbámulta még mindig. A szívének se tett jót pedig, az biztos. És őt, a megfáradt, idősödő asszonyt, továbbra is zaklatta, hétről hétre, a méltatlan vágyával. Csak teher volt már benne, élvezet nem.

– Puhácska volt a micsodája – mesélte a galambősz asszony. – És mikor egyszer rosszul lett és hörgött, ki kellett volna hívnom az ügyeletet, hát persze, tudtam én, de mondom: ha jobban lesz, akkor kár kihívni, hiszen magától is rendbe jön, minek ugráltassuk azokat a szerencsétleneket. Ha meg itt az ideje, mert el-használódott a szervezet, akkor az a jó neki is, nekem is. Ha lesz, ami lesz.

Ahogy tisztult a tükör, úgy vált benne egyre csillogóbbá a kicsi halvány arca, figyelő szeme. Az öregasszony leste az arcot. Nem látta semmi jelét sem annak, hogy a kicsi lekicsinyelné a mondottak súlyát, sem annak, hogy elítélné őt.

Napok múltán a galambősz asszony úgy intézte, hogy szót válthasson P.-vel. Főleg arra volt kíváncsi, hogy a kicsi továbbadott-e valamit P.-nek a tőle hallottakból. Szinte bizonyos volt benne, hogy nem, „de, ahogy mondani szokták, az ördög nem alszik.” Meg azt is tudni akarta, hogy elpanaszolta-e a kicsi, hogy ő rávágott a bottal a kezére. Rávágott, naná hogy rávágott, mert a kicsi nem vigyázott eléggé és eltört egy kristálytégelyt. Más kérdés, hogy a galambősz asszony látta, amint a kicsi a fogantyújánál fogva emeli meg a tégelyt, és az a fogantyú kijár, csak úgy oda van passzítva, és szólhatott volna, hogy nyúljon alá, úgy tegye vissza a vitrinbe, aztán valahogy mégse szólt. Jó gyerek, de nem elég gondos. Miután rávágott, még elnézést is kért, mondván, hogy nem akarta, de hát értse meg a kicsi: „kedves emlék volt”. És mindjárt meg is kérte, hogy jöjjön máskor is. „Ha nem iszonyodsz egy ilyen öregasszonytól.”

Hozott egy doboz bonbont a kicsinek, a legdrágább fajtából.

– Igazán kedves gyerek – mondta P.-nek.

– Az. Kedves.

– Mikor veteted ki vele azokat a ronda karikákat?

– Ő tudja. Az ő teste – mondta P. a galambősz öregasszonynak.

A galambősz öregasszony, aki máskor arra keresett magában érveket, hogy ráér az az ablakpucolás, elég lesz egy hónappal később is, most azt számítgatta, mikor hívhatná el megint a kicsit egy kis tisztogatásra. Jobban érezte magát a

szokottnál. Türelmesebb volt a buszon, több boltot be tudott járni. Elintéztet egy pár régóta húzódó macerás ügyet. Kondoleált és gratulált. Mindenkit föl hí-
vott, akit föl kellett.

Kiment a temetőbe az urához. Intézkedett a saját temetése felől is.

És mióta nála volt a kicsi, altató nélkül aludt.

– Ez se semmi.

Lakott a házban egy nyugdíjas jogász. Sovány volt az arca, beesett. Karja, lá-
ba vékony, melle horpadt. Csak a hasa dudorodott előre kereken.

A jogász rég nem volt már életek és sorsok ura, de a ház lakóit, ha elmentek
mellette, mint illatszerpára vagy bűz, úgy legyintette meg valamiféle vegyülete
a félelemnek, a csodálatnak és az undornak.

Olyan vastagon tapadt ablakaira a mocskok, hogy nem végezhetett nála a ki-
csi egy nap alatt. Meg aztán a lakás is nagy volt.

A jogász már évekkel azelőtt szétválogatta a dolgait, külön rakva a legszük-
ségesebbeket, a kevésbé szükséges, de esetleg még hasznosnak bizonyulható
holmikat, és a fölösleget. Utóbbiból volt messze a legtöbb. Föl volt készülve rá,
hogy jönnek érte, és elviszik. A legkevesebb az lett volna, ha kipaterolják ebből
a közel kétszáz négyzetméteres lakásból, esetleg épp az eredeti tulajdonos le-
származottjai, és bedugják valami sufniába, ahogy a tulaj családjának azon részé-
vel történt, amelyik nem került rács mögé, mikor a hatóság neki, a jogásznak ke-
resett lakásmegoldást. Azon se csodálkozott volna, ha most ő kerül rács mögé,
vagy akár kötélre; éjszakákon át fogalmazgatta védőbeszédét és lehetséges utol-
só szavait, majd, miután látható lett, hogy ezek elmondására nem lesz szükség
vagy alkalom, beírta őket egy füzetbe. Hogy miért is küldött embereket ide meg
oda. Hogy mi volt akkor a helyzet, és mik voltak az előzmények; és hogy a fele-
lősséget valakinek mindenkor vállalnia kell.

– Tanítottak nektek történelmet abban a középiskolában? – kérdezte a kicsit
az első nap délutánján. Az udvarra néző ablakok tiszták voltak már.

– Tanítottak – mondta a kicsi.

– Olvasd el ezt. Forrásmunka. Ha valamit nem értesz, kérdezz rá. Egy éjsza-
ka elég lesz, át tudod tanulmányozni. Vigyázol rá?

– Vigyázok.

– Másnak ne mutasd. Még senkinek se adtam oda. Ha valamit nem értesz,
holnap rákérdezel. Rendben?

– Rendben.

Reggel ott volt a megbeszélt időben. A füzet a kezében. A jogász átvette, el-
tette.

– Értetted?

– Értettem.

– Elolvastad?

– El.

A kicsi vizet töltött a vödörbe, munkához látott.

– Világos? – kérdezte később a jogász. A kicsi a felső kis ablakot pucolta már.

– Azt hiszem – mondta a kicsi –, világos.

– Világos – bólintott a jogász és elfordult –, mint a vakablak. – Fordultában

nekiment a létrának. A létra feldőlt. A kicsi a kilincshez kapott. A kilincs kiszakadt.

A létra már a földön volt, arra zuhant a kicsi. Csontja nem tört, csak zúzódásai lettek. Föl is kelt hamar.

– Ajaj – mondta a jogász. – Kieshetnél volna az ablakon.

– Kidőlt a víz – mondta a kicsi. – Feltörlöm.

A jogász rongyot hozott, segített neki.

Este ragaszkodott hozzá, hogy a kicsi elmenjen vele egy vendéglőbe. Hiába unszolta, vendége nem evett sokat, de a jogász így is boldog volt, mosolyogva nézte, ahogy magához vesz néhány finom és drága falatot.

Neki mindenesetre megjött az étvágya.

– Évek óta nem ettem ilyen jót – mondta hazafelé menet.

Amit a javára írhattak volna, azért nehezteltek a jogászsra a lakótársak legjobban. Egy köztörvényest, aki ellen a vádat képviselte ügyész korában, és akit annak rendje és módja szerint el is ítélték, a pártfogásába vett, fogsága idején rendszeresen látogatott, és mivel az illetőnek a szabadulás után nem volt hova mennie, lakásról is gondoskodott számára. Mégpedig ahol lakott, abban a házban. A jogásznak megvolt a kellő befolyása ahhoz, hogy el tudja intézni, hogy az egykori mosókonyhát kiutalják az illetőnek.

Egy fedél alatt kell laknunk egy börtönviselt emberrel, gondolták a lakók, nagyszerű! Még ha alulra került volna, ahogy illő, a pincébe... Most aztán élhetünk fejünk fölött a bűnnel! Kerülték. Ha lehetett, kitérték az útjából.

P., mikor hallotta, hogy a kicsi ahhoz a bűnözőhöz is föl fog menni, ráébredt, hogy nem emlékszik, mikor látta utoljára.

– Azt hittem – mondta a kicsinek –, már rég kipurcant vagy megint odabent csücsül.

A bűnözőnek tetszetek a kicsi karikái. Őneki tetoválásai voltak.

– Mire valók ezek a karikák? Tudod?

– Nekem így jó – mondta a kicsi.

– Régen voltak a rabszolgák. Azokba tettek ilyeneket. Ha gazdag volt a tulajdonos, akkor aranyból. Ha nem annyira gazdag, akkor ezüstből. A szegények vasból vagy rézből. De az olyat feloldja a vér, és meg lehet tőle betegedni. Aztán a karikába bele lehetett csatlakozni egy láncsal vagy szíjjal. Éjszakára, vagy ha a tulaj elment hazulról, úgy rögzítették a rabszolgákat. Meg akkor is, ha verés volt. Olvastam, hogy csináltak ilyeneket fából és bőrből is. A tatárok bőrszíjat fűztek a foglyaik mellébe. Neked van a melledben karika?

– Van.

– Muti...

– Nem szeretném.

– Ha nem, nem. Egyébként minden ékszer a tulajdonos jele. A nyakörvből lett a nyaklánc, a bilincsből a karkötő. Na és az nem is lehetett rossz, ha valakinek volt egy ilyen tulajdonosa. Mondjuk te egy görög kereskedő vagy. Zajlanak a háborúk, aggódsz, hogy nem fúrók-e meg a hajóidat. Olvastam ilyeneket, volt mindenféle. Te vagy a kereskedő és egy majré az életed, hogy mi lesz. És akkor bejön az ellenség, közlik veled, hogy fogoly vagy. Na jó. Kivisznek a piacra azazal, hogy eladnak rabszolgának. Az államkincstár javára. Valakinek megtetszik

a pofád vagy a segged, leperkálja érted amennyit kell. Elvisz a karikacsinálóhoz, választ neked egy szépet és beléd rakatja. Ettől kezdve nincs gondod az árura. Te vagy az áru. Értem?

– Értem.

Ezek után beavatta a kicsit olyan titkaiba, amelyeket nemhogy a nyomozati szervek, de pártfogója, a visszavonult jogász és a tettestársai se ismertek. Majd mutatott néhány önvédelmi fogást, mert jó az, ha meg tudja védeni magát az ember, akármilyen van. Csakugyan mestere volt a bunyónak, a kicsit hol a falra, hol a padlóra kente.

– Figyeled? – kérdezte. – Figyeled, hogy csinálom?

– Figyelem – mondta a kicsi.

Együtt mentek le a lépcsőn.

A kicsi valamelyest bizonytalanul, mint akinek fáj valamije.

A bűnöző ruganyos, szabad léptekkel, füttyörészve. Ha netán elment volna mellette valaki a lakótársak közül, most egyenesen a szemébe tudott volna nézni. De csak P. kisfiával, meg a dobermannal találkoztak. A kutyák mindjárt el is vitték a kicsit sétálni.

– Nincs a terhedre? – kérdezte valamelyik este a testvére P.-t. – Gondoltuk, hogy az ünnepekre hazajöhetne... De ha nálad most éppen jól elvan...

– Sajnos nem tudom idehívni a telefonhoz. Sétálni ment a kutyákkal. Ha megjön, megkérdezzem tőle, hogy van-e kedve otthon ünnepelni?

– Talán nem kellene... Hogy aztán itt visszaessen nekünk abba az állapotba! Mikor már kezdett kimászni. Érted... Az lenne jó, ha maradna, legalábbis amíg téged nem zavar. És amíg teljesen jól nem lesz. Add át az üdvözetem.

– Átadom – mondta P.

P. eleinte félt, hogy a kicsi rossz hatással lesz a gyerekére. De a kutyát nem kellett féltetni. Erős egyéniség volt. Még az első napokban, akaratlanul, kihallgatott egy beszélgetést a kutya és a kicsi közt.

– Fenn ültem a falon – hallotta P. a félig csukott ajtó résén át. A másik kutya, a doberman, ki-be járt. – Lenn volt a kuka. És vannak ezek a kukázók, akik belemásznak a szemébe és kikotorják a cuccainkat. Pont alattam volt az egyik. Beléltam a nyakába. És volt ott a fal tetején egy csomó kis kő vagy kavics. És mintha valaki a kezembe adott volna egyet. És mintha meg is mondta volna, hogy oda kell dobnom a kukázó nyakába. De közben meg tudtam, hogy nem szabad. Nem akartam dobni. És mégis dobtam. Érted ezt?

– Értem.

– Hogy bele kellett dobnom egy követ a nyakába. Érted?!

– Értem.

– Szerencsére nem találtam el. Észre se vette. De közben meg én még mindig ott vagyok a fal tetején és ő meg ott van lenn és a feje a kukában. Kilátszik a nyaka. És érzem a kezemben, hogy megint ott egy kavics! Elhiszed?

– El.

– Egyszer csak ott van. Valaki a kezembe dugta. És tudom, hogy azt akarja, dobjam a nyakába.

– Dobtad?

– Dobtam, de nem akartam. És nem találtam el másodszor sem. Pici volt a ka-

vics, nem volt semmi zaja, amikor becsapódott. Na akkor kellett volna szép csöndben lemászni a falról. De nem lehetett. A harmadikkal eltaláltam.

P. azon kapta magát, hogy egy ideje még lélegzetet se vett, úgy figyel. Hogy az ő gyereke...!

– Fölnézett. Meglátott. Üvöltött. És futott körbe. Kereste, hogy hol tud följönni, elkapni. Szidta az anyámat meg a Szűz Máriát. Ha a kutya ott lett volna, akkor persze nem mer hőzöngeni. Jobb is, hogy nem volt ott, mert akkor a kukázó szét lett volna szedve. Mielőtt följött volna, leugrottam, aztán át egy kerten, meg egy szögesdróton. Akadályfutás volt. Szög ment a tenyerembe. Úgy lihegtem, majd kiköptem a tüdőm. Szerinted...?

– Szerintem is jó, hogy nem volt ott a kutya – mondta a kicsi.

– Azóta se voltam azon a falon.

P.-nek elég volt. Sürgősen más tevékenység után nézett. Úgy félóra múlva zaj volt a kutyaszobában, a gyereke üvöltött a kicsivel. A kicsi évekké idősebb, és vékonyka termete ellenére mindenképpen erősebb volt a gyereknél, mégis ő kapott sebet. Vért az ajka. Valamivel megüthette a gyerek.

P. jódot tett a sebbe. Örült, hogy a kicsi nem árulkodott, nem mesélte el, hogyan szerezte a sebet.

Mint ahogy nem árulkodott akkor sem, mikor P. a tetőn rátalált. Kereste, mert egy napja és egy éjszakája nem látta. A kicsi még egyszer se maradt el ilyen soká, mióta ott lakott nála. P. azt se tudta, hol keresse, merre induljon. Telefonáljon a rendőrségre vagy a mentőkhöz...?

Végigjárta a házat. Becsöngetett a lakótársakhoz. Aki otthon volt, szívélyesen fogadta. Nem tudnak a kicsiről. Nagyon remélik, hogy előkerül. Annál is inkább, mert most már számítanak rá.

– Olyan kedves és megbízható.

A háznak lapos teteje volt. Ott talált rá.

P. az első ijedtség után megnyugodott: a kicsi rosszul van, de él. Nem volt rajta ruha. Először is le kellett menni és keresni neki valamit, amit ráadhat. Ha mást nem, lepedőket.

Útközben azon tűnődött, jól látta-e, hogy a kicsi bőrén különféle sebek és szennyezések vannak. Meg véraláfutások. Talán harapások nyomai. Vért nem volt. Az ezüstkarikák nem voltak benne.

Bebugyolálta. Jární, azt nem nagyon tudott a kicsi. Nehezen és sokára jutottak le a lakásba. Az arcon a bőr forró és piros volt, mintha többévi elmaradt napozást akart volna valaki bepótoltatni a kicsivel egyetlen nap alatt.

P. tisztában volt vele, hogy ha az arc leégett, akkor az egész test is. De gondolta, ráér kibontani a lepedőkből. Ha már egyszer bebugyolálta. És félt is, félt a sebekről. Ki tudja, milyen bántalmazások nyomai.

Vizet hozott, megittatta a kicsit. Most még valami ételt kéne neki adni, gondolta, és szelíd erőszakkal belediktált egy kiflit. Aztán elrohant bőrtápláló krémért.

Mire hazaért, a kicsi élettelenül hevert. Arcán nyálka, hányadék. Azonnal kórházba kell juttatni, gondolta P. Kibontotta a lepedőkből és egy szivaccsal lecsutakolta. Nem kis nehézségek árán ruhát adott rá. Taxit hívott.

A taxis hajlandó volt feljönni a lakásba és segíteni P.-nek.

Egy óra se telt azóta, hogy P. rátalált a tetőn, és a kicsi a taxi hátsó ülésére fektetve már a kórház felé száguldhattott.

És hogy mégse jutott oda, arról a taxis egy akaratlan, rossz mozdulata, vagy talán egy szembe jövő teherautó váratlanul oldalra csapódó pótkocsija tehetett, mindegy is: a taxi a folyóparti útról a vízbe zuhant. A sofőr és P. kiúszott. A kicsi eltűnt.

P. napokig várta, hogy értesítse a rendőrség. Hogy nyomozók jöjjenek és kihallgatásnak vessék alá. Nem jött senki. Nem kérdezett tőle senki semmit.

Rászánta magát és ő kezdett tudakozódni. Mentők, rendőrség, vízirendőrség. Sehol se tudtak a kicsiről.

Úgy két-három hónappal később P. arra riadt álmából, hogy mindeddig rosszul emlékezett, és magának is rosszul írta le az eseményeket, mikor a kicsi ismeretlen eredetű, gyanús sebeinek látványát öntötte szavakba. Hiszen most, ha maga elé képzei a kicsi testét, nincs azon se szennyeződés, se semmiféle seb. Makulátlanul fehér, mint mindig. Ez valamennyire megnyugtatta. És aznap délután a testvére is fölhívta. Először azóta, hogy az eltűnést megtáviratozta neki.

Azt mondta P.-nek a testvére a telefonba: – Nem tehetsz róla. Ez benne volt a pakliban. Szerintem elő fog kerülni. Ne majrézz.

Nem is nyilvánították halottá hivatalosan a kicsit.

Egy napon a visszavonult jogász arról számolt be, hogy látta.

– Az autópálya kezdeténél állt és stoppolt. Kár, hogy én egy buszon ültem akkor, és nem tudtam rögtön leszállni. Beszéltem volna vele. Szerettem volna tudni, hogy van.

Pici, rózsaszín szemének sarkában vizenyő. P. nem bírta nézni, el kellett fordulnia.

– Azt én is szeretném tudni, hogy hogy van – mondta. – És hogy hol van.

– Miért hagyott itt minket?

P. a fejét rázta: „Nem tudom.”

– Nem maradt utána valami? Egy levél...? Vagy egy olyan karika esetleg?

P.-nek volt egy tiszta zsebkendője. Megtörölte, kitisztogatta a jogász szemét.
– Tartsa meg – mondta. – Azt hiszem, ő is használta ezt a kendőt. Az övé volt. Amíg itt volt. A mi házukban.

[Vodkadzsúz]

Utcára nyitott ablakok, a füstüveg kitárva,
a fehérre festett kávéházi székeket időnként
csikorogtatják. Vannak, akik távoznak, a helyükre
újak érkeznek. Kérem, legyen szíves. A beszélgetések
hevességét vagy mélázását nem követi a székek
mozgása. Parancsolnak? A gesztusok megtörnek
az öntöttvas nehézkességén, csikorgásán. Egy jeges
kávét és egy vodkát dzsúzzal. Valami könnyűség
a nyári éjszakában, ami közvetlenebbé teszi
a gesztusokat. Az illatok, az éjszaka
túlzsúfoltsága, a megkönnyebbülés a nap
hősege után. Cigarettafüst, a kezek játéka, kis
tüizek fellobbanása. A beszédet csak a felsőtest
követi, meg a fenék fészkelődése. A fesziiltséget
jelezheti még a bokából induló, ideges térdmozgás.
A füstüveg táblák derékmagasságban felhúzva,
jár a levegő. Egy virágáru slány színházi
kosztümben. Szótlanul járja végig a termet,
minden asztalhoz odafordul, ahol férfiak
és nők ülnek. Piros rózsa. Fekete-piros
kosztüm. Nem valódi, látszik rajta, hogy
jelmez. Mint a szavak helyén a rózsa. Nyári
este emberek között. Egy ismeretlen város
a maga közvetlenségével, távolságtartásával,
és a szavakat helyettesítő jelekkel,
melyeknek szabott áruk van. Plusz a borralaló.

[Mondatgépek]

Forgalomkorlátozás. Ideiglenes forgalmi rend,
a rádió folyamatos tájékoztatása mellett.
Itt áthaladni vajon hogy lehet? Ki tiltja meg,
hogy elfeledj az utcát, az utcatáblát,
amely régen itt volt? A régi utcatáblák
emlékét ki tiltja meg, hogy elfeledj?

*A Szívkirálynő utcában dugó. Vissza kén tolatni.
 Az autók között itt elmozogni. Egy tér,
 amely tele rejtett terekkel. A kutyák
 vizeletével, kövekkel, szemmagasságban néhány fatörzs,
 közpad, hulladékgyűjtő, friss kőkupac.
 A boltok felirata egy filmből ismerős,
 vagy csak ez a hangulat. A Coca-Cola-logók
 mindenütt. A szavak vajon mit jelentenek, ahogy
 a neonreklámok világítása elmozog velük.
 Felfut, majd kialszik, de újrakezdi mindig.
 Betűnként megvilágítva leolvasod: F. O. R. G. A.
 L. O. M. K. O. R. L. Á. T. O. Z. Á. S. Az értelem itt
 ahogy most elmozog valamiféle korlátozás
 irányába. Az antikvárium kirakatában egy metszet,
 az allegória aláírása Sehina: egy ismeretlen
 név. Vajon mit jelent? Ki ez a szomorú nő?
 Vajon filmet forgatnak? Az utcán most itt
 átvonul valami, ami rejtőzködik, és
 kinyitja a jelek zárait. A korlátozások
 zárt rendszere. Új forgalmi rend lép
 életbe. Útjavítás vagy valami ilyesmi
 történhet itt. Sárga, narancssárga
 anorákos emberek dolgoznak célirányosan,
 meg mindenféle gépek, mint egy legoland.
 Kis furcsa gépek mozognak velük. Kis
 mondatok, amelyekben elmozognak kis
 emberek, mint egy-egy értelem. Egy ilyen
 hasonlat olyan régimódi. Egy régi
 mondatot kinyitva hagy. Hol olvashattam
 ezt, már nem tudom. Az olyan kérdéseket
 például, hogy mi tartja össze a versben
 átmenetileg kinyitott mondatokat, ezt
 a felbontott utcaképet, a kinyitott üzleteket,
 mondd ki tartja össze? az összetartott
 képeket mi nyitja meg, miért a zár, ha kinyitja?*

[Szélkakas]

*Az alkonyat, mint egy összecsukható paraván
 vagy spanyolfal, színes képekkel befestve,
 forgolódni kezd, majd megbillen és lassan
 összecsukódik. Házakat látni rajta még,
 sötét tetőket, tornyokat, egy-egy szélkakast.*

Egy forma, amely a repülésről beszél,
a szél nyelve. A kibomló ég váltakozó
jeleneteiről. A színpad zsinórpادلása,
amíg jelenet jelenetet vált. Egy nyelv,
amely nem érinti meg a halált. Miközben
a színpadon a király szavai: Ha meghalok,
szavaim túljutnak rajtam. Addig test vagyok,
csak hús vagyok, a világ formája vagyok.
A jelenetek között, a színpad mögött,
cigaretta gyújt. Otthon a megszokott
dolgok, ahogy belépsz, megszólítanak.
Egy este a színházban bizonytalanabbá
teszi a tárgyakat. Elképzelheted
a tested, mint egy szélkakast. Csikorgó
hangok, a kés, ahogy megkarcolja a poharat.
Egy álombeli, hosszú menekülés, kérdések,
amelyekre válaszolni kell: a beszéd elárul.
A képzeletbeli test megpróbál túljutni
a Holdon, az álombeli Holdon, egy álomban.
Reggel felveszed a ruhád, amelyet átjárt
a csend, az éjszakai szoba. Annak a tudata,
hogy a test nem vezet túl rajtam.
A boltban szavaim kenyeret és zsömlét
mondanak majd, és a tárgyak átjutnak
a beszédre. Ahogy a test a halálon túl,
mondhatnád. Ha volna egy szó: azutánad.

[Testképek]

És általában, az állatok arc nélküli feje,
amely mégis olyan közel van. Néha egész közel
hajlanak, mintha súgnának, mintha sügni
akarnának valamit. Azok a kicsi testek,
a madaraké, például, a kutyáké, macskáké,
meg azoké a nagyoké. Amelyeket meg lehet
érinteni, azokkal az ismerős mozdulatokkal.
Végigsimítani a hátukat, a fejtől a far felé,
a fejüket, a fülek közét. A kutyák mindig
nedves, hideg, gumyszerű orrát. Az érintések
egyforma, az állatokéval közös boldogságával.
A fogaké, a nyelveké, az összesimuló testek
közössége ezekben a mozdulatokban. Az új-
szülöttek vak kiszolgáltatottsága,

*erőszakossága, ahogy a testek közé fúrják
magukat. És majd a szemek szomorúsága. Szeretet,
közöny, ragaszkodás, néha olyan közel van.
A testek magánya, a mozdulatlan, ami nem él.*

HOLLÓSVÖLGYI IVÁN

Saigon esti song

*Álmomban Graham Greene
regényt olvastam, mondhatom,
kigombolt ballonkabátban volt
a nő,
a férfi persze mentőcsónakon
most éppen elhaladt vele:
vízből kimentett nők fedélzetén
sirály a nagykövet szép, könnyelmű neje.*

*Dél-vietnami bozóttüzek felett
csikorgó Saigon esti szomj
az életem veled.*

*Álmomban Graham Greene
regényt olvastam, írtam,
éltem – nem tudom,
csak annyi biztos, mint a kém,
észrevétlen voltunk egy tömött buszon.
Félelem sirály-feje:
inkognitóban én,
és a részeg nagykövet szép, könnyelmű neje.*

*A reggel kémünket Saigonban érte be,
és mondhatom, lelepleződtem én;
fehér pihék fedetlen melleken,
sirály fejek nagy díszszemlék egén.*

*Dél-vietnami bozóttüzek felett
csikorgó Saigon esti szomj
az életem veled.*

Hermann Broch és az alkotó eklekticizmus reprezentálhatósága

A sokféleség erénye és látszata

Megszakadó, félbemaradt mondatok, hosszú, sokszorososan összetett szöszerkezetek, túlbonyolított gondolat sorok és elhallgatott konklúziók – valamennyi megtalálható e század közepeinek narratív szövegeiben. Jellemzi ez Közép-Európát, a kultúrkört és civilizációt, az emlékek, mítoszok és reflexiók sokfélesége által művekké szerveződött egységet, melynek történései és specifikumai sajátos „amalgámot képezve az élettel” (Doderer) az elbeszélhetőség különböző formáiba integrálódnak. A folytonosság mélyről eredő igénye másutt reprodukálhatatlan egyedi jelleggel tölti meg a korszak valamennyi fontosabb írását.

Valószínűleg Hermann Broch volt az a szerző, aki a műfaji határok átírásában és egymásba játsztatásában a legmesszebbre ment. Egyedülálló és nem könnyen érthető írásművészete mégis egy egész kultúrkör (az ő szavával) *értékvesztett* jelenvalóságának kulcsa. Teóriákat állít fel, melyekhez fogalmakat alkot. Értékvesztésről beszél, de nem engedi, hogy a kultúrkritika önámító passzivitásának uralma alá kerüljenek gondolatai. Életérzéseket analizál; kétségeit az alkotás lehetőségeként, annak progresszív jellegét hangsúlyozva reprezentálja. *A hajdan volt birodalom* kultúrtörténeti hagyományait szem előtt tartva tekinti szellemi örökségének az „alkotó eklekticizmust”, melyet a korszerűség egyetlen formájaként értelmez.

Hannah Arendt, aki Hermann Broch írásainak igazán hivatott értelmezője, a Broch-szövegek háromrétegűségét hangsúlyozza egy tanulmányában.¹ Az arendti fogalmak (a *Noch-nicht*, a *Nicht-mehr* és a *Doch-schon*) segítségével próbáljuk a narráció ezen hagyományának mondatait értelmezni. Nem teljes életműveket, még csak nem is teljes műalkotásokat vizsgálunk. Leginkább, Gianni Vattimo kifejezésével élve, a *halandóság gyakorlása* lesz az a folyamat, melyet megpróbálunk körüljárni a szövegolvasatokon keresztül.

A modern regények egy részét e században egyfajta polihisztorikus-pseudomitikus sajátosság jellemzi, melyet a temporalitás legitimál. Arendt idézett tanulmányának összetett fogalmait a három idősíki karakterisztikus jegyeit ragadják meg a múlt *Nicht-mehr* ('már-nem'), a jövő *Noch-nicht* ('még-nem') és a jelen *Doch-schon* ('mégis'; 'csak azért-is') jellegén keresztül. Ez a terminológia mozgásban tarthatja a narráció itt vizsgálat alá kerülő tradíciójának értelmezését.

A kulturális egység, melyet a közép-európai civilizáció jelent, határainak folytonos átírásával szembesül. Ennek egyik reprezentációja lesz a műalkotások heterogén nyelve, mely a róluk szóló beszéd módozatait is meghatározza. A fogalom, melyen keresztül érzékelhetővé válik az állandó dialogicitás és mozgásban lét: a reflexió türelme.² Ez annyit

* Az írás egy nagyobb terjedelmű dolgozat rövidített, átdolgozott részlete. Itt szeretnék köszönetet mondani a munkám alakulása során nyújtott segítségért Thomka Beátának és Somlyó Bálintnak.

¹ Hannah Arendt: *Hermann Broch und der moderne Roman*. In: *Hermann Broch. Perspektiven der Forschung*. Szerk. Manfred Durzak. München, Wilhelm Fink, 1972. 25–33.

² A reflexivitás türelmének fogalmát Michel Foucault vezeti be *A kívánság gondolata* című írásában. In: *Athenaeum*, 1991/1. 81–103. (Ford.: Angyalosi Gergely) Ennek egy általános változataként használjuk a *reflexió türelme* kifejezést.

jelent, hogy egy adott műalkotás nyelve megőrzi kapcsolatát a saját zárt diskurzusán kívüli eső térrel, így tudatosítja a tapasztalati jelenségeket. Benne foglaltatik tehát mindaz, ami a fikció és a tiszta reflexió kényes határvonalainak átírását engedélyezheti. Míg az egyik a rendelkezésére álló képeket vagy a már meglévő jelentésükben, vagy azt alapul véve használja, a másik állandó jelleggel visszavezeti (vagy legalábbis a közelébe juttatja) őket egy zárt diskurzus terébe. Mozgását tehát valamiképp explicálni kell. A reflexió türelme épp ezért vitathatatlan egységet képez a nyelvvel, melynek segítségével mozgásba lendül. Ehhez azonban idő kell. A *Nicht-mehr* feletti rezignáció nem elegendő. A *Doch-schon* által követelt cselekvés szükségessége legitimálja a *Noch-nicht*-en keresztülvetető utat. A legitimitás-legalitás problémája az egész régió alkotásrendjét átszövi, háttérben pedig állandó jelleggel ott találjuk a tradíció szerteágazó jelen idejét.

„A hagyomány valójában mindig magának a szabadságnak és a történelemnek a mozzanata” – írja Gadamer. A kettő között húzódó feszültségtérben ott lebeg a fokozott érzékenység minden iránt, ami *más* (más, mint a rend, a törvény, a szokás). Lényegében ebben ragadható meg a közép-európai narráció fő specifikuma. Václav Belohradsky fejt ki részletesen a régió egész gondolkodásmódjának jellegzetesen „az egyenruhákra és a tisztviselők illetékességére épülő rend szétesése körül”³ kialakult lehetőségeit.

Az Anschluss évében tűnik el végérvényesen az egységében elgondolt Közép-Európa, a civilizáció, melynek kulturális és társadalmi bázisát a Bildungsbürgertum biztosította. A művelt és gazdaságilag is stabil polgárság megszűnte egyben valamiféle osztrák-zsidó szimbiozis teljes felszámolódását is jelentette, mely a Broch-szövegek háttérben is állandóan jelen van. „Aus dem Judentum kommt man nicht heraus” (‘zsidó mivoltunktól nem szabadulhatunk’) – írja Hannah Arendt Rahel Varnhagenről szóló könyve záró fejezetének címében. Ennél lényegretörőbb és mélyen identikus összegzését nehezen lehetne fellelni annak az életérzésnek, amely Brochot éppúgy determinálja, mint Arendtet.⁴

A század teremtő és alkotó kultúrájának egyik lényeges komponense volt sokszínű, soknyelvű és sokvallású társadalma: a magyar – német – szláv – örmény és persze: katolikus – zsidó – protestáns – ortodox Közép-Európa. Mit is jelent hát a teremtő kultúra ebben a kontextusban? Mindenekelőtt a már meglévő feltételekhez való viszonyulás képességét, az egészhez, a rendhez, a tradíciók szerteágazó formáinak összességéhez. A kulturális fejlődés letéteményese lesz az alkalmazkodás a mítosz és ideológia által – mint azt Claudio Magris a *Dunában* nevezi – „nemzetek fölötti koiné szimbólumává tett”⁵ birodalomban. Megjelenik ez a narráció különböző formáiban, melyekben az elbeszélő mint eszme (*Erzähler als Idee*) a két tag felcserélésével is értelmes egységet képez: az eszme mint elbeszélő (*Idee als Erzähler*⁶) formájában. Azt az inkább virtuális közösséget, melyet egyetlen eszme képes összekötni, a középszerűség és a „zárvány-élet” (Patočka) kínálta lehetőségekkel szembeni harc jellemzi. A teremtő kultúra erővonalai között, a létrehozás

³ Václav Belohradsky: *A legalitás térhódítása, avagy az osztrák birodalom mint metafora*. In: Uő.: *A kapitalizmus és a polgári erény*. Pozsony, Kalligram, 1994. 27. (Ford.: Vásárhelyi Júlia és Dévai Mária)

⁴ 1943-ban közös barátjuknál Anne Marie Meier-Graefe-nél (Broch későbbi felesége) ismerkedtek meg New-Yorkban. Hannah Arendt 1946. szeptember 14-én, a *The Nation* hasábjain jelentette meg első Brochról szóló írását, *No longer and not yet* címen. Számos tanulmányt írt Brochról, műveinek első gyűjteményes kiadását szintén ő rendezte sajtó alá, a zürichi Rhein-Verlagnál.

⁵ Claudio Magris: *Duna*. Budapest, Európa, 1992. 27. (Ford.: Kajtár Mária)

⁶ Az „Erzähler als Idee” gondolatát Broch a *James Joyce és korunk* című esszéjében fejt ki: „a tárgy nem szabad egyszerűen beállítani a megfigyelés fényképjába és egyszerűen leírni, hanem ebbe, ábrázolási közegként, beletartozik az ábrázoló egyén is, tehát »az elbeszélő mint eszme«, és ugyanígy a nyelv is, amellyel leírja az ábrázolás tárgyát.” In: *Írók írókról*. (Vál.: Szekeres György) Budapest, Európa, 1970. 343. (Ford.: Szabó Ede)

Doch-schon karaktere miatt vállalják az érthetőség határainak megközelítését: „az elbeszélés nehézségeit” (Ottlik), az „élet amplitúdójában”⁷ (Patočka) feltáruló veszélyt.

A Habsburg Birodalom eszméje, mely a pszeudomitikus elbeszélés alapját képezi, valós közösségre épülve teljesedett ki. Az így kialakult eszmék személyesebbek voltak, mint a törvények, melyek határokat húztak és személytelenségük következtében csupán legalizálni tudták a rendet, az elidegenedés folyamatát azonban már nem tudták feltartóztatni. Belohradsky az egész kultúrkör működési stratégiáját a legalitás–legitimitás dichotómiájában látja. A két fogalom alapvető különbsége abban rejlik, hogy míg a legalitás egy személytelenségre épített rendszert és apparátust működtet, a legitimitás megőrzi individuális vonásait. A felcserélhetetlenség ezen alapoknál keresendő, hisz az eszmék forrása nem az államapparátusban, hanem a társadalom gyökereiben, annak élő hagyományjaiban rejlik. A belső ellentmondások fluktuálása hozza felszínre az individuum és ráció viszonyát oly módon, hogy az a művészetben állandó konfliktushelyzetként valósul meg. Ez adja Broch, Musil, Doderer vagy Ottlik írásainak is legfőbb témáját, s egyben biztosítja olvasatuk aktualitását.

A komparatív értelmezési stratégia felvetése, épp egy ilyen sokrétű (lehetséges) közép-európai regénylángolat értelmezése során, elengedhetetlen. Kétségtelen, hogy a felemás osztrák-magyar világ szarkasztikus kritikáját Kákánia birodalma tükrözi leginkább. Robert Musil ezért sem hagyható figyelmen kívül, de azért sem, mert egész életműve annak a világnak a szövegbe integrálása, melyet a metsző és kielezett ironia döntően meghatároz. Három kötetből álló nagyregénye megkerülhetetlen része ennek a tradíciónak. *A tulajdonságok nélküli ember* a polihisztórikus regény megvalósulásának markáns példája, mely talán a legátfogóbb képét nyújtja a birodalom ambivalenciájának. A polihisztórikus regény átalakulását azonban a nála hat esztendővel fiatalabb Hermann Broch szinté követők nélküli, jelentős írásművészetén keresztül követhetjük nyomon. Maga a polihisztórikus regény teóriája is Broch nevéhez fűződik,⁸ melyet leghívebben *Die Schlafwandler* ('Alvajárók') című 1932-es regénytrilógiájában alkalmaz. A polihisztórikus jelző eleve két értelmet rejt magában: egyrészt utal az író-polihisztorra, illetve magára a soktörténetűségre. E regényforma reflektál többek között a húszas, harmincas évek megváltozott polgárságának újratájekeozódási igényére. A szereplők jobbára általános, példaszerű karakterek; a tartalom szükségszerű etikai mondanivalót hordoz; maga a műfaj előzmények nélküli, épp ezért hagyományosan nem kategorizálható a státusza. Általános teoretikus sajátosságai nehezen ragadhatók meg. Ebben a bizonytalanságban azonban benne találhatók azok a tulajdonságok, melyek lehetővé teszik, hogy hídként átvezessenek a polihisztórikus regénytől a pszeudomitikus írásokhoz. A pszeudomitikus jelleg reprezentációját szintén Hermann Brochnál találjuk meg. A hosszú ideig alakított és többször átdolgozott *Vergilius halála* című, elsőként 1945-ben megjelent regényét tekintjük e szempontból példaértékűnek. Magáról a műről kiindulópontként fontos megjegyezni, hogy benne a súlypont a polihisztórikus regényt jellemző valóság-reflexív jellegről egy sokkal inkább fiktív-reflexív irányba helyeződik át. Konstrukciójában, illetve ábrázolásmódjában másféle totalitás-igénnyel lép fel, mint a polihisztórikus regények bármelyike. Az időkezelés problematikája is ezzel összefüggésben jelenik meg. Broch itt mindössze

⁷ „Amplitúdóról ott beszélhetünk, ahol az ember maga mögött hagyja a szokványos élet csábítását, a józan hamisságot, mely eltakarja előle létezése igazi magaslatait és veszélyeit – vagyis ott, ahol az ember rezzenéstelen arccal elébe megy annak, ami elől megszökik a bátortalan középszerűség.” Jan Patočka: *Az élet egyensúlya és amplitúdója*. In: Uő.: *Mi a cseh?*, Pozsony, Kalligram, 1996. 32.

⁸ Ennek sokkomponensű jellegéről magyar nyelven Kiss Endre írt részletes tanulmányt, *Hermann Broch elmélete a polihisztórikus regényről* címen (Irodalomelméleti tanulmányok 6. Budapest, Akadémiai, 1981).

tizennyolc órányi időbe sűríti mondandóját olyan filozófiai, etikai és esztétikai, valamint metafizikai kérdésekről, melyek időben a legkevésbé sem határolhatók. Ez a regénytípus tehát felszabadul a cselekmény kötelező és mindent uralma alatt tartó jelentőségétől (természetesen idetartozik még számos, ebben a kultúrkörben gyökerező mű, a magyar irodalomból leginkább talán Ottlik Géza *Iskola a határon*-ja). Alapját a nyelv teremti meg, mely minden műhöz külön értelmezői stratégiát rendel. Egyedi, az egyes műveket jellemző metaforikussága miatt nem tipizálható. Alapkérdésének közös eredőjét feltételezhetjük a legalizált világ *Doch-schon*-ként megnyilvánuló felszólításában. A metaforikus nyelv védelme a reflexió türelme által teljesebben ki, egy a tradíció állandó jelenléte által határolt diskurzusban.

Az osztrák és a magyar hagyomány legitim közös szála teszi lehetővé Broch és Ottlik egyazon kultúrkör örököseiként való vizsgálatát. Innen szemlélve lesz helytálló a kijelentés, mely szerint írásaikban hasonló gyökerekhez vezethető vissza a számvetés igénye azzal, hogy tökéletes rendben lehetetlen élni. Broch, a *Vergilius halálában* mondja, hogy „nem, semmilyen földi eszköz nem elégséges, hogy megoldja az örök feladatot, fölfedje és hirdesse a rendet”.⁹ Ugyanígy valamiféle földöntúli felé irányítja a válasz keresőit Ottlik Géza az *Iskola a határon*-ban: „A fogható valóság felszínén élünk, elszakadva. Az érzékelésen túli, időn kívüli, nagyobb valóság terében azonban folytonosan összefüggünk egymással valahol.”¹⁰ Az ottlikai mondat személyessége tartalmazza a passzív egzisztálás ellenében születő megoldás lehetőségeit. Az út keresésének sokféleségét bonthatjuk ki az elszakadásból. A *Próza* című kötet elején ki is mondja: „Sok minden félbeszakad, elakad, abbamarad. (...) Úgy látszik a világ ilyen szakadásos. Ezeket a szakadásokat a lelkünk nem veszi szívesen, nem is mindig tudja követni, elfogadni, magáévá tenni: folytonosságot kíván.”¹¹

A folytatás igénye benne rejlik a közép-európai regényekben. Addig a pontig jutnak el, ahol még minden megeshet. Ez a belülről eredő befejezetlenségi kényszer lehetőséget biztosít részleges lezárásokra. Akár egy takarékosan végigszívott cigaretta metaforájában kiteljesedő határérzés, mint Ottliknál, vagy egy körülményeskedő k. und k. hivatalnok túlbonyolított boldogság-definíciójában Doderer *A Strudlhof-lépcsőjében*. Broch nem elégszik meg a metaforikus nyelv így felfogott védőpajzs-jellegével. A menekülésnek ebben a formájában is továbbmegy, a folytatás lehetőségeit a nyelven túl keresi. Nem véletlen, hogy a tudományos, költői vagy filozófikus nyelvet választja metaforáinak hosszúra nyújtott füzéréhez.

Korszak-érzet és eszmékből születő történetek

A század történetében bekövetkezett korszakváltások a narratív szövegek lehetőségeit is átírták. A *krízistudat és kritikai készenlét* fogalmai mentén létrejövő alkotások határozzák meg az egész régió irodalmát. A harmincas években kiteljesedő modern regényekről általában elmondható, hogy: „az individuum termi, a magányosságába zárt individuum, amely igazán fontos ügyeiben már képtelen példaszerű megnyilvánulásra, maga tanács-talan, és adni sem tud semmiféle tanácsot. Regényt írni annyi, mint a végsőkig hajszolni a végtelenséget az emberi lét ábrázolásában.”¹² (kiem. tőlem, Sz. E.). Walter Benjamin mindezt Döblin *Berlin, Alexanderplatz* című regénye kapcsán fejt ki. Claudio Magris hasonló megfontolások alapján Döblin mellett Brochot említi mint olyan író, aki írásaiban elfogadja a

⁹ Hermann Broch: *Vergilius halála*. Budapest, Európa, 1976. 127. (Ford.: Györffy Miklós)

¹⁰ Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Budapest, Magvető, 1968. 390. [továbbiakban: Ottlik, 1968.]

¹¹ Ottlik Géza: *Próza*. Budapest, Magvető, 1980. 35.

¹² Walter Benjamin: *A regény válsága*. In: Uő.: *Angelus Novus*. Budapest, Magyar Helikon, 1980. 597. (Ford.: Kőszeg Ferenc)

„szubjektum individuális törekénységét és bizonytalanságát”.¹³ Ugyanakkor Broch magának a szubjektumnak a likvidálását nem tekinti magától értetődő folyamatnak vagy felszabadító jellegű tevékenységnek. Ennek igazolása az a tudatos és feszes nyelv, mely a *Vergilius halálát* is strukturálja. Hogy mennyire nem lehet felszabadításról beszélni, mutatja az a tény is, hogy a modern regény már vázolt polihisztorikus, illetőleg pszeudomitikus hagyományának szövegei az olvasó komoly együttműködése által válnak hatékonyá. Minden egyes mű külön értelmezői stratégiát követel. Broch szépirodalmi írásaihoz az állandó műfaji határsértést is vállalva, esszéiben, illetve nyíltan vállalt filozofikus szövegeiben adja meg a kulcsot. Az igazi művész *korszak-érzetéről* beszél, mely olyan belső látásmódot biztosít számára, hogy általa képes a kor minden rezzenésének feltérképezésére. Ez teszi lehetővé az újdonságok integrálását egy-egy műalkotásba. A kihívások diktálta megfelelés kényszere szüntelen erőkifejtést igényel. Hannah Arendt meggyőződéssel vallotta Brochról, hogy akarata ellenére vált költővé, alkotóvá. Ha a *Doch-schon* oldaláról gondoljuk végig ezt a kijelentést, mely erővonalait temporalitásával együtt tartalmazza, úgy érthetővé lesz az állandó jelen újabb tagolása: az alkotás, megismerés és cselekvés egységeire. Ez a fajta készenléti állapot képes különböző formákat öltve kijátsszani azt a folyamatot, melyet Vattimo a *művészet halálaként*¹⁴ jellemez. Ennek három aspektusa lesz a halál mint utópia, giccs és hallgatás. A halál utópisztikus karakterét a narráció ezen pseudomitikus vonulata nem tárgyalja, viszonyait egyértelműen a fikció és reflexió találkozási pontjaihoz utalja. A giccs és irodalom összeegyeztethetlensége Broch írásaiban szüntelenül megmutatkozik, szoros összefüggésben a „Zerfall der Werte” (’értékvesztés’) fogalmával. Ezt a neologizmust, a *Die Schlafwandler*-trilógia harmadik részébe iktatott esszé címében alkalmazza első ízben. Az egész kultúrkört hosszú időre befolyásoló életérzés is ez a fogalom példázza legmarkánsabban. Később, a James Joyce-esszéiben (1936) tovább árnyalja a fogalom jelentését az igazán jelentős műalkotások születésében betöltött szerepét vizsgálva. Az értékvesztés fogalma előre- és visszatekintő mozgása által újabb jelentéstartománnyal bővül: valósággal involválja a *Nicht-mehr* lemondó hangját, ugyanakkor teret biztosít egy bizakodóbb *Noch-nicht* jellegű szólamnak. Maga a korszak-érzet orientálja az értékvesztés minden megnyilvánulását. A Joyce-esszéiben jegyzi le azt is, hogy „a bekövetkező értékromlás pillanatában viszont épp ez az egység törik darabokra, s minél tovább folytatódik ez az értékhasadás, tehát minél zavarosabb lesz a világ erő eloszlása, annál nagyobb művészi erőfeszítés szükséges az erők összegyűjtéséhez, a mű létrehozásához.”¹⁵ A probléma élénkebb megvilágításához egy Broch számára is igen fontos szövegen keresztül juthatunk el. Hugo von Hofmannstahl írása az *Ein Brief* (1902) fiktív, Erzsébet-kori levél. Lord Chandos, egy fiatal vidéki nemes, atyai barátjának, a tekintélyes államférfinak és filozófusnak, Francis Baconnek számol be arról, miért nem foglalja többé írásba gondolatait, s mi az oka annak, hogy felhagyott irodalmi tevékenységével. A kulcsmondat, mely a nyelvvel vívott küzdelem egyik lényeges momentumát világítja meg, így hangzik: „Es zerfiel mir alles in Teile, die Teile wieder in Teile, und nichts mehr liess sich mit einem Begriff umspannen.”¹⁶ Broch egyik írásában

¹³ Claudio Magris: *Die neue Unschuld*. In: Uő.: *Der Ring der Clarisse*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1987. 439.

¹⁴ Vö.: Gianni Vattimo: *A művészet halála vagy alkonya*. In: *Az esztétika vége*. (Vál.: Bacsó Béla) Budapest, Ikon–ELTE Esztétika Tanszék, 1995. 13–26.

¹⁵ Broch, 1970. 330.

¹⁶ Hugo von Hofmannstahl: *Ein Brief*. In: *Erzählungen Erfundene Gespräche und Briefe Reisen*. (Hugo von Hofmannstahl Gesammelte Werke) Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch, 1979. 466. „Minden részeire hullott előttem, a részek megint csak részekre, és semmit sem lehetett többé egyetlen fogalommal átfogni.” Hugo von Hofmannstahl: *Levél*. In: *Kultusz és áldozat*. (Vál.: Salyámosy Miklós) Budapest, Európa, 1981. 440. (Ford.: Györffy Miklós)

hosszan foglalkozik a *Lord Chandos-levél* elemzésével,¹⁷ mely még indokoltabbá teszi a feltételezést, mely szerint túlbonyolított mondatai hofmannstahli gondolatokban gyökeresnek. A pontosság igényével a megfogalmazhatatlan dolgok szavakba öntése egyetlen módon lehetséges: (miként a fiatal Chandosnak is) szembesülni kell egy félelmetes élménnyel, mely mint egy áramütés döbbsen rá arra, hogy a kifejezőképes én (maga az alkotó) „misztikus-intuitív egysége” a dolgok és a kifejezés által határolt világban hermetikusan zárt egységet képez. Innen adódik minden további nehézség, mellyel az írónak meg kell küzdenie. Ottlik Géza a *Budában* lényegében ugyanerről beszél az Ingyen Mozi „Néző-Szereplő-amalgám” metaforáját használva, melynek konklúziója odáig vezet, hogy „Te biztosan vagy, a világ ennyire biztosan nincs.”¹⁸ A széppróza által megengedett már-már költői metaforikus nyelv hordozza a teoretikus szövegekbe rejtett passzív egzisztálás – a halál mint hallgatás posztmodern toposzának – feloldását. A kettő azonban együtt képes megfelelni az alkotó eklekticizmus korszerűségi követelményeinek. A „nyelv szimbólumbirodalma” (Broch) legitimálja mind a „hallgatás szövetéből” (Ottlik), mind pedig az eszmékből létrejövő történeteket.

Már Broch első regénytrilógiája sem tekinthető klasszikusan egységes kompozíciónak. Az egyes részek címéhez egy-egy évszámot rendel: 1888. *Pasenow oder die Romantik* ('Pasenow vagy a romantika 1888. '); 1903. *Esch oder die Anarchie* ('Esch vagy az anarchia 1903. '); 1918. *Huguenau oder die Sachlichkeit* ('Huguenau vagy a tárgyiasság 1918. '). A címek a régi rendnek és az értékek szétesésének stációját jelzik. A romantikus világ megszűntét, a világégés előtti anarchikus állapotokat és az azt követő nihilizmus kezdetét. Maga a regény már említett polihisztorikussága mellett azért is példaértékű, mert a hagyományos műfaji határok szűköségét is híven tükrözi. A szerző az utolsó részben szakítja meg leggyakrabban a cselekményt epizódyszerű történetekkel (itt szerepel többek között a már idézett esszéisztikus betét az értékek széteséséről).

A pszeudomitikus világ, mely az értékvesztett valóságból (vagy épp annak ellenére) rajzolódik ki Broch művészetében, igazán a *Vergilius halálában* éri el csúcspontját. Ezt a művet vizsgáljuk a pszeudomitikus elbeszélésmód talán legvégsőig vitt példaként.

Álom vagy mítosz? – A „Nicht-mehr” és a „Noch-nicht” között

Roland Barthes mondja egyik irodalomelméleti szövegében: „Valahányszor az író papírra vet egy szókomplexumot, magát az Irodalom létét kérdőjelezi meg; a modernség írásainak sokféleségében tulajdon Történelmének zsákutcája jelenik meg.”¹⁹ Ez a végletekig radikalizált kijelentés határozza meg egyik oldalon azt a beállítódást, melyet a modern regény hagyományt teremtő alkotásai az őket értelmező közösségtől elvárnak. A másik oldalon azt a fajta nyitottságot feltételezi, mely által az olvasó beavatottá válik a lényegi gondolkodásba. Hagyja, hogy egy állandóan generálódó feszültség hatalmába kerítse, s általa képessé váljon a szöveggel való együttmozgásra. Ez persze mindig fokozott figyelmet és koncentrációkészséget igényel. A szinte cselekmény nélküli történetészövés első huszadik századi példája kétségtelenül Rilke 1910-ben megjelent *Malte Laurids Brigge feljegyzései* című munkája, melyről ő maga sosem állította, hogy regénynek szánta volna. Malte egy sajátos fragmentumokból összeálló útinapló formájában írja meg gondolatait,

¹⁷ Hermann Broch: *Hugo von Hofmannstahls Prosaschriften*. (Dritte Fassung) „Die Abkehr von der Lyrik und »Der Brief des Lord Chandos«” fejezete. In: KW. (= Hermann Broch Kommentierte Werkausgabe. Szerk. Paul Michael Lützeler. 13. k. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1974–81.) 9/1. k. 1975. 300–311.

¹⁸ Ottlik Géza: *Buda*. Budapest, Európa, 1993. 19.

¹⁹ Roland Barthes: *Az írás nullfoka*. In: Uő.: *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris, 1996. 35. (Ford.: Romhányi Török Gábor)

emlékeit. Első jelentős párizsi élményeként a „látni tanulok” szubjektív átéléséről számol be. A látvány által idézi fel benyomásait, melyek huszonnyolc esztendejének minden tapasztalatát átszövik: időtlenül és imaginatív formában. „Az irodalom mint szellemi kísérlet”, ahogy Viktor Žmegač *Történeti poétikájában*²⁰ a metanarratív regények előfeltételét nevezi, lényegében itt veszi kezdetét. Ez a kísérlet jelenti az 1937 óta készülő és 1945-ben megjelentetett, a maga nemében egyedülálló vállalkozás, a *Vergilius halála* alapját. A látvány és a képekben megragadható világ problémája vezeti el a haldokló Vergiliust lázas delíriumában a mindent feltárni akarás lehetetlenségig vitt határainak megkísértéséhez. A lényegében Malte szavaiból útnak indult modern európai regény tehát nemcsak Proust irányában, de Brochnál is folytatásra talált.

Laurids Brigge félig elhallgatott, visszafojtott elmélkedéseinek hangja szerves részét képezi a hagyománynak, melyből a haldokló Vergilius szavai is merítenek. „Látni tanulok.” – írja feljegyzései elején Malte. „Nem tudom mitől van az, hogy minden mélyebben hatol belém, és nem áll meg ott, ahol azelőtt véget ért.”²¹ A *Vergilius halálának* második részében – mely talán a gondolati líra és filozofikus elmélkedés legnehezebben megközelíthető szakasza – a kiindulás alapját a „képekkel áldott és képekkel átkozott” élet határozza meg. Mert „a képek, bennünk vannak a horda-kezdet óta, régebbiek és hatalmasabbak, mint gondolkodásunk, időtlenség a közegük, magukban foglalnak múltat és jövőt, kettős álom-émlékezés ők, és hatalmasabbak minálunk”.²² Ez a kijelentés önmaga is példázza, de egyben pozicionálja is a további nyelvi szükségszerűséget: a metaforikus nyelvhasználatot. Northrop Frye saját *Vico*-olvasatára alapozva állítja fel annak a nyelvhasználati rendszernek a teóriáját, mely az egyes történelmi korszakokat specifikusan jellemzi. Ennek alapján beszél *hieroglifikus*, *hieratikus* és *démotikus* nyelvi kifejezőmódokról, valamint ezek irodalmi megjelenési formáiról. A továbbiakhoz elengedhetetlen ennek szem előtt tartása, hisz a három nyelvi szakasz közül már a legkorábbit jellemzi a metaforikus beszéd (mely persze nem jelenti azt, hogy egykorú használói számára is szükségképp az lett volna). A harmadik szakasz – mely Frye szerint nagyjából a 18. századtól vált uralkodóvá – tudatosan képszerű nyelvhasználata érthetetlen lenne ezen alapok nélkül. Az ún. *démotikus* vagy *leíró* szakaszt a tiszta és pontos fogalomalkotás, valóság és illúzió lehetőség szerinti teljes elkülönítése jellemzi. A nyelv, melyet a pszeudomitikus narráció szövegei használnak, tulajdonképp a kezdeti hieratikus nyelvnek, valamint ez utóbbinak, a reflexió türelme általi megvalósulása. Ezen nyelvhasználat rendszerbe fogott bázisa a *mítosz*, mely a további szövegolvasatokat alapvetően meghatározza. Annál a lényegi tulajdonságánál fogva, hogy „körülhatárol egy emberi közösséget, majd azt vizsgálja, bent, nem pedig a természet működését, kint. (...) nem közvetlen válasz a természeti környezetre; hanem része a képzelet teremtette elszigetelésnek, amely elválaszt bennünket ettől a környezettől.”²³ Broch prózájában implicit módon találjuk meg ennek reprezentációját. Természetesen mint művészetében minden tudatosan előkészített és centrális helyet betöltő motívumnak, úgy a mítosznak is megtalálhatók előzményei, illetve következtetései teoretikus írásaiban. Ebből a szempontból talán leginkább figyelemre méltó egyik, a *Vergilius halála* kiadásával azonos esztendőben született írása, melyben az elbeszélés minden formájának

²⁰ Žmegač azt a regénymodellt tekinti metanarratívnak, amely: „az írás irodalmi tettét a szöveg tárgyává teszi”. Viktor Žmegač: *Történeti regénypoétika*. In: *Az irodalom elméletei I.* (Szerk.: Thomka Beáta) Pécs, Jelenkor–JPTE, 1996. 154–156. (Ford.: Rajsli Emese)

²¹ Rainer Maria Rilke: *Malte Laurids Brigge feljegyzései*. Budapest, Franklin Társulat, é.n. 4. (Ford.: Bor Ambrus)

²² Broch, 1976. 112.

²³ Northrop Frye: *Kettős tükrök. A Biblia és az irodalom*. Budapest, Európa, 1996. 84. (Ford.: Pásztor Péter)

ősatyjaként (*Ur-Alin*) szerepel a mítosz.²⁴ Az ehhez való visszatérés alapfeltétel, mely időtlenségével átöleli az emberiség minden alapproblémáját. Alig több mint két évvel később a Hofmannstahl-tanulmányban és egy rövidebb elméleti írásában²⁵ tovább árnyalja a mítosz mindent átfogó és visszatérő, mintegy mozgásként elgondolt jellegét. Állításai összhangban állnak a Frye-i teóriával. Broch szerint a mítosz a racionalitás és irracionalitás közös elegyének tekinthető, ennél fogva túlmutat ezeken. Ugyanakkor mindenféle hagyomány megalapozója is „mert mind logikailag, mind időben vele kezdődik mindennemű hagyomány”.²⁶

A brochi mítoszfelfogás egyik sarkalatos pontját képezi a regény és mítosz viszonya. Lényegében az egész probléma elméleti körülbástyázása ezért volt fontos. Viktor Žmegač *Der europäische Roman* című könyvében²⁷ hívja fel a figyelmet többek között arra a tényre, hogy Broch íásaiban nem valamiféle új mítoszból beszél, sokkal inkább igaz, hogy újszerűen szól. Óhatatlanul felmerül a kérdés: nem lehetséges-e egy speciális mítosz-nyelvről beszélni? Egy olyan nyelvről, mely a maga tradicionáltságába determinálva, elvesztette irányjelzőit. A szerző pedig a teljes időtlenség pozíciójából, az imagináció által képes megvalósítani céljait (legalábbis megkísérelni azt) a mítosz nyelvét használva eszközként, de valójában állandó küzdelemben vele? Ehhez az oda-vissza jellegű mozgáshoz pedig a teret a regény átértelmezett keretei között találja meg. Az irodalom maga is mozgás eredménye, s a regény is ennek köszönheti eredetét: alapjainak visszavétele által – miként erre Lukács regényelmélete hívta fel a kor szerzőinek (köztük Brochnak is) a figyelmét. Az ezen alapok feltárására tett kísérlet pedig kizárólag az individuum számára adatott meg. Broch a regény és mítosz viszonyának érzékeltetésére a posztimpresszionista és a primitív művészet kapcsolatát állítja példaként: a művészi akarat gátja mindkét esetben a naturalizmus. Következésképp: a modern regény ősalapja is csak egy korszerűen értelmezett vagy korszerűvé tett mítosz lehet? Amennyiben ez lehetséges, akkor az értékvesztett jelennek *Doch-schon*-ként kell visszanyúlnia a *Nicht-mehr* világába, az emlékképek segítségével. A *Doch-schon* a reflexió türelmének letéteményese. Általa tárnak fel az élménylehetőségek, koordinátái tehát a fikció és reflexió kereszteződésében rajzolódnak ki. Itt válik eszmévé az elbeszélő, sőt itt kezd el igazán működni a fogalom megfordítása is. A *Vergilius halála* erőfeszítést igénylő olvasásának okai is itt keresendők: a narráció retorikus mondatai nem illeszthetők be pontosan egyetlen hagyományba sem. A nagy művek hatékonyvá válásának feltételeként Broch a korszakhatárokat említi, melyek megérzéséhez (magához a korszak-érzethez) művésznek kell lenni. Ez azonban nem jelent kimerítő választ. „Ohne Ich-Theorie keine Werttheorie, ohne Werttheorie keine Ethik und Ästhetik”²⁸ – írja egyik 1949-es levelében Arendtnek. Itt egyetlen mondatba sűrítve találjuk meg azokat a kulcsfogalmakat, melyek stílust, formát és értelmet adnak Broch írásainak. Ha elfogadjuk Arendt álláspontját az akarata ellenére alkotó stratégiájáról, (melyet Hermann Brochkal kapcsolatban oly gyakran hangoztatott) úgy a művészlét és az alkotás aktusa az értékvesztett világ és a maradandót létrehozni akaró művész ambivalens kölcsönjátékában oldódik fel.

Broch a *Vergilius halálában* körültekintő alapossággal igyekszik felvonultatni minden eszközt annak érdekében, hogy bizonyosságot keressen, vagy legalábbis megteremthesse az emberi lét végső kérdéseire irányuló teret. Problematisz marad azonban annak eldöntése, hogy vajon költői spekulációról vagy spekulatív költészetről, esetleg metafizi-

²⁴ Hermann Broch: *Die mythische Erbschaft der Dichtung*. KW. 9/2. 1975. 202–211.

²⁵ Hermann Broch: *Mythos und Altersstil*. Uo.: 212–233.

²⁶ Hermann Broch: *Hofmannstahl és kora*. Budapest, Helikon, 1988. 31. (Ford.: Györffy Miklós)

²⁷ Viktor Žmegač: *Geschichtsphilosophie und Ethik: Hermann Broch*. In: Uő.: *Der europäische Roman. Geschichte seiner Poetik*. Tübingen: Max Niemeyer, 1991. 357–368.

²⁸ In: KW. 13/3. 1981. 301. (‘én-teória nélkül nincs értékteória, értékteória nélkül nincs etika és esztétika’)

kai kérdésfelvetésekről beszélhetünk-e, hisz dialogicitása ellenére is egyes szám harmadik személyű monológként hat az a forma, melyben a mű íródott.

Dorrit Cohn narrációelméleti terminusai²⁹ fogódzót nyújthatnak a brochi próza sajátos hullámzásának vizsgálata során. Annál is inkább, mert ezen meghatározások közelítik meg – épp összetett és megengedő jellegüknél fogva – leginkább azt a sokrétűséget, mely a szövegből kiolvasható. Az ön-narráció korlátai nagyjából az elbeszélő egzisztenciális korlátaival esnek egybe. Ha a főhős szerepe megegyezik a narrátoréval (miként Broch is Vergiliusszal mondatja ki gondolatait), úgy számára kétfelé határolt a tudatos lét: egyrészt a gyerekkor felől (innen kezdi emlékezését Vergilius), másrészt pedig a tényleges lét vége, vagyis a halál felől (a tizennyolcadik óra záróakkordja lesz ez). A *disszonáns ön-narráció* és az *egybehangzó ön-narráció* egymásra hatásából bontakozik ki a Broch által alkalmazott stratégia: „mert szakadatlan kölcsönjáték zajlik az élet és a halál között, és a halálba torkolló, a halál által elfogadott és eredete felé visszaforduló múlt idő szüntelenül az emlékezet egységévé változik, a világok és a túlsó világok emlékeztetvé: csak aki vállalja veszi a halált, az képes zárni a földiek körét”.³⁰ A monologikus forma „időhegyek” és „idővölgyek” között keresi időtlenségét. Ez az időtlenné vált folyamatos jelen biztosítja a reflexiók sora által állandó mozgásban tartott múlt legitimitását, valamint a keretet adó belső monológ kivetíthetőségét. A kettő közötti résben helyezkednek el azok a személytelen és általános állítások, melyek az eltávolítás szerepét töltik be. Ennek az időtlen jelennek köszönhetően válnak az esszéisztikus betétek, illetve a filozófiai értekezések stílusával rokon eszmefuttatások a szépprózai részek egységévé.

Az értékteória szervesen illeszkedik a narratív lehetőségek kiszélesített kereteibe. A totalításra törekvő ábrázolásmód nem különít el sem külső és belső realitásra irányuló lehetőségeket a tudati aktusokban: „Kint és bent egy és ugyanaz, kép és ellenkép, ám még nem az az egység, mely a tudást teszi”;³¹ sem a realitás és irrealitás közötti hagyományosan értelmezett határvonalat (például: „önmaga képe volt ő, aki itt feküdt, és a legvalóságosabb valóság felé tartva, láthatatlan hullámok hátán hordoztatva, beléjük merülve, a hajó képe saját képe volt, sötétségből jövő, sötétségbe tovatűnő, sötétségbe süllyedő hajóé, ő maga volt a mérhetetlen hajó, amely egyúttal maga a mérhetetlenség”).³² Mindez a beszéd fikatív-imaginatív terében keletkezik, egy utazás során, mely végeredményben a semmibe vezet. Ez a semmi azonban képes betölteni minden űrt, s ezáltal világmindenségéé válni. Itt újabb árnyalattal gazdagodik az egyébként is sokszínű világértelmezés: a metafizikai sík tudatos szövegbe komponálásával. A teremtő aktus minden esetben reflexív tulajdonságokkal bír. A *Vergilius halála* mint fordított teremtetéstörténet ezen reflexivitás negatívja: egy értékvesztett jelen feszült várakozása a biztos megszűnést jelentő jövőre, szinte cselekmény nélküli mozgás közel 150 000 szóban elbeszélve. Később aztán a Hofmannstahl-esszéiben már kötelező érvénnyel jegyzi le, hogy a művészetnek metafizikai kérdések felé kell fordulnia.

A vezérmotívumok, melyek egyben alapkategóriái is lesznek az itt alkalmazott költészetnek: a *Nicht-mehr* és a *Noch-nicht* egyfelől, a *Noch-nicht* és a *Doch-schon* másfelől. Az értékek eltolódnak: már nem azok elvesztése feletti kultúrkritikai eszmefuttatások lesznek érdekesek, mint a *Die Schlafwandler* írásának idején. Itt sokkal inkább az értékellenes jelennek szemben kidolgozandó túlélési stratégiák kapnak szerepet. Vergilius, a valóságtól való menekülés egyetlen lehetséges módjának élete fő műve elégetését tekinti, mikor

²⁹ Dorrit Cohn: *Áttetsző tudatok*. In: *Az irodalom elméletei II.* (Szerk.: Thomka Beáta) Pécs: Jelenkor-JPTE, 1996. 81–93. (Ford.: Cseresnyés Dóra, Gács Anna, Gocsál Ákos)

³⁰ Broch, 1976. 118.

³¹ Uo.: 68.

³² Uo.: 112–113.

szembesül a költészet elértéktelenedésével: „semmit sem tehet a költő, semmilyen bajon nem tud segíteni; csak akkor talál meghallgatásra, ha magasztatja a világot, és nem akkor, ha olyannak ábrázolja, amilyen. Csupán a hazugság dicső, nem a felismerés! Elképzelhető-e itt, hogy az Aeneisnek más, különb hatás jusson osztályrészul? (...) ó, neki tilos ámítania magát, vagy hagynia, hogy mások ámítsák, túlságosan is jól ismerte ezt a közőnséget, amely a költő nehéz, voltaképpen munkáját éppoly kevésre becsüli, mint a rabszolgák kínos-keservesen keserű evezését”³³ aztán a Plotiusszal folytatott beszélgetés végére megváltoztatja álláspontját: „Megsemmisíteni... nem, nem akarom már megsemmisíteni az Aeneist.”³⁴ A kettő között azonban ott feszül az egész különösen hullámzó költészet a költészet ellen, a maga etikai és esztétikai aspektusaival, melyeket Vergilius művészi intenciói sugároznak szemben a halállal mint utópiával, giccsel és hallgatással.

Broch mitikus távlatba helyezi tárgyát, ugyanakkor szüntelenül reflektál saját korának problémáira. Itt a többszörös előjelváltás hozza mozgásba a fogalmakat, s a tisztán tudományos nyelvből átváltoztatott formában életre hívott hasonlatok, melyeket használ, az absztrahálás igen kifinomult módját tükrözik. Megfigyeléseit nem egyszerűen leírja, hanem számot vet azok működőképességével is. Az irodalom Broch számára mindenekelőtt művészet, ám annak nem esztétikai jellege a meghatározó, hanem etikai. Hisz az irodalom egyáltalán nem függetleníthető öncélúan az emberiség etikai felelősségtudatának igénybevételétől. Ez a felelősségvállalás és etikai készenlét maga alá rendel minden egyéb szempontot. Ha szükséges, Broch etikai argumentációit a költészet adta lehetőségek ellenében lépteti fel. Abban az inkább anti-esztétikai felfogásban, melyet írásaiban az etikai javára alkalmaz, a rá oly jellemző ambivalencia mutatkozik meg. A kijelölt tárgy vezeti az alkotót – általa válik elbeszélővé az eszme. Egy egészen kései, giccsről szóló előadásában Husserl-t idéző hasonlat formájában oldja fel ennek vonatkozásában a tárgy és szépség viszonyát, mely szerint ez utóbbi inkább ráadása a sikernek.³⁵ Arendt mutatott rá elsőként arra is, hogy Broch regényalakjainál jól megfigyelhető, hogy a világ és maguk az események is ezen figurák intencionális tárgyaiként jelennek meg. A szerző a szubjektív megragadhatóságnak megfelelően árnyalja azokat oly módon, hogy jelentőségük túllép a szubjektivizmus keretein, és az egész feltételezett értelmezői közösségre irányulva, annak esetleges világnézeti összefüggéseitől sem mentesen lépnek működésbe, már a ráció világában.

Broch levelezéséből világosan kirajzolódik, hogy az életét meghatározó alapkonfliktusok: az otthon kényszerű elhagyása, mely egyben az értékek és az egységes világkép szétesését is jelentették számára; az állandó küzdelem a cselekvés és hivatás értelmével és az emlékezés felszólító ereje mind kiemelt helyen szerepel abban a panoptikumban, mely sohasem engedi írásainak független, egyoldalú vizsgálatát, mert: „Janus-arcú a kétfelé irányuló végtelenség, Janus-arcú a végtelenül elnyúlt, derengve pihenő lélek, úgyhogy fűelő vigyázásának a fenn és a lenn világa, anélkül, hogy egyesülne, egyformán jelentős zónája lehet.”³⁶

A gondolkodás és írás elvitathatatlan szükségességén keresztül próbálta érvényre juttatni a művészet totalitására vetett hitét. A Janus-arcúság megteremtésének eszköze természetesen maga a nyelv. Küzdelmeinek szüntelen visszatérő terepén érinti mindazokat a problémákat, melyek intenzíven megjelennek a század narrációjának ugyanebből a közép-európai tradícióból kinőtt alkotásaiban. Átfogó keretet biztosít a művészet kérdésének és életképességének tárgyalása. Mint azt szerepe megköveteli, a legnagyobb hangsúllyal: kü-

³³ Uo.: 46.

³⁴ Uo.: 486.

³⁵ „nem feladata azonban a művésznek, hogy a szépségre törjön, emez (akárcsak az igazság a tudósoknak), inkább az érett gyümölcs, mely az ölébe hullik, ha sikerült a műve.” Hermann Broch: *Néhlány megjegyzés a giccs problémájáról*. In: *Kultusz és áldozat*. 778. (Ford.: Györfy Miklós)

³⁶ Broch, 1976. 116.

lönböző erővonalak metszéspontjában vizsgálja. A kinyilatkoztatás misztikummal vegyes érzelmei mutatkoznak meg soraiban: „Ő, akit a sors a művészet tömlőcébe vetett, az többé aligha képes kimenekülni abból; belül reked az átléphetetlen határon, amelynek mentén a távolian szép történet lezajlik, és ha fogyatékos tehetségű, hiú álmodozóvá válik ebben az elzártágban, a művésziatlenség becsvágyó akarnokává, ha viszont igazi művész, akkor kétségbeesik, mert hallja a hívást a határon túlról, de csak rögzítenie szabad a költeményben, követnie nem, tilalom-szabta helyhez van kötve, betűvető a határon innen, jóllehet átvette a sybillai megbízást és hívón, akár Aeneas, letéve a fogadalmat, megérintette a papnő magas oltárát”³⁷ (kiem. tölem, Sz. E.). Szinte az írás harcra hívása ez, az írás ellen. Miként lehet hát ebből a paradox helyzetből kilépni? Egyáltalán, szabad-e túljutni a határon?

– Átlépni a határt...

– A filozófia? a költészet? ki lépi át a határt?

– Ahol Platónnak sikerült, ott a filozófiából költészet lett... legmagasabb csúcsain képes volt erre a költészet, átlépni a határt...”³⁸

Magyarázat vagy inkább a műfaji rétegzettség, esetleg a mozgás engedélyezése, amelyről beszél s amelyre kísérlet volt a *Vergilius halála*? A válasz legalább annyira tagolt, mint maga a probléma. Egyrészt létezhet olyan lehetőség, mely szerint mindez kizárólag logikai kísérletnek bizonyul. Minden radikalitása ellenére része az illúziók művészet teremtette világának. Másrészt felmerül egy árnyaltabb forma lehetősége is, mely által szembesülni kell annak tényével, hogy pontosan csak egy bizonyos határig lehet leírni a szavakat. A metaforák hieratikus-démotikus rendje csupán elfedi a lázas gondolkodás örvényeit, melyek valójában belső lelki békét keresnek. Broch írásának ritmusát többnyire a filozofálás mozgása – ha ugyan lehetséges ábrázolni a gondolkodás ilyen karakterét – határozza meg, de inkább úgy, ahogy egy zenemű képes a lélek finom rezdüléseinek megjelenítésére: az absztrakció igen magas fokán, szavakkal visszaadhatatlanul. A négy nagy fejezet is inkább mint egy szimfónia négy tétele olvad össze. A fejezetek címe pedig a klasszikus mítoszok világ-egység elképzelését idézik ('Víz – Tűz – Föld – Levegő'). A filozofálás egyes mozzanatait a lírai betétek jelenítik meg, állandóan reflektálva önnön kifejezhetőségük nehézségeire. Ennek köszönhető azonban, hogy az olvasó nem reked teljesen kívül a magányos dialóguson: részévé válhat a „nyelvnémaság nem-közösségének”. A képekbe mentett gondolatok költészettel rokon tulajdonságain keresztül alakul az emlékezés tette. Sőt, igazából hasznos cselekvéssé és valósággá lesz az idő szövegségeként, a körülmények értéktelenné válásának ellenében. Vergilius parabolája tehát nem egyszerűen fordított teremtéstörténet. Azáltal, hogy útjának egzisztenciálisan korlátozott végét átemeli a mitikus időtlenségbe, egy másik világ részévé válik (átlépi a határt), melyben a „nyelvnémaság nem-közössége” a hallgatás Janus-arcát mutatja: nem elégszik meg a pusztá hallgatással mint halálformával.

Vergilius utazása végén megérkezik valahová, ahol a szavak áramlását nem tudja rögzíteni, „nem volt szabad rögzítenie, megragadhatatlanul kimondhatatlan volt számára, mert túl volt a nyelven.”³⁹ (kiem. tölem, Sz. E.). Ez a hely: az eredendően meglévő türelmes reflexió (még inkább: ős-emlékezés), melyben elkülöníthetetlen egységet képez nyelv és emlékezés – valamint a fiktív narrátor teremtette tér metszéspontja. Itt az időtlen jelen, mely a Halált az Énnel úgy egyesíti, hogy összefogja az álmot, a reménykedés és a vágyak szétfutó szárait, elvezeti a beszélőt a nyelven túli világába. Végző soron az ifjú Chandos is ezt ismeri fel az ideális nyelv lehetőségeit latolgatva. Brochnál azonban egy lépésről lépésre felépített rendszer lépcsőin haladva valósul meg az értékek lehetséges átvitele, illetve megőrzése. Ezen az úton ki-

³⁷ Uo.: 177.

³⁸ Uo.: 401.

³⁹ Broch, 1976. 544.

tüntetett pozíció illeti meg a mítoszt; egy olyan megőrizve-átadó (leginkább transzmitter funkciót betöltő) eszköz szerepét teljesíti, amely úgy látja el feladatát, hogy ugyan bizonyos dolgokat megtart, de közben el is rejt valamit a rábízottakból. A leírható szavak alapvető tulajdonsága, hogy valamilyen rend szerint illeszkednek egymáshoz, s alkotnak nagyobb értelmezhető egységeket. Ez azonban csak látszólag, a felszínen valósul meg, a grammatika mindenki számára érthető, legalábbis követhető szabályain belül. A túljutás aktusa pszeudomitikus tulajdonsággal rendelkezik (az eszme mint elbeszélő jeleníti meg), ezért lejegyezhetetlen. Ez az apória azonban közel sem jelenti azt, hogy miután a hagyományosan elfogadott közlésformák egyikébe sem illeszkedik a regény, a közölhetetlenség hiányában költészetre, illetve filozófiai reflexióra szakadna szét. A kettőt egy állandóan meglévő feszültségtér köti össze, mely maga is mozgásban van, de olvasójától is komoly szellemi tevékenységet követel. Ez biztosítja nemcsak a regény, de általában a műfaj életképességét a kizárólag közlő funkciót betöltő, cselekményes és különösebb szellemi erőfeszítést nem igénylő írásokkal szemben.

Új pátosz: a távolságtartás

A pszeudomitikus írásmód nem követeli meg a klasszikus témákat. Broch zseniális parabolája mögül is hallani lehet a jellegzetesen közép-európai szellemi tradíció hangját: a szövegekbe menekülés metaforikus lépéseit.

A Habsburg-mítosz (mely a pszeudomitikus elbeszélések egyik fő komponense) igazán a második világháború utáni retrospektív narrációban vált az egység letéteményesévé. A történetmondás hagyományát a reflexió türelmébe vetett bizalom teszi folyamatos-sá. Vélt és valós emlékképek, élettérzések kitörölhetetlen nyomai által szerveződik ez a diskurzus. Részvevői látszólag igen laza szálakkal kapcsolhatók össze. Mélyen kódolt identitástudatuk teszi őket egyetlen tradíció részesévé. A monarchia pátoszában, a közép-európaiság eszméjében nevelkedett generáció közös élménye ez: a századforduló osztrák-magyar világának mitikus rendjében időtlenné merevedett jelen idő. Autonóm, imaginatív világok rajzolódnak ki a reflexiók sokrétűsége és a metaforikus nyelv védelme által.

A törvény és uniformis szigorúan formált világát, az érték- és művészetellenes realitás iszonyatát kellett itt elviselhetővé maszkírozni. Hisz, mint Broch mondja „élni tud ugyan az ember a vákuumban, de a látványát nem viseli el”. Ha róla belátható, hogy a totalitás igényével eszmékből sző történetet, úgy Heimito von Doderer (aki a kor osztrák irodalmának szintén megkerülhetetlen szerzője) elbeszélőművészetét egy újabb totalitásigénnyel felvázolt társadalmi tablóként lehetne összefoglalni. A *Strudlhof-lépcső* talán a legterjedelmesebb ún. bécsi regénye, bár fontosságát elsősorban nem ez jelzi. Ez a nagyívű metaforikus írás a ténylegesen Bécs központjában lévő építmény körül bontakozik ki. Többféle idősíkon zajlik a cselekmény, és csak látszólag véletlenszerű, hogy idecsoportosulnak az események. A szereplőket visszatérő jelleggel fűzi össze az események láncolatával a monarchia és a „régibécs” utolsó néhány esztendeje. Doderer a totalis regény megalkotására tett kísérletet, a múltból merítve témáját és állandóan reflektálva a jelenre. A bizonyítás kényszere hajtotta, hogy az individuum és a társadalom, a személyiség és a *genius loci* egymással összefüggő igazságait feltárja.⁴⁰ Individuumfelfogásának egyik karakterisztikus vonása, hogy az individuumról úgy vélekedett: ablakká kell válnia, hogy a gondolkodás számára appericiálható legyen. A külső és belső élet között azonban, akárcsak Broch, ő sem tesz markáns különbséget: a kettő együttesen, mintegy a valóságot átívelő hídként jelenti a teljességgel megélhető életet. A köteles-

⁴⁰ Vö.: Claudio Magris: *Doderers erste Wirklichkeit*. In: Magris, 1987. 352-380.

ségvállalás belső etikai norma által előírt cselekvésre készíti a szereplőket. Az elértéktelenedő jelen, mellyel Broch, sőt már Hofmannstahl szembenézett, magával hozta az egység szétesését. Doderer regényében a *Nicht-mehr* és *Doch-schon* közötti szakadást ragadja meg. Műve talán ezért sem válik a szétesés teljes krónikájává, bár az idővel való bánásmódja külön felkelti a figyelmet. Elbeszélésmódjának egyik újítása és jelentősége épp az evokatív időkezelésben rejlik. Bár logikailag múltbéli eseményekről, személyekről esik szó, a két idősíki (múlt és jelen) elbeszélésének pillanatában gyakran szinte egybeolvad.⁴¹ Korának mindent elhomályosító szorongás érzését oldja fel az ironia és humor szövetsége által. Az értékvesztett jelen Janus-arcának másik oldala tárul fel itt, Doderer vállalt terében: az osztrák-magyar világ között, ahol tényleges, de nem átléphetetlen határok léteznek. „Itt volt ez, aztán visszatért Bécs felé menet, pontosan Hegyeshalomnál, ami nálunk Strass-Sommerein, – ahol a nyárba befelé és a nyárból kifelé az élet a melankólia rejtett fuvoláit másutt nem hallható erővel szólaltatja meg, a kezdődő Kelet kapujában, s mintegy annak roppant függő tömbje alatt.”⁴² A *vidám apokalipszis* éveinek finom ironiával átszőtt kemény kritikája rejlik ezekben a gondolatokban. Az elegánsan könnyed hangvétel ellenére is pontosan érezhető a mérhetetlen energia, mely által maga a *A Strudlhof-lépcső* áramlása a felgyülemlett kultúrkritikai nyomást az ironiába vezeti át.

A *Strudlhof-lépcső* mint regény és metafora lényegében abból a felismerésből bontakozik ki, hogy egyszerre jelenti az élet szimbólumát és színterét. Az emberré válás („Menschwerdung”) kulcsfontosságú fogalma által képes Doderer a távolságtartás sokszorosan árnyalt pátoszának megfogalmazására, mely egyben a történetek egységgé szervezését is jelenti. A regény egyik kulcsfigurájának, Melzernek a házasságkötése jelent ebből a szempontból fontos csomópontot. Többféle kezdet lehetőségét rejti magában, hisz a változások elindítója az az olvasók számára rejtve maradó aktus, melyben a későbbi menyasszony (a regényben ő az egyetlen aki ezt megteszi) teljes nevén szólítja. Létezését lényegében ekkortól érzi identikusnak. Mindez akkor teljesedhet ki, ha cselekvéshez kötött élete *Doch-schonként* realizálódik. A tájékozódás újonnan kialakult igénye szerint kell szembenéznie a hagyomány fonalának szétszakadásával Ottlik hőseinek is. Itt mondatik ki a leghangsúlyosabban, hogy a teremtő képzelet felfedezése és működtetése, az egyenruhákhoz kötött ultralegális világban a legfontosabb alkotói aktus. Talán az egyetlen lehetséges ellenpólus, mely a művészet mitikussá növelt birodalmában összpontosul. „A terv az, hogy mindenki költő legyen. A világnak nincs más lehetősége, Bébé. A vak is látja, semmi más. Nem kell elsietni, de nem fontos, hogy ügyeljünk rá, mert ezt nem is lehet elsietni” – olvashatjuk a *Buda* lapjain.

A haldokló Vergilius álom nélküli alvása a várakozás feszült óráiban végiggondolt alkotóélet. Az ottliki narráció menedéke lesz a végigálmodott kibírhatatlanság. A menekülés egyetlen módja ez, a belülről befejezhetetlen történetekben. A militáris világ szűrőjén át látható világ nem illeszthető be semmilyen *civil* gondolkodásmódba. Ahhoz, hogy kifejezhető legyen, ami alig mondható, olyan nyelvet kell keresni, mely csak ezen a világon keresztül érvényesíthető. Nem egyszeri szókapcsolatokról, egyetlenegyszer kimondott rész-igazságokról esik szó, hanem olyanokról, melyek széles körben érvényesek. Igazán mégis abban a radikálisan szétesett tradícióban, mely földrajzilag alig behatárolható, az eszmék és szövegek által létező Közép-Európa-tudatban valósul meg. A mitikus nyelv alapvető sajátossága, hogy eredendően metaforikus, mert a lényeg, éppúgy mint a *Budában*, a „látvány sokféle »több«-jéből tevődő, szemmel nem látható”. Medve Gábor

⁴¹ Például: „Idáig Stangler sem akkor, sem később nem nyomult előre. Nem ért ő annyit, mondhatnánk, nem érdemelte ki, soha nem vált, úgymond, eléggé érett ehhez. De Melzer hadnagy, a későbbi őrnagy, még későbbi fiókvezető ült itt egyszer, társalgott Paulával és a férjével, és lovagoltatta a rúgkapáló gyermeket a térdén.” Heimito von Doderer: *A Strudlhof-lépcső*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1995. I. 211. (Ford.: Tandori Dezső)

⁴² Uo.: II. 108.

pedig az *Iskola a határonban* olyan világról álmodik, „ahol mindenki érti még a néma gyereket is. Magyarázkodás nélkül.” Ez a vágy nem kevesebb, mint Lord Chandos vagy Vergilius gyötrelmei a szavakba önthető gondolatok lehetetlenségét illetően.

A felfogható valóság mögött súlyos morális érzék teremti meg a történeti, politikai és művészeti ambivalenciák egységét. Olyan alkotó eklekticizmust, melyet a működőképes világrészletekkel bánni tudó író-gondolkodó (környezetének ellaposodásával és érdektelenségével szembehelyezkedve) a *Doch-schon* hívószavára rendez olvasható konstrukciójá.

A szövegolvasatokból összeálló pszeudomitikus tradíció tehát egy legalizált világgal szembeni legitim menekülésforma a szövegek terébe. Olyan elbeszélésmód, mely eszmékből születik (*Idee als Erzähler*) és képes a narrátort is eszmévé (*Erzähler als Idee*) változtatni. Nem lineáris, inkább szakadozott történetekből építi fel világát. A hajdan volt birodalom behatárolt rendjével szemben a szabadság és kitörés lehetőségeit tartalmazza. A határok által szűkre szabott külvilág zónáin a reflexió türelme segíti át a műalkotásokat. A teremtő kultúra sajátja, hogy tárgyakhoz kötődik – látható vagy azzá kell válnia. Maguk a műalkotások: a szövegek, az általuk mozgásban tartott világokkal par excellence kulturális tárgyakká lesznek. Sokszínűek, sokértelműek. Magukban hordják a válaszok lehetőségeit a soknemzetiségű – valós vagy virtuális – Közép-Európa-eszme sokkultúrájává alakult posztmodern toposzaira. Ebben a világban már nem az értékek széthullása, a talajvesztés, a hagyományok szétforgácsolódása lesz a döntő, hanem a mindezeket kellő etikai tartással, megfelelő kritikai készenléttel folytonosan átformáló alkotásmód. Azok a művek válnak fontossá, melyek nem csupán egyetlen nemzet számára hordoznak aktuális és lényeges információkat. A távolságtartás és értékörzés egyetlen útja a nyelvből kibontható lehetőségek kihasználása. A metaforák, a szóalkotások, valamint az egyéni nyelv megbízható útítársak a *halandóság gyakorlása* során. A közép-európai narráció különböző kísérletei akár a tudományos, filozofikus vagy akár költői nyelvhez való dezertálásra a különbözőség egy újabb specifikumát mutatják. Ezek a kísérletek hozták létre az elbeszélhetőség formáinak, a maguk eklekticizmusában is összetéveszthetetlen jelenségeit. A századforduló hosszú évtizedekig determináns jellegéből született meg a teoretikusan és gyakorlatilag is megalapozott írásmód, mely Hermann Broch alapvető fontosságú írásművészetét meghatározza. Az emlékek és mítoszok adott és felhívó tulajdonságait a narratív struktúrák kiszélesítve, átírva integrálják magukba. A széppróza és költészet meglévő hagyományai mellett megkövetelik az esszéisztikus és filozofikus személytelenséget. Persze ennek az irodalomnak szerves részét képezi, hogy szerzői szembesülnek a szubjektum kiiktathatatlanságának abszurditásával. Épp ezért olvashatók ezek a szövegek annyira közeli, bensőséges élményként még akkor is, ha a kritikai készenlét következtében pontosan felmérhető, mi az ami *Nicht-mehr* jellegű. Az elhallgatás nem jelent befejezettséget. Nem lezárásokról, hanem folytatásokról, nem ismétlésekről, hanem megújulásokról esik szó. A pszeudomitosz többnézőpontúságot kíván; a tradíció kreatív újraértelmezésére jelentenek felhívást az olvasatok és újraolvasatok. Ennek feltételeit a sokkultúrájú társadalom eredendő nyitottsága teremti meg, s ugyanez biztosítja lehetőségeit is. A *Doch-schon* ereje az ős-emlékezés és a kihívás ereje is egyben. Oda-vissza mozgása következtében szembe mer nézni a mindenkori változás követelményeivel. Rajta keresztül történik mindannak az átvitele, mely lényegi és értékes, oda ahol *Noch-nicht*-ként figyelhető a nyelv mélysége: a még meg nem szerzett tudás. A pluralizmus olyan értelmezése, melyet a *Vergilius halála* reprezentál, pontosan ezért lehet útjelző egy posztmodern kölcsönjátékban. Az eligazodás szerteágazó szabályai – nem feltétlenül az ismétlés vagy leképezés módján – az itt született szövegek által alakulnak Janus isten előre- és hátratekintő arcát hordozva magukkal. Eleget téve a regény radikális újítási követelményeinek, mely a hagyományok lerombolását jelenti egyfelől, illetve a kulturális tradíció örökségének retrospektív biztonsággal való feldolgozását másfelől.

A fehér cápa éneke

Úszom az éjszaka zord vizében
A fehér cápa – én.
Senki se sejtí ma még a kilétem.
Mélységből fölfelé
Erkezem.

Szelje a hab taraját akárki
Szabadon – vízalatti fény.
Irgy proletár, apparátusmárki.
Meggékíti bennem a kény
Ringó tengeren.

Cápagyomiorban ódonok, újak.
Itt vagyok! Itt vagyok! Hálón a rés.
Színvak szemeimbe mind belefúlnak.
Rád török! Áttörök! Lehúzlak. És...
De most még ússz, édesem –

Három téli séta Archilochossal Budán

Ó, Archilochosom, egy óvatos vicsor
– Mélylila tinta az éj –
a hőésés, no nézd – Budán.

Vadul puha az egybehuppanó hóidő
– Csordul alá, elalél –
Gyerekkorunkra visszahull.

... Pár óra csak. Mint vasbetonban vashuzal
– Égstatikán ragyogás –
a láthatatlan sodronyok

*tartják, tagolják délies káprázatod.
– ...S alkonyi sár a varázs –
Szárad, összepöndörödik – –*

Magánlábjegyzet

() aztán rájöttem nem szerettelek
most se hozzád magamhoz (se) beszélek
te és én folyamatos tükkör
de ha bevallanám éppen e vallomással
(de végül is mit és kinek?)
a végszentenciámmal
ha szétzúznám e tükkörtotemet
akkor a néma cserepekben
nem eszmélhetnék
előre-vissza se*

A HASZONTALAN ÉS MÉGIS NÉLKÜLÖZHETETLEN SZOLGA

Két prágai gondolkodó emlékének

„Itt nem fog eldőlni semmi, de az erőket megpróbálni a döntéshez csakis itt lehet.”

Franz Kafka

„...az igazság nem egyszer s mindenkorra adott, nem a puszta szemlélet és a tudatosítás tárgya, hanem életre szóló vizsgálódás, önellenőrző, önegy-ségesítő gondolat és életpraxis.”

Jan Patočka

Bevezetés

Hogy miként válaszoljuk meg a filozófia szükséges avagy fölösleges voltára vonatkozó kérdést, az attól függ, mit értünk filozófián, illetve mit tekintünk feladatának. Amennyiben a klasszikus hagyománynak megfelelően a bölcsesség szeretetét valamint a belőle fakadó életmódot, úgy a kérdés visszahull önmagába. Aki ugyanis ezt az életmódot éli, annak számára a kérdés értelmetlen, aki nem, annak meg fölösleges. Egy-egy emberi életmód és -stílus esetében nem az a megfelelő kérdés, hogy szükséges-e vagy sem, hanem az, hogy hiteles-e. A hitelesség megítélése viszont föltételezi annak ismeretét, aminek megvalósítását, megjelenését autentikusnak vagy inautentikusnak mondjuk. Ennélfogva az emberi életformák megítélésnek problematikája az ember „lényeg”-ének problémájába torkollik. Azt az életformát mondjuk hitelesnek, amelyik illik az ember lényegéhez, szellemi létkezeléséhez. Ez éppoly nyilvánvaló, mint amilyen titokzatos. Hiszen a kérdés éppen az, hogy mi az ember lényege, mi az a sajátosság, aminek megvalósítása esetén a konkrét ember élete „hiteles”. Így tehát kiinduló kérdésünket, hogy szükség van-e a filozófiára, a következőképpen kell megfogalmazni: vajon a filozófia hiteles szellemi magatartás-e, azaz igazodik-e az ember lényegéhez? Ezáltal azonban egy sajátos dilemma kerültünk. Annak eldöntése ugyanis, hogy miben áll az ember létének lényege, az emberi élet értelme, hagyományosan a filozófia hatáskörébe tartozik – ugyanakkor viszont azt állítottuk, hogy a filozófia mint emberi magatartás hitelességét csakis az ember lényegének ismeretében lehet megítélni. Ilyenformán a filozófia önmaga ítéli meg önmagát. Ez bizony a köznapi tudat számára merő képtelenség. Ezzel a filozófusok is tisztában vannak, s Parmenidészről Hegelen át Heideggerig, vérmérsékletüktől függően csipős, keserű vagy lakonikus, de mindenképpen megértő megjegyzésekkel illetik a köznapi tudat kissé léha logikájának hamari ítéletét a filozófia dolgában. Valóban: a filozófia merő ellentmondás – ám ennek az ellentmondásnak az alapja nem más, mint magának

† Gáspár Csaba László és Danka István írásai a Boros János kezdeményezte, *Filozófia: szenvedély vagy szükségszerűség?* című vitához kapcsolódnak. – A szerk.

az emberi létezésnek a sajátos ellentmondásossága, dinamikus kifejezéssel: dialektikája. A filozófia csupán ennek a feszülő dialektikának a kifejeződése, reflexív tudata, és – mint életforma – termékeny kihordása. E különös dialektikát mutatja kiinduló kérdésünk is: hogy szükség van-e filozófiára, az nem a kérdéstől független tárgyra vonatkozik – a kérdés nem mutat önmagán túlra –, hanem már maga is eleven filozófiai kérdés. Nem úgy vonatkozik a filozófiára, mint valami tőle különbözőre, hanem úgy, hogy már maga is filozófia, vagyis meg is válaszolja önmagát: a kérdés megfogalmazása eleve igenli a filozófiát.¹

A filozófia, hogy máris előrebocsássuk nézetünk lényegét: *perem-jelenség*, igazi marginalitás. Az üdvözlés gesztusa, mert csodálkozás, amelyet a létezővel való találkozás lobbant fel – és a búcsúé, mert Platón szerint a filozófia felkészülés a halálra. A filozófus az élet sűrűjében is a széleken mozog, s Szókratész a piaci forgatagban is elűtő jelenség. Ezt a helyzetet a dolgok rendje rója a filozófusra, mert csak a peremekről lehet egyetlen pillantással átfogni a körön belülit, az *immanenciát*, és a körön kívülit, a *transzcendenciát*. A filozófust az „Egész” érdekli, az pedig csak a határról válik valamiként láthatóvá. Aki állandóan a határokhöz igazítja lépteit, akár úgy, mint mozgásának irányához, akár úgy, mint kiindulási helyéhez, az szüntelenül üdvözlől és búcsúzik. Mozgása nem sietős, hiszen a határ bármelyik pontjáról elegendő látvány tárul eléje, ami kitölti egy ember kurta életét. Amit tud, az is a szélek dialektikájának jegyeit viseli magán: az immanenshez képest mély és gazdag – ámde haszontalan; a transzcendenciához képest csenevész és fakó – ám drága és értékes. Tudásának nem birtokosa, mint a tudós, hanem koldusa, mint a szépségnek a költő.

A végeken mozgó, az immanenciába és a transzcendenciába egyaránt pillantó filozófus az emberi *végesség öntudata*: tudja, hogy véges, és ezért tud a végtelenről.

A következőkben ennek a tudós tudatlanságnak, véges végtelenségnek néhány megnyilvánulási formáját vesszük szemügyre úgy, hogy, jellegzetességeit kidomborítandó, elhatároljuk más jelenségektől, a technikától, a tudománytól. Külön szólnunk a metafizikáról mint a filozófia *sorsáról*: legbűszkébb gyermekéről, aki azonban – hogyan is lehetne másképp – halálos ellenségévé válhat. Engedünk a gondolatok szabad áramlásának és óvakodunk a megoldásoktól. Inkább sétára invitáljuk az olvasót a *peremvidékekre*, ahol – a köztes világok prágai lakója szerint – „nem fog eldőlni semmi, de az erőket megpróbálni a döntéshez csakis itt lehet...”²

A filozófia mint életmód: virrasztás és szemlélődés

A filozófia: virrasztás. A szorgos technikával ellentétben a tétlen tevékenykedés. Ez szigorú és fegyelmezett meditációval érhető el, amely már maga is filozófia: az éber állapotba helyezkedés művészete.

A filozófia tétlen cselekvés, amely nem alakít és nem formál semmit: „...hogyan legyen a világ – mondja Hegel –, ahhoz a filozófia amúgy is mindig későn érkezik. Mint a világ *gondolata* csak akkor jelenik meg, miután a valóság befejezte alakulásának folyamatát és elkészült. ... Amikor a filozófia szürkét szürkébe fest, akkor az élet egy alakja

¹ Máris a filozófiai kérdéses kellős közepén vagyunk. Az emberi élet lényegének, vagy másképpen fogalmazva, értelmének a kérdését a filozófia hatáskörébe utalván pedig azonnal előtűnik a filozófia minden erénye és erőtlensége. Az emberi élet hitelességének kérdését ugyanis csak az ember lényegének ismeretében lehetséges megválaszolni. Az ember lényege azonban nem valami „tárgy”, amit objektív módon, tárgyi megismerés alapján vizsgálhatunk. A filozófusok válaszainak zavarba ejtő különbözősége, vagyis annak meghatározása, hogy voltaképpen mi is a filozófia tárgya, jól mutatja, hogy a filozófia szükségességét nem határozhatjuk meg a tárgya felől, legalábbis nem egyértelműen. Ebből pedig az következik, hogy a filozófia tárgyának meghatározása már maga is filozófia.

² Kafka, Franz: *Az én cellám – az én váram*. (Ford. Halasi Zoltán) Európa Könyvkiadó, Bp., 1989., 24. o.

megöregedett, s szürkével szürkébe meg nem fiatalítható, hanem csak megismerhető.”³ A filozófia egyetlen célja annak a valóságnak a szemlélése, ami *van*. Ezért nem nyúl hozzá, nem érinti, hiszen az érintés, ha még oly óvatos is, elmozdít, s így változást okoz. Nem technika. A létet akarja gondolni, úgy gondolván, hogy a lét végső soron szellem, vagyis gondolat, amit a gondolkodó ész-lelhet, azaz elgondolhat, úragondolhat. Éppen az érintetlen, valódi létet – vagyis nem az ember által konstruált, technika alkotta létezőrendet – kívánja észlelni: érintés nélkül a maga mivoltában megjelenni engedni, érvényesülni hagyni. Ezért mozdulatlan. Pontosabban – szellem lévén – együttmozog a valósággal; nem megakasztja, eltereli, vagy megszabja, hanem felveszi ritmusát.

Ha a filozófia tétlen cselekvés, akkor a filozófia állandó virrasztás. „Minerva baglya – fejezi be gondolatmenetét Hegel – csak a beálló alkonnyal kezdi meg röptét.” A filozófus tehát virraszt, cselekvése meditáció, amikor a hallgatóg tétlenség meghallásra kész beszédes gesztusát ölti magára. A virrasztó is várakozik: ha történik valami, jó, ha nem történik valami, jó. Ez is, az is üzenet, amit csak így lehet meghallani, lopakodó esemény, melynek úgyszólván csak a követő árnyéka érzékelhető.⁴

A filozófia mint szemlélődés nem üres semmittevés, hanem készenlét: valamiféle intenzív mozdulatlanság, amely mindent magába emel, de ő maga csupán csöndet áraszt. Gondolkodik, de nem annyira gondolatokat gondol, még kevésbé gondol *ki* –, inkább szemlélődik, mindazonáltal nem elkötelezetlenül, hanem figyelmes várakozással. Az észlelésre képes készenléti állapot ébersége elszánt visszavonulással érhető el néha járt, sokszor azonban járatlan úton, gondolatokon lépdelve, szigorú gondolkodással. „Filozófus végül is csak az lehet, aki szellemileg-lelkileg templomban és kolostorban lakik” – mondja Karl Rahner.⁵ E kolostor tere pedig csak akkor tárul fel előttünk, ha már magunk mögött hagytuk a gondolható gondolatokat. Ehhez azonban meg kell gondolnunk mindent, ami gondolható, – *végig* kell gondolni.⁶ Ahhoz, hogy eljussunk az intenzív mozdulatlanság állapotába, gondolatokon kell végighaladnunk, de olyan eszmélődő gondolatokon, amelyek valóban elvezetnek arra a helyre, ahol megállapodhatunk, s ahol a szellem valamiként ismét magára találhat, ismét megtapasztalhatja önmagát, s ezáltal a saját törvénye szabta orientációra tehet szert: a világgal *szemközt*, nem ellenében. A kolostor és a templom benne van a világban, de nem mint annak része. Hogy eligazodhassunk a világban, újra és újra tájékozódási pontokra van szükségünk, melyeket nem nyerhetünk kizárólag a világból – hiszen *benne* és nem általa kell eligazodnunk –, hanem valahonnan máshonnan, ami nem idegen a világtól, de nem is azonos vele. Ezt a „máshonnan”-t, és az „ott-lakozó”-t változatos nevekkkel illeték az európai kultúrában: hívták létnek, szellemnek, Istennek, léleknek, vagy kartéziánus egónak. Végül is e különböző nevek ugyanabba az irányba mutatnak, és megegyeznek abban, hogy az általuk megnevezett valóság „evilági” jelenlétének kitüntetett helye: az *ember legbenseje*. Ide igyekszik a filozófus, és minden mozgás, amely ebbe az irányba tart és minden mozdulat, amely ebbe az irányba mutat – bárki, bármikor, bármilyen elesett és félszeg módon tegye is –: filozófia.

³ Hegel, G. W. F.: *A jogfilozófia alapvonalai*. (Ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Bp., ²1983. Előszó, 23. o.

⁴ A felfokozott aktivitás homo technicus nagyra is rászorol a virrasztás állapotára, melyet sajátos módon fel is fedezett és jellemző kifejezéssel illet: meditációs *technikának* hívja. Lám csak, végzete mindenütt utoléri: a homo faber soha nem szabadulhat varázsvesszejétől, a technikától: balgán még a belőle való kilépést is „technikának” észleli.

⁵ Rahner, Karl: *Az Ige hallgatója*. Vallásfilozófiai alapvetés. (Ford. Gáspár Csaba László) Gondolat, Bp., 1991., 118. o.

⁶ „...mert a tömeg nem látja be, hogy ha nem haladunk keresztül mindenben és nem bolyongjuk be a gondolat minden útját, lehetetlen rátalálnunk az Igazságra és belátásra szert tennünk” (Parmenidész 136 e)

A kolostorban azután az ember lázas tevékenységbe fog: a „lelkével törődik”, mert – a görög filozófia öröksége szerint – csak ezáltal lehet igazságossá és igazzá. Ez – vallja e klasszikus hagyomány modern prágai tanúságtévője – „annyit tesz hogy az igazság nem egyszer s mindenkorra adott, nem a pusztá szemlélet és a tudatosítás tárgya, hanem élet-re szóló vizsgálódás, önellenőrző, önegységesítő gondolat és életpraxis.”⁷

Az elszántan kolostorba vonult filozófus nem lép ki az életből, hanem az átlagos mindennapiságtól különböző módon viszonyul hozzá: hozzáméri egy különleges és érzékeny etalonhoz, amely különleges és érzékeny törődést igényel. Ez a „lélek”, amely „értelem”-ként a megismerés, „lelkiismeret”-ként pedig az akarat irányítója. A kolostori belső béke tehát nem az önző nyugalmat táplálja, hanem mértéket szab, és erőforrás arra, hogy az ember perbe fogjon minden életet, minden értelmet, elsősorban persze önmagát. A vallások kolostorainak szerzetesei „kegyelem”-ről beszélnek, azt mondják, „kegyelemben” lehet kitartani a kolostor falai között, az el-hívás hangjára figyelve a hivatásnak élni és ellenállni minden ki-hívó csábításnak. *A filozófus kolostorában nincs kegyelem.* Nem mintha ő elzárkózna előle vagy tiltakozna ellene, hanem azért, mert filozófusi hűsége a *kérdő* értelemhez rendeli.⁸

A szívós aszkézissel kolostorba vonult filozófus megérkezése pillanatában – az élet szolgálatába szegődik. Ezt persze a maga módján teszi: nem gyógyítja, sokszor még csak nem is enyhíti a bajokat, hanem felmutatja; nem tanácsokat ad a helyes és sikeres életvezetésre, hanem a helyesnek vélt és sikeresnek mutakozó életformák alanyait szembesíti önmagukkal, arra ösztökélvén őket, hogy fontolják meg, mit is tesznek valójában és miért teszik. Ezáltal ébren tartja az élet alapvető problematikusságának tudatát, amit a hétköznapi létezés minden gondja-baja ellenére is – vagy talán épp ezért – hajlamos feledni illetve különböző életmód taktikákkal és életstratégiákkal elfedni.

Különbőség van a probléma-teremtő és a probléma-megoldó gondolkodás között. Az előbbi lényege a radikális kérdés, amely létrehívja a problémát; utóbbi lényege a válasz, amely azt megszünteti. Heidegger csak a kérdő, probléma-teremtő szellemi aktivitást hívja »gondolkodás«-nak. A probléma-teremtő gondolkodás a filozófia. Ha ezt belátjuk, akkor nem botránkozunk meg a filozófia látszólagos eredménytelenségén. Hiszen a filozófia eredményessége éppen abban mutatkozik meg, hogy milyen nehéz problémákat képes felfedezni radikális kérdésésével. A problémák megoldása a technika dolga, legyen az szellemi vagy műszaki technika. A filozófiai reflexió legragyogóbb teljesítménye annak belátása, hogy maga a *lét értelme* a legfőbb probléma – ez pedig semmiféle technikával nem oldható meg. Bár nem állíthatjuk, hogy a filozófia immár minden problémát megtalált és minden kérdést feltett, de a lét értelmességének mint problémának a tematizálása kétség kívül a bölcsélet csúcsteljesítménye. Manapság ez a fajta eszmélődő, kérdő, rácsodálkozó és a kérdésben meglelt tárgyánál meditatív módon elidőző és töprengő gondolkodás háttérbe szorult, bár vélhetően mindig is a háttérben volt, – elvégre „kolostori”. A szemrevaló megoldások és fényes technikai sikerek felől nézve haszonta-

⁷ Patočka, Jan: *Eretnek esszék a történelem filozófiájáról*. In: *Uő: Mi a cseh? Esszék és tanulmányok*. (Ford. Kiss Szemán Róbert, Németh István) Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996., 317. o.

⁸ Századunkban Martin Heidegger gondolkodói tartása példázza a leginkább, talán a legutadatosabb, de minden bizonnyal a legelszántabb módon a filozófusnak ezt a „kézfeltartását Isten előtt” (vö. *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles* (ú.n. Natorp-Bericht) GA: 61, 237-269. o.) „A kérdés a gondolkodás hitvallása” [Fraglichkeit ist Frömmigkeit des Denkens], mondja. – A magunk részéről még óvatosan hozzátehetjük: a filozófus azért emelheti fel kezét Isten előtt, mert *tudja*: ha valóban *transzcendens*, ha valóban *isteni* kegyelemről van szó, akkor sértés nélkül zárójelbe teheti, mert a *valóban* transzcendens Isten *elgondolhatatlan* kicsinyes, erőszakosan érvényesülő instanciaként. Agere sequitur esse: a misztériumnak a működése is titokzatos. Az Isten elől futó Jónás a cethal gyomrában is Isten terében menekült.

lan és fölösleges. Ilyen körülmények között már az is eredmény, ha egyáltalán ébren tudjuk tartani annak tudatát, hogy léteznek olyan problémák – „misztériumok” –, amelyek nem oldhatók meg semmiféle furfangos és leleményes technikával. A filozófia ma a lét misztériumának „haszontalan szolgája”.

A filozófia mint problématudat és mint a szabadság védelmezője

A filozófia a szellemi éberség állapota, avagy a szellem éber állapota. Sajátos problématudat; a kérdésbe kényszerülés és a kérdés állapotába kényszerítettség tudatosan megélt szellemi helyzete. Ebben az értelemben a filozófia egyidős az emberrel, ami természetesen nem kronológiailag veendő. Az ember és a filozófiai reflexió egymást definiálja. Az »ember«-fenomén ugyanis akkor jelenik meg a lét színpadán, amikor az erre alkalmas pszicho-fizikai létező kikerül (kiszóllítatik, kibukik) a naiv biológiai védettség állapotából és belekényszerül a szüntelen döntések aktív mozgásának maga lendített sodrásába vagyis az *egzisztencia* léthelyzetébe. Jan Patočka kifejezésével úgy jellemezhetjük az egzisztenciát, mint a „khóriszmosz” avagy a problematikum tudatát.⁹

Ennek a kérdező tudatosságnak a legsajátosabb tárgya az ember és a totalitás viszonya, más szóval az *értelmesség* kérdése. Ezt a viszonyt illetve az emberi egzisztencia értelmességének mibenlétét nyilvánvalóan nem tárgyi ismeretgyarapodás módján ismerjük meg, és ha valaki ezt képzei, akkor képzeleg és illúzió áldozata. Itt a döntésnek van szerepe. Hogy az ember miként viszonyul az Egészhez és milyen értelmesség szolgálatába szegődik, azt maga dönti el. Az értelmesség tekintetében mindenki radikálisan szabad. A döntésnek nincsenek algoritmikus szabályai, azt ki-kí maga határozza meg – éppen ettől döntés. A filozófia itt a lehetséges döntéseket mutatja meg, előzetes föltevéseikre világít rá és következményeiket veszi számba. Recepttel nem szolgál. Épp ellenkezőleg: arra figyelmeztet – a lehetséges opciók, döntések ismeretében –, hogy mindenkinek magának kell a döntés meghoznia és kihordania.

Ezzel egyszersmind a szabadság tudatát éleszti fel és tartja ébren. Ha ugyanis a döntés valóban döntés, tehát nem valami biológiai, genetikai vagy bármi egyéb, nem-szellemi természetű algoritmus automatikus lefutásának kényszerítő eredménye, akkor a szubjektum radikális szabadságából fakad. És fakadnia kell, különben a szubjektum képzelt törvények szolgálatába kényszeríti önmagát – szabadon. Az ember szolgálása is szabad opció eredménye.

A filozófia egyik legnemesebb feladata a szabadság-tapasztalat ébrentartása, amelyre ő képes a leginkább. A szabadság-tapasztalat ugyanis „kolostori tapasztalat”, s csak az igazság szolgálatára szerződött szerzetes számára válik észlelhetővé: „Filozófus végül is csak az lehet, aki szellemileg-lelkileg templomban és kolostorban lakik”.

A szabadság-tapasztalat különleges: rejtelkedő és érzékeny; nem a mindennapi élet ismert és zajos színpadán bukkan fel, nem külső-tárgyi tapasztalat, amely a tapasztaló ember és a tárgy között – valamiféle „ontológiai senki földjén” –, vagy a tárgy felszínén – tehát a tapasztalótól különböző, „idegen” terepen – megy végbe és idegen világról ad hírt, hanem az ember belső tapasztalata, avagy ágostoni színezetű megfogalmazásban: a „belső ember” tapasztalata. A szabadságnak ez az intim tapasztalata soha nem objektíválható, vagyis önma-

⁹ „Létezik egy mély filozófiai tapasztalat, Szókratész és Platón üzenete minden későbbi filozófiai tűnődés számára. Ez a tapasztalat a khóriszmosz, az a határvonal, mely aközött húzódik, ami van, és ami csak úgy *látszik*, mintha lenne; ez a látszat elfedi az eredeti létet, és a létezőnél is tolakodóbb. Platón szerint ez a különbség jelenti a választóvonalat az ész által érthető és az érzékek számára hozzáférhető között. ... a khóriszmosz ... fenomenok egész sorában jelentkezik, melyek ha önmagukban nem is jelentenek bizonyítékot, a dolgok megértésében segítségünkre vannak.” (Az élet egyensúlya és amplitúdója. In: i.m. 30. o.)

gában nem bizonyítható, nem demonstrálható, hanem csak a belőle fakadó mű és tett – az emberi kultúra, a szellem megannyi alkotása – tanúsítja meglétét, amennyiben ezek nem érthetők a szabadság feltételezése nélkül. A filozófus kolostorba vonulása a szabadság megtapasztalásának és megvalósításának sui generis formája. Ez a szabadság az általa kimondott nemek és igenek, az elhatárolódások és elkülönülések aszkézisével megépített különös kolostor „levegője”, a *genius loci*. E tapasztalatot így jellemzi Jan Patočka:

„Ez a ‘tapasztalat’ az érzéki tapasztalattal szemben azzal a sajátossággal rendelkezik, hogy semmilyen, különféle szempontok szerint megállapítható, különféle megfigyelési pontokból megközelíthető ténynek, semmilyen *tárgynak* nem tapasztalata, hogy nem olyan dolog tapasztalata, amelyhez mindig újból vissza lehet térni, és amely más dolgok kontextusának alkotórésze. A szabadság mindezzel együtt tapasztalati dolog: a *kockázat* tapasztalata, amelynek vagy aláveti magát az ember, vagy kikerüli. Ez a tapasztalat nem passzív, magát az emberre kényszerítő tapasztalat, mint amilyen az érzékiség egésze, hiszen a tapasztalat, *amellyel rendelkezünk*, tulajdonképpen mindig olyan tapasztalat, *amely rendelkezik velünk*. Ebből kifolyólag nem is olyan általános és magától értetődő, mint a passzív érzéki tapasztalat, amely időben mindig megelőzi – a szabadság tapasztalata a küzdés tapasztalata, a megszerzett szabadságé, nem pedig nyugalmas birtoklása.”¹⁰

„Ez az a tapasztalat, amely tárgyi élményeinket az egész élményévé teszi: csakis azáltal, hogy mindig minden tárgyán *túl* vagyunk, hogy semmilyen tárgyisággal nem érjük be, alkot egészt számunkra – hiszen valamennyi véges létező valóságos összessége számunkra teljességgel elérhetetlen.”¹¹

„A szabadság tapasztalata mindig teljes tapasztalat, a teljes értelem tapasztalata...”¹²

Ha a szabadság tapasztalata rejtezkedő, háttéri, a mindennapos megismerés szorgosan épített menedékeiből mindegyre kiparancsolt – és kiparancsoló – tapasztalat, amely a legfelfokozottabb megismerő aktivitással sem jár együtt automatikusan, hanem külön szellemi erőfelfejtést igénylő transzcendencia, amely a szellem éber állapotában táruul fel, s nem a nyugalom békéjével ajándékoz meg, hanem a világban való létezés kapaszkodó nélküli felelősségére figyelmeztet, mert adományát, az értelmességet nem szavatolt állítás, hanem szakadékos kérdés formájában bízta az emberre – akkor nagyon is érthető, hogy az ember igyekszik elmenekülni fenyegető hívása elől. A filozófus azonban nem elmenekül előle, hanem belemenekül – így nyervén el e különös kolostor korántsem veszélytelen menedékét. Vallja, hogy a szabadság nehéz és súlyos tapasztalata nélkül nincs értelmes emberi élet. Ma a teológuson kívül a filozófus őrzi ezt az óvatos tudást és a szabadság érzékeny tapasztalatát, – egy olyan korban, amikor az ember, kiszakadva mindenféle kolostorból, egyre görcsösebben önmagába záródik, és a tudás gnosztikus szabadságának pogány eszméjéhez menekülve a nyers technikai hatalom lélek nélküli biztonságába kapaszkodik.¹³

A filozófia mint a kontingencia és a történelmiség tudata

A hagyományos filozófia legpompásabb, ugyanakkor legellentmondásosabb alkotása a *metafizika*. A metafizika az ember és az Egész, illetve értelmesség sajátos viszonya; a szabadságát megízlelt, de biztonságra vágyó értelem optikájában megmutatkozó lét értelmi megragadása.

¹⁰ *Negatív platonizmus*. In: i. m. 58. o.

¹¹ I. m. 62. o.

¹² I. m. 58–59. o.

¹³ „A régi trükk: Kapaszkodunk a világba, és panaszkodunk, hogy nem ereszt” – mondja Kafka, i. m. 40. o.

A létet az ember nyitja meg, mivel az ember egzisztenciája az, ami radikálisan nyitott (azaz nincs eleve meghatározott lényege). Ez a nyitottság másképpen fogalmazva az ember szabadsága. Az ember szabadságként létezik, s egzisztálásával hoz szabadságot a létezésbe, azaz nyitja meg a létet. Az ember szabadsága kihat a létezők sorsára. Ez a következőképpen értendő: a létező az ember által megnyitott lét horizontjában jelenik meg (nem ettől van, hanem ebben a horizontban jelenik meg; szigorúan véve az ember nem teremt létezőket, de megmutatkozásuk mikéntjét – a szemlélésük horizontjának megválasztásával – maga határozza meg). A létező csak valamilyen horizontban válhat megtapasztalhatóvá, s mivel az ember számára mutatkozik meg, az ember pedig nem rendelkezik eleve meghatározott lényeggel, azaz eleve rögzített viszonytal a léthez, hanem nyitott („meghatározatlan állat” – Nietzsche), ezért a létező megmutatkozása mindig perspektivikus, míg az ember szükségképpen horizontban érkezik. Az ember aszerint bánik a létezőkkel, amilyen perspektívában érzékeli azokat, minthogy pedig a perspektívát végső soron maga választja meg, ezért a létezők sorsa az ember szabad döntésétől (is) függ. Ennek a tételnek a súlyos igazsága napjainkban válik egyre fenyegetőbb valósággá.¹⁴

A horizont-nyitó aktusok különfélék: munka, létfenntartás, tudomány stb.¹⁵ Abszolút horizont az ember számára elérhetetlen. Ebben mutatkozik meg az ember *végessége*. Ám az abszolút horizont tételezésének *akarata* az ember szellemi természetébe van oltva, ahogy Kant mondaná „természetes hajlandóságként” (Naturanlage). Ez viszont az ember *végtelenségének* a jele. Az az akarat, hogy az ember tételezzen egy abszolút horizontot, a metafizika. A metafizika tehát egy *döntés* a véges-végtelen ember *opciója*. Nem szükségszerű, hanem szabad, de ha egyszer megtételezt, kezdetét veszi egy eseménysor, az európai szellemi beállítódás metafizikai létérzékelésének kibontakozása, vagyis a *történelem*. Az ember mindig törekszik nyitottságának lezárására, hiszen a nyitottság teher, az egzisztencia nyitottsága pedig kínzó bizonytalanságot szül és fölöttébb fáradtságos. A metafizika egyike e lezárásoknak. Mértékkel s érzékkel – azaz „heurisztikusan” – alkalmazva üdvös; ám túladagolva – filozófiai kifejezéssel: „dogmatikusan” – bénító. Az ember biztonság-igényéből valamint a szellem természetéből, fakad, ezért érthető. Az ember lényegét jelentő nyitottságra nézve azonban roppant veszélyes. A *kritikai* filozófia feladata az abszolútnak tételezett horizontok feltörése. Ez radikális és folyamatos kritika az ember nyitottságának megőrzése érdekében a filozófia terepén belül és azon kívül. Jelenthet tehát metafizika-kritikát, vagy jelentheti mindazoknak a jelenségeknek a bírálását, amelyek az embert arra a téves képzetre ösztökélik, hogy létezik abszolút horizont.¹⁶

Mivel azonban a metafizikai hajlam a filozófia egyik legfőbb ösztökélője, amely abból fakad, hogy az ész természeténél fogva a föltétlen megismerés(é)re törekszik, ezért ezen a ponton, vagyis éppen a szívében, a filozófia rá van utalva egy másik szellemi mozgásra, a *teológiára*, a vallási létérzékelés öntudatának kifejeződésére. Lapidáris megfogalmazásban: Ahol a filozófia metafizikai fordulatot vesz vagy egy további stádiumban e me-

¹⁴ Mivel a dolgok mindig abban a horizontban jelennek meg, amelyet az ember léte, konkrét létmódja megnyit (más horizontot nyit az átlagos mindennapiság, mást a vallás és megint mást a művészet vagy a tudomány, vagyis ezek más és más valóságról tudnak – melyek egységes alapját, úgy mond, a metafizika van hivatva megragadni), ezért a dolgok igazsága (értsd: feltárulkozásuk) az ember létehez kötött. Ha nincs ember, akkor nincs igazság, mondja Heidegger. Innen érthető az is, hogy miért nevezi a német filozófus az embert a „lét pásztorának”.

¹⁵ A tudomány kapcsán például így fogalmaz Heidegger. „Maga ez a létezőre irányuló kitüntetett világvonatkozás az emberi egzisztencia szabadon választott tartásán nyugszik, ez a magatartás vezérli.” (Vö. *Mi a metafizika?* In: Heidegger, Martin: „...költőien lakozik az ember...” Válogatott írások. T-Twins / Pompeji, Bp., Szeged, 1994., 14. o.)

¹⁶ Ilyen például a nyelv, mely úgy adja vissza [„tükrözi”] a valóságot, mintha az leképezhető, azaz eredetileg stabil és abszolút lenne.

tafizikai fordulatát bírálja, ott a filozófia nem lehet meg teológia nélkül. Ez elsősorban szellemtörténeti tény, de a nyitottság és a metafizika iménti viszonyából következően is belátható. A vallásnak a metafizikára vonatkozó bírálata abban áll, hogy a metafizika totalitásigényét illeti kritikával úgy, hogy a metafizika *gnosztikus „abszolútum”*-ával szembeállítja a vallási tapasztalatban megmutatkozó *„Szent” abszolút misztériumát*. Ha az ember a metafizika révén az *„abszolútum”* tudásának birtokában érzi magát, akkor a vallás arra figyelmeztet, hogy az igazi Abszolútum – *„misztérium”*, amelyet/akit az ember nem birtokolhat tudásának tárgyaként. A teológia az abszolút tudás szükségszerűségével szembeállítja a *kegyelem* szabad szuverenitását. A vallás kritikai funkciója nélkül a metafizika mindenkor hajlamos lezárt rendszerré magasztosulni, melyben merő partikularitássá és irracionális maradékká válik az emberi egzisztencia összes *„lényegalkotó kontingenciája”*, a végenség tetemes hordaléka, a szenvedés és a bűn. Ha ez megtörténik, úgy a filozófus éppen azt a hivatását véti el, amely végett kolostorba vonult: a tényleges élet szolgálatát, s vigasztalását a gondolat erejével, a szellem biztatásával. A partikularitásokat, a kontingencia jegyeit nem kiküszöbölni kell, hanem értelmileg megvilágítani, azaz megérteni, – mely megértés egyik lényegi (azaz nem partikuláris) foka éppen az a belátás, hogy a partikularitások kiküszöbölhetetlenek... Nincs groteszkebb jelenség az életet örök igazságokkal kioktató filozófusnál, aki bölcsnek és okosnak tartja magát és a tudás akadémikusának pózában tetszeleg. Az igaz(i) filozófus – a kolostori szerzeteshez méltóan, az igazság koldusaként – soha nem pályázik akadémikus dekórumokra.¹⁷

Metafizika és történelmiség

A klasszikus metafizikai tételek azt a benyomást keltik – legalábbis bizonyos értelmezésükben azzal az igénnyel lépnek föl –, mintha „örök tényállások”-at fogalmaznának meg, amelyek értelmileg véglegesen megragadhatók, amelyekről tehát kimerítő tudással rendelkezünk. Ez a feltételezés válik bizonytalanná az újkor metafizika-kritikája nyomán, valamint a *történelmiség* iránti érzékenysége folytán. Ha ugyanis az emberi tudás gyarapodását az emberi létezés történelmi útjával hozzuk összefüggésbe, akkor azt kell mondanunk, hogy mindaddig, amíg úton vagyunk, nem tudunk mindent, így a metafizika, amely a mindenkori konkrét ismeretre és tudásra irányuló reflexió (melynek „anyaga” a konkrét ismeret, „tárgyi eredménye” pedig a vonatkozó ismeret transzcendentális lehetőségi föltétele), inkább az eddig látott, tapasztalt dolgok, megtörtént események *lehetőségi föltételeit* fejt ki. Mivel azonban nem zárható ki olyan radikálisan újszerű tényállások felmerülése, melyek lehetőségi föltételeire irányuló reflexió eddig még nem ismert metafizikai elvre utal, ezért nem állíthatjuk, hogy a metafizika rendszere kész és lezárt. A metafizikát tehát nem dogmatikusan kell értelmezni. Mindez nem azt jelenti, hogy a metafizika semmi igazságot nem tartalmaz az elkövetkezőkre nézve, s hogy ne tanultunk volna meg valamiként tájékozódni a végtelenség útjain, hanem csupán azt, hogy a reá támaszkodó beállítódás, várakozás értelmes és hasznos ugyan, de *nyitottnak* kell lennie, mert *még nem tudunk mindent*. Sem az égiekről, sem a földiekről, még kevésbé önmagunkról. A metafizikai tételek *heurisztikus* jellegűek, azaz nem annyira a tudás tartalmára, mint inkább a tudásszerzés módjára vonatkoznak abból kiindulva, hogy a valóság értelem-szerű, az értelem pedig valóság-szerű (*lex mentis est lex entis*), s ezért a megis-

¹⁷ Szikrázó öntudattal, de szigorú, metsző tárgyilagossággal fogalmazza meg ezt Nietzsche: „A gondolkodónak nincs szüksége mások tetszésnyilvánítására, se tapsára – föltéve, hogy önmagában biztos: ezt viszont nem nélkülözheti.” [Der Denker bedarf des Beifalls und des Händeklatschens nicht, vorausgesetzt, daß er seines eigenen Händeklatschens sicher ist: dies aber kann er nicht entbehren.] (Die fröhliche Wissenschaft, N^o. 330.)

merés lehetséges. Nem betetőzik a tudást, hanem ezt az előzetes beállítódást teremtve, elindítják a tudásszerzést, és mozgásban tartják azzal, hogy irányt szabnak neki.

A metafizika történetisége annak alapján igazolható a legegyszerűbben, hogy reflexiójának anyaga – az emberi megismerés történetiségéből és végességéből következően – szükségképpen mindig valami konkrét és véges ismeretanyag, így az arra irányuló reflexió csak opcionálisan állíthatja a feltárt lehetőségi föltételekről, hogy azok abszolútak és örökérvényűek. Ennek az opciónak a lényege, hogy az idő folyamában élő ember, ez a kontingens létező, a metafizikai reflexió révén mintegy kilép az időből és átlép („transzcendál”) az örök-kévalóságba, hiszen a metafizikai törvények érvényessége nem időbeni. A metafizika – a tudományok „alapja és fejedelme” – az ember öröklét utáni vágyának egyik kifejeződése: voltaképpen az európai szellem opciója a transzcendenciára, az örökérvényűsége, az idő meghaladására. *A metafizika az európai ember vágya a halhatatlanságra.*

Hogyan értékelhető akkor a *történelmiség* újkori állítása? A halhatatlanság igényének feladása lenne? Annak jele, hogy az újkori ember szkeptikusan tekint múlt korok vallásban és bölcséletben megfogalmazódó transzcendencia-vágyára? Vajon a történelmiség iránti érzékenység újkori fölerősödése ennek a halhatatlanságnak a feladása? A történelembe burkolózó és az örök törvényekkel szemben rezignált újkori ember immár szánt szándékkal elmerül az *idő végtelen, de nem örök* folyamába? A metafizika lehetetlenségének avagy egyenesen értelmetlenségének állítása az ember időbe zárt sorsának büszke és tragikus vállalása? Ámde vajon a metafizikaként megfogalmazódó roppant emberi igény – melyet nyugati filozófiaként tartunk számon – manapság tapasztalható fájdalom visszahúzódása nem rejt-e magában legalább akkora veszélyt az emberi szellemre nézve, mint amekkora veszély fenyegeti a természetet az ember technikai hatalma felől? Nem szegi-e kedvét a szellemnek a végesség radikális állítása? Nem akad-e meg lendülete, ha illúzióknak véli végtelen rendeltetését? Nem arra gondolok, hogy a szellemnek hazudnia kell önmaga számára a végtelenséget, hogy ezáltal újra és újra nekilendülhessen a végesség korlátainak, hanem arra, hogy a metafizikaként megfogalmazódó opció – opció ugyan, amolyan hit-tétel és a *remény* forrása, de ez nem azt jelenti, hogy híján van a valóságnak, hanem azt, hogy soha nem valósítható meg maradéktalanul, soha nem birtokolható teljesen – legalábbis az ember erői alapján –, hanem *ígéret*, de realitással bíró ígéret. Ezen a ponton ismét felsejlik egy nem filozófiai, de a filozófiára rímelő szellemi mozgás, a teológia. Ennek biztatása sokat segíthet a kedvesezett filozófián, bár tudnia kell: ha a filozófia e biztatás nyomán erőre kap, újfent nekifeszül a teológiának. Ettől azonban ma még távol vagyunk – istentelenül...

Filozófia és tudomány

A filozófia metafizikai hajlamának visszaszorulása és a történetiség fontosságának – olykor eltúlzott – hangsúlyozása más és más létérzékelésből fakad, és más- más filozófiai attitűdöt eredményez. Az antikvitás felfogásában a filozófia feladata az volt, hogy fogalmazza meg a lét és megismerés végső elveit, amelyekről feltételezték, hogy megegyeznek egymással (*lex mentis est lex entis*). Mint végső elveket, nem lehetett általánosabb elvekből levezetni őket, s ezért feltételezték róluk, hogy az értelem biztos belátásának tárgyai (pontosabban: amit az értelem belát, az egyben valóságos is, éppen a *lex mentis est lex entis* értelmében). – Ezzel szemben a 17. századtól megváltozik a filozófia feladata, immár nem a valóság és a megismerés végső elveit kutatja, hanem a kibontakozó természettudományos megismerés nyomán a tapasztalás elméletének értelmezi önmagát, melynek az a feladata, hogy filozófiailag igazolja a természettudományos feltevést, hogy ti. létezik biztos, az emberi értelemtől független valóságra vonatkozó megismerés. Ennek a feladatnak kívánt eleget tenni Descartes, Kant és Hegel. Ez a filozófia azonban még magán viselte azt az antik – platóni-arisztotelészi –

örökséget, hogy a metafizikát képesnek tartotta olyan definitív, korrektúrára nem szoruló elvek megfogalmazására, amelyek végső betekintést nyújtottak a valóság lényegébe. Ezeket a tételeket a matematikai axiómákhoz hasonlóan végső princípiumoknak tekintették. Mivel pedig a természettudomány legáltalánosabb törvényszerűségei a 17-18. században egyszer s mindenkorra érvényes, igaz tételeknek számítottak, ezért a filozófia végső tételeiről is ezt feltételezték. Itt tehát az antik metafizikának és az újkori természettudományok metafizikai reminiszcenciájának együttes hatása figyelhető meg. Amikor azonban érvényre jutott az a felfogás, hogy a természettudományos törvények kiküszöbölhetetlen módon hipotetikus érvényűek – és mégis alkalmasak a realitás „kezelésére” –, akkor vette kezdetét az a fájdalmas folyamat a filozófiában, hogy felülkerekedjék a belátás, mely szerint a filozófiai princípiumok is csupán feltevések. Legalábbis ettől fogva nem kellett feltételezni, hogy a filozófia elvei olyan általános tényállásokról tett kijelentések, amelyeket az értelem közvetlenül belát, hanem elegendő volt megmutatni, hogy a szóban forgó elvek a tárgyilag érvényes megismerés szükségszerű feltételei – de az objektív megismerés más feltevésekkel is magyarázható. Ezzel a filozófia elfordult a *more geometrico* ideáltól, és megelégedett azzal, hogy olyan elméleti keretet biztosít a lehetséges tapasztalás számára, amely csupán azáltal igazolja önmagát, hogy megengedi a tapasztalás lehetőségének értelmi megragadását. A princípiumok evidenciájára immár nem hivatkozik a filozófia.¹⁸

A valóság két ontológiai szférája eltérő módon érvényesül az ember szellemi útja során. Míg az antikvitás az idealitást érzékelte a valóság súlypontjaként, s abból mint magától értődből kiindulva tudta magyarázni a kérdéses (vagyis nem magától értődő) empiriát – tehát az empiria annyiban volt valóságos, amennyiben az idea megnyilvánulása volt, s az anyagi realitás megértése a benne megnyilvánuló idealitás megpillantásával, a belátással volt azonos –, addig az újkor lényegében egy sajátos súlypont-áthelyez(őd)éssel indul: immár az empiria rendelkezik bizonyos brutális magától értődőséggel, a szellem pedig defenzívába szorul: csak annyiban rendelkezik a lét jogával, amennyiben visszavezethető az empiriára, illetve – a technikai hasznosíthatóságra törekvő analízis által – az uralma alá vonja (valójában azonban az empiria uralma alá vonul).

A filozófus ezúttal a *realitas semper maior* elvét hirdeti. A modern tudomány úgy véli, egyszer, valamikor, úgy az újkor hajnalán, a reneszánsz pirkadat idején egyszer s mindenkorra megkötötte a maga szerződését a „valósággal”, az „objektivitás”-sal, s most már folyamatosan ennek a szerződésnek a jegyében dolgozhat anélkül, hogy újra és újra módosítania kellene azt. Nos, a filozófus arra figyelmeztet, hogy az effajta szerződés nem mindörökké érvényes jogügylet, hanem szüntelen felülvizsgálatra szorul. A tudósok persze ilyenkor meglobogtatják a szerződést és büszkén mutogatják, mi mindent értek el e szerződés alapján. Ebből pedig, mondják, nyilvánvaló, hogy a szerződés „megfelel a valóságnak”. Ám az emberi élet kényelemben, tárgyi gazdaságban mérhető sikere nem szavatolja az emberi egzisztencia hitelességét – hangzik a filozófus kényelmetlen figyelmeztetése. Azt pedig, hogy a valóság nem képes az egykor megkötött alapszerződésben foglaltak kényszere alól felszabadulni, csak a naiv tudomány még naivabb művelői hihetik, s hiszik is. Mellesleg erre a hitre támaszkodik kutatói gyakorlatuk, mégpedig a vallásos hittel azonos módon: minél szívósabb a hit, annál eredményesebb gyakorlatot tesz lehetővé. Ha hit, hát legyen hit, de akkor igazi! Márpedig az igazi hithez – az ember létezésének tényleges körülményei között – hozzátartozik a bizonytalanság, az ingadozás a nap mint nap kiszenvedett döntés kínja és kegyelme. Kinek vésődne ez mélyebben a húsába, mint a végeken vándorló filozófusnak?!

A bölcsességre törekvő filozófia mozgása tehát itt is „kifelé” irányul. A filozófus a tu-

¹⁸ Vö. Röd, Wolfgang: *Erfahrung und Reflexion. Theorien der Erfahrung in transzendentalphilosophischer Sicht*. Verlag C.H. Beck, München, 1991., 17–19; 27–28. o.

dósok társaságából is „kivonul”. Nem azért, mert – igazolhatatlan tudományának sápadt eredményein érzett félszeg szűken plebejusi göggé kompenzálva – megveti őket, hanem azért, hogy pillantásával átfoghassa az egész társaságot. Kivonulása tehát elvonulás: a filozófus újfent „kolostorba” vonul – és így szolgál, hiszen a legfényesebb (tudós) társaság sem nélkülözheti a „koldus szerzetes” figyelmeztető pillantását.

Befejezés

Arra vállalkoztunk, hogy megvizsgáljuk a kérdést: szükség van-e filozófiára. Az olvasót megkíméltük az abszolút igenek és az abszolút nemek szellemtelen ropogtatásától. Ha vannak is ilyenek, e sorok íróját még elkerülték, így hát csak azt mondhatta el, amit gondol. Ez ugyan – jól tudja – nem volt éppen eredeti, de mentségére szolgáljon, hogy *valóban* gondolja. A filozófiában egyébként sem az eredetiség a cég büszkesége, hanem az, amivel indítottunk: a hitelessége. Arra pedig, hogy miben áll a filozófia és az emberi egzisztencia hitelessége, vagyis arra a kérdésre, ami mindenkit (meg)érint akár a körön belül van, akár a peremén, vagy éppen azon túl; akár büszke tudományos épületekben lakik vagy biztos gondolatokkal kitömött roppant ideológiai erődítményekben, akár a szolid hagyomány valamelyik bevált szegletében húzza meg magát; akár telivér örömöknek hódol, akár fáradtan borong; akár biztos léptekkel halad fényes tudással, akár tétován bolyong létezésének sikátorában – akár filozófusnak mondja magát, akár nem – tapintatosan és óvatosan *nem* adtunk választ.

Mert nem tudjuk, hanem – mindezekkel *együtt* és mindezek *egyikeként*, a végek vonzásában, „az élet amplitúdójában”, kolostorról kolostorra vándorolva – keressük...

FILOZÓFIA: SZENVEDÉLY ÉS SZÜKSÉGSZERŰSÉG

Boros János a Jelenkor 1997. októberi számában megjelent vitaindítója olyan kérdést tesz fel, amellyel kapcsolatban akkor is állást foglalunk, ha egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk: *sziükség van-e filozófiára?* A fenti probléma felvetése, pláne megválaszolása természetes intuíciónk szerint a „filozófia” tárgykörébe esik, így nem ésszerű feltennünk. Boros azonban rámutat arra, hogy egyes ismeretelméleti antireprezentacionalisták – kiemelten Rorty – ezen intuíciónkkal ellentétesen vélekednek; a kérdést felteszik, majd nemmel felelnek rá.

Boros Rortyval szemben fogalmazza meg a saját álláspontját. A „filozófia” fogalmát Sellars nyomán meglehetősen tágan definiálja, majd a kanti filozófia-felosztás és a denetti „mindenki filozófus” elve révén eljut egy „demokratikus pánfilozofizmus”-hoz, amely részlegesen pozitív válasz Rorty filozófia-kritikájára és a pragmatikusok hasznossági kritériumára.

Az „akadémiai ezoterizmusból” kitörő pánfilozofizmus egy lehetőségét a XX. század végének egyik legjelentősebb kihívásának megoldásában, az általa „genetizmus”-nak elnevezett irányzat kibontásában látja. Ezzel látszólag eleget tesz azon előzetes kitételének, hogy a „szükség van-e a filozófiára?” „jellegű kérdésekre a válasz nem az egyértelmű igen vagy nem, hanem a diszkusszió, a vita.”¹

Céлом egyrészt kimutatni, hogy Boros álláspontja – konzisztenciájának megőrzése érdekében – szükségszerűen maga után vonja a kérdésben való egyértelmű állásfoglalást, másrészt céлом néhány hangsúly áthelyezése, új aspektusok megvilágítása. Végezetül céлом a kérdésre adott válasznak következményeinek a vizsgálata, és ennek révén – amint azt Boros János is teszi – bizonyos lehetőségek meghatározása a filozófia előtt, hiszen a kérdésnek csak ezek függvényében lehet értelme.

Mindehhez először is célszerűnek tűnik egy előzetes definíciót adni a „filozófia” fogalmára.

A filozófia fogalma és tárgya

A „filozófia” fogalmát jó két és fél ezredéves története során sokféleképpen definiálták. Egyértelmű meghatározás valójában nem adható rá, hiszen természetes nyelvi intuíciónknál fogva a „mi a filozófia?” kérdés maga is filozófiai probléma.

A válaszhoz – amennyiben azt (intuíciónk alapján) mint filozófiát kívánjuk megadni – a filozófia történetére kell hagyatkoznunk. A filozófia kérdései, kérdésfelvetési módszerei és igazolási struktúrái számtalan lehetőséget engednek meg, amelyek többé-kevésbé egyenértékűnek tekinthetők, legfeljebb más és más aspektusból világítják meg a problémát.

Lévén, hogy jelen problémánk szempontjából a különbségek elhanyagolhatóak, így egy

A hozzászólás szerzője a JPTE filozófia szakos hallgatója. – A szerk.

¹ Boros János: *Filozófia: szenvedély vagy sziükségszertiség?* Jelenkor, 1997. október. 998. o.

általában vett definíció elégséges számunkra. Célszerűnek tűnik egy minél tágabb értelmezést venni, amely *biztosan* lefedi a fogalom körét, és ez – szükség esetén – szűkíthető.²

Boros írása alapján maradjunk Sellars definíciójánál,³ amely kellőképp tágnak bizonyul: a „gondolkodás végső erőfeszítése” – céljainkhoz mérten – ekvivalensnek tekinthető a „dolgok végső okai”, stb. kifejezésekkel, azaz bizonyos értelemben valami empirián „túli” (de nem feltétlenül azzal szembeállítandó), elgondolt dolgok létének és mibenlétének kérdése feszegetésével a dolgok „lehető legtágabb” értelmében, és mindezt a filozófia és tárgya („ahogy a dolgok vannak”) között vett „A megérti T-t” reláció szintén „legtágabb” értelmében.

Ez a definíció rávilágít a filozófia fogalmának (és ezen keresztül a tárgyának) meghatározási nehézségeire, hiszen a „lehető legtágabb értelmezés” T-re és „A megérti T-t”-re azt mondja ki, hogy T tetszőleges számú aspektussal bővíthető és a megértés „foka” maximális, ám hogy a T aspektusainak halmaza és a „T A által való maximális fokú megértése” értelmezési tartománya között milyen viszony áll fenn (esetleg utóbbi nem valódi részhalmaza-e az előbbinek), azt nem tudjuk, azaz a definíció szerint a filozófia első megközelítésben nem szükségszerűen tölti be a „feladatát”: megértési kísérletei nem feltétlenül írják le teljesen a dolgokat úgy, ahogy azok a „lehető legtágabb értelemben” vannak.

Boros vitaindítójában ez a pont nem kerül kellő megvilágításba, holott a filozófia szükségességének eldöntésében nem elhanyagolható szerepet játszik az, hogy egyáltalán „érdemes-e” filozófiával foglalkoznunk, azaz képes-e a filozófia teljesíteni vállalt célkitűzéseit. A definícióból adódóan a filozófia nem vállal többet, mint a *lehető* legtágabb értelmezést, és e látszólag semmitmondóan tág meghatározás nagyon is leszűkíti a filozófia tárgyát: a filozófia fogalmának fenti definíciójából eredően a filozófia nem törekszik többre, mint a megérthető dolgok *minél teljesebb* megértésére (és nem valami „abszolút” megértésére) gondolati úton.⁴

Ez utóbbi hozzáfűzés – „gondolati úton”, avagy a „gondolkodás végső erőfeszítéseként”, mint Borosnál olvashatjuk⁵ – tovább szűkíti a „kört”, és szétválasztja a filozófiát a tudománytól (illetve a többi diszciplínától), amelyek mindenkoron a tapasztaláson alapulnak és arra reflektálnak. A tudomány – egy egyszerű tudománymodell alapján – mindig tapasztalati tényekből indul ki, és a tudományos elmélet mindig csak értelmezi és rendszerezi a tapasztalati „tény”-eket, azaz *előfeltételezi* a tapasztalást. Ezzel szemben a filozófiában az ún. empirikus irányvonal is *gondolati* alaptételből indul ki, amely történetesen az empiriából vett „tapasztalati tények”, mint további alaptételek elfogadása. Fontos látnunk a különbséget: a tudomány – tárgyra nézvést – a tapasztalásból indul ki, mert feladata az „empirikus valóság” (annak jelen kontextusban nem feltétlenül meghatározandó jelentésében vett) leírása, modellálása, e modellek állandó összevetése a tapasztalás adta tényekkel, de ennek *módszere*, illetve az, hogy ezt *milyen okból* és *milyen céllal* teszi, nem a tudomány, hanem a tudományfilozófia tárgykörébe esik. Ellenben a filozófia – miként önnön fogalmát is mint szerves részét tartalmazza – önmaga „metatétele-

² E ponton az a kritika érhet, hogy olyan kérdéseket tekintek filozófiai kérdéseknek, amelyek valójában nem azok, így – példának okáért – egy humánológiai problémán keresztül igazolom a filozófia létjogosultságát. Erre az ellenvetésre a későbbiekben még visszatérek. Itt legyen elég annyi, hogy a „mi a filozófia?” kérdést filozófiai problémának tekintve a filozófiát felruháztuk önmaga definiálásának jogával. (Mondhatjuk persze, hogy ez túlonúl merész lépés, de akkor újra felteszem a kérdést: kinek vagy minek a hatáskörébe tartozhat a filozófia meghatározása, ha nem a – valamilyen intuitív preconcepció szerinti – filozófiáéba?)

³ Boros J., i. m., 1000. o.

⁴ Az e megfogalmazás mögött érezhető dinamizmus adja a továbbiakban a „filozófia” fogalmának induktív „feltöltéséhez” szükséges eljárást, mint látjuk majd.

⁵ Uo., 1000. o.

it” is kénytelen megfogalmazni (amiként a definícióban szereplő dolgok – köztük a filozófia – legtagabb értelemben vett létéhez ez is hozzátartozik).

Egy tudományos elmélet metatézisei *módszereiben* különböznek a tudományos elmélettől, míg egy „metafilozófia” megfogalmazható úgy, hogy strukturális és metodológiai okokból egyszerűen a filozófia részének tekintsük.⁶ A tudomány – lévén tapasztalatra alapuló – saját elméleti struktúráit, amelyek *tisztán* gondolatiak (bár létrejöttükben közrejátszhatnak morális, szociális, történeti stb. tényezők), nem képes leírni. A filozófiának, amely a „gondolkodás végső erőfeszítéseit” testesíti meg, természetszerűleg le kell tudnia írni saját struktúráját, feltéve, hogy az „belefér” a megértés maximális fokú értelmezési tartományába, azaz – lévén, hogy e struktúra, mint gondolkodásunk és csakis a gondolkodásunk terméke, és így szükségképpen érthető – *létezik egyáltalán*. A Sellars nyomán felállított definíció, mint a filozófia tárgyát leképező eljárás pedig megfelelőnek tűnik egy primitív „metafilozófia” szerepének betöltésére.

Szükséges-e a filozófia?

A sellarsi definíció támogatja azt az intuitív vélekedést, hogy a „szükség van-e filozófiára?” filozófiai kérdés, így ésszerűtlen feltennünk. Tegyük fel ugyanis, hogy a válasz „nem”! Ekkor nincs szükségünk filozófiára, azaz a filozófia tárgya felesleges. Sellars definíciója nyomán megállapíthatjuk, hogy a „szükség van-e filozófiára?” kérdés – mivel az pusztán gondolati, és a „filozófia” (mint egy bizonyos dolog) létének lehető legtagabb értelmébe „belefér” annak szükségessége is –, filozófiai kérdés, így az erre adandó válasz a filozófia tárgya.⁷ Következésképp a filozófia nem lehet nem-szükséges: a kérdésre adott nemleges válasz *szükségessé teszi* (legalább) egy filozófiai probléma felvetését, azaz a „szükség van-e filozófiára?” kérdésre csak igenlő válasz adható. Ekképp viszont maga a kérdés feltevése értelmetlen, hiszen az előfeltételezi a választ.

Ne feledjük azonban, hogy Sellars definíciója a filozófiát igencsak tágan „határozza meg”, így érvünk nem állítja azt, hogy *minden*, vagy akár csak *ezen és ezen* filozófia szükséges, csupán annyit, hogy *valamilyen* filozófiára mindenképpen szükség van.

A kérdés tehát máris átfogalmazandó: milyen filozófiára van szükség, azaz *milyen legyen a filozófia?*

Erre próbál választ találni Boros is, bár a sorai között elsikkad az, hogy valójában *miért* tért át erre a kérdésre, az előzőt explicit válasz nélkül hagyva. Előzetes megjegyzésével⁸ ellentétben ugyanis – mint azt láttuk az imént – a Boros által elfogadott filozófia-definícióból egyértelműen következik a válasz vitaindító kérdésére. Ami mégis megengedi a vitát, az csakis a definíció lehet, ugyanis minden olyan definíció, amely filozófiai problémaként fogja fel vitánk kulcskérdését, egyértelműen megválaszolja azt. Mégsem ésszerű a filozófia tárgyának szűkítése negatív limitációk által, hiszen félő, hogy az előző argumentációnkban szereplőhöz hasonló súlyú evidenciák nélkül érvelésünk ad hoc-nak tűnne. Javaslatom tehát az – amivel írása alapján Boros is egyetért –, hogy a filozófia *kereteinek* ezen megadása után induktíve „töltsük fel” azt tartalommal. Ezáltal ugyanis a filozófiának pontosan olyan tág értelmezéséhez jutunk, amilyent az adott kontextus meg-

⁶ A „filozófia” és „metafilozófia” éles, tarskiánus alapú kettéválasztása ellentmond a definíciónknak.

⁷ Sőt, szigorúan véve a kérdés is, hiszen a „lehető legtagabb értelemben vett” létnek a „lehetséges, hogy p” kvázi-ontológiai modalitás is része, és az „eldöntendő kérdés” interpretálható a szemantikánk igazságértékeinek számával megegyező számú és azok értékeinek rendre megfeleltethető possibilitási kijelentések diszjunkciójaként.

⁸ Boros J., i. m., 998. o.

kíván. Segítségünkre van ebben a filozófiatörténet éppúgy, mint a jelen tudománya, technikája, művészete és hétköznapijai. A filozófia képes önmagát meghatározni, mint tette azt például Sellars révén, ám ha a jelenben is létjogosultságot kíván nyerni, úgy kénytelen lesz megfelelni a jelen (sok szempontból filozófián kívüli) követelményeinek. Kénytelenek vagyunk feltenni, hogy egy mai tartalom nélküli filozófia hiába „fér el” Sellars hatalmas „kalapja alatt”, mégsem mondható szigorúan „szükséges”-nek.⁹

Filozofálás kontra filozófia

Boros rámutat az akadémiai filozófia ellehetetlenülésére annak a személytelenségében is személyes megegyezésen alapuló privilégizál(ód)ása révén. Ezzel szemben a társadalmi hasznosságot,¹⁰ a tudományok dialóguspartnerének szerepét teszi az önmagát kitaláló filozófia célkitűzéseivé.¹¹

Továbbá hangsúlyozza a „filozófia mindenkinek” jelmondatát, amit Dennettre és – Rortyn keresztül – Freudra alapoz. A filozófia iránti szélesedő igény a társadalom részéről szükségessé teszi a filozófia nyitását a nem-filozófus „filozofálás” felé, „felhagyva »magasan szárnyaló« igényeivel.”¹² Az efelé való elmozdulás az etikai aspektus kellő hangsúlyozása – véli Boros –, amely tárgyában nagy érdeklődést vált ki általános körben.

Emellett azonban mindenképpen szükséges a filozófiai módszer és nyelv „emberközelibbé” tétele is. A filozófiának vállalnia kell, hogy történetén végighaladva egységes nyelvre hozza a különbözőféleképpen használt fogalmakat, kimutassa a jellemző gondolkodási, érvelési struktúrákat, és mindezt a „laikus” számára is elérhető és érthető módon kell közölnie.

Aki figyelmesen jár-kezel az emberek között, az tapasztalhatja, hogy a (magyarországi) átlagember nincs tisztában azzal, hogy mi is a filozófia. Jó esetben egy antik filozófia-kép él benne, és ezt – „korszerűtlen” sallangjainál fogva érthetően – elveti. Ám amikor megvilágítjuk előtte a *ma* filozófia-fogalmát, rendszerint ráébred arra, hogy ez őt nemcsak hogy érdekli, de műveli is bizonyos szinten.

Mindenképpen nagy hangsúlyt kell fektetni – mutat rá Boros a nyugati példákra – a „filozófia” és „filozofálás”¹³ közötti mély szakadék áthidalására. Ezen önmagára visszaható folyamat révén a filozófia részben újraértelmezné (és aktualizálná) önnön fogalmát.

A fenti distinkció tételét „filozófia” és „filozofálás” között az indokolja, hogy míg a filozófia „tudományos” igényű és alaposságú metodológiával és terminológiával bír, addig a köznapi szintű „filozofálás” a „gondolkodás végső erőfeszítésének” egy naiv, rendszertelen

⁹ Ha (definíciónk tárgyalási univerzumán) van olyan (induktíve meghatározott) valódi rész, amelyről belátható, hogy szükséges, akkor ezzel eleget tettünk a szükségességi kritériumnak, tehát beláttuk, hogy a filozófia többi része *nem feltétlenül* szükséges.

Kézenfekvő, hogy a *ma* filozófiája a *mai* szempontok alapján, a *ma* kérdéseivel kapcsolatban törekszik belátni, hogy szükségesek, és a *ma* fel sem merülő kérdésekről természetesen az sem merülhet fel, hogy szükségesek-e. Aki mai tartalommal nem bíró kérdések „szükségességét” bizonygatná, azt – *ma* legalábbis – megmosolyognánk. Egy problémának először „illik” komolyan felmerülnie, azaz *lennie*, mielőtt „szükségszerűsítjük”. (Egyébként a fentebbi szükségszerűségi érvünk is tartalmazza azt az elhallgatott premisszát, hogy létezik olyan, mint filozófia. Enélkül az érv önelentmondásra vezetne.)

¹⁰ Boros J., i. m., 1007. o.

¹¹ Uo., 1004. o.

¹² Uo., 1004. o.

¹³ Értsük ez utóbbi alatt a köznapi szintű „naiv” filozófiát.

és *spontán* megnyilatkozása, nem tudatosan alkalmazott módszertani eszközök használata tisztázatlan és nem mindig következetes fogalmi apparátus segítségével.

E két gondolkodási forma hasonlósága a feltett kérdések jellegében (úgymond „mélységében”), illetve a tiszta gondolati (azaz empiriától mentes) jellegében áll.¹⁴

A tudomány dialóguspartnereként működő filozófia tárgyában lehet akár azonos is a tudománnyal, amennyire módszerei engedik. Arról van tehát szó, hogy – visszautalva egy korábbi ellenvetésünkre, mely szerint egy (szigorúan véve) nem filozófiai kérdés jogosultságából következettünk majd egy túl tágra értelmezett „filozófia” jogosultságára – a filozófia nem tárgyában, hanem *módszereiben* kell, hogy különbözzön a tudománytól. A tudomány ugyanahhoz a többé-kevésbé egységes világpünkhöz ill. a világról szerzett ismeret- és alkotott ítéletanyagunkhoz adja hozzá a saját eredményeit, mint ahogy a filozófiának is ezt kell tennie.¹⁵ A filozófia nem feltétlenül tárgyában, hanem módszereiben különbözik a tudománytól. Ily módon egy humánetológiai kérdés filozófiai módszerekkel való vizsgálatát jogosan tulajdonítjuk a filozófia feladatának.

Az önreferencia

Jó ideje kerülgetem már az önreferencia kérdését amely kulcsfontosságú volt érveimben, és jellemzően „a priori” specifikum. Fitch szerint¹⁶ az önreferens elmélet olyan elmélet, amely tárgya önmagának. Fitch úgy határozza meg ezt egzaktabban, hogy szinteket különböztet meg az elméletek között. „Azokat az elméleteket, amelyeknek a tárgyában nem szerepelnek elméletek, nulladik rendű elméletnek fogjuk nevezni.”¹⁷ „Elsőrendű elmélet” az, amely tárgyaként magába foglal (legalább) egy nulladik rendű elméletet (azaz *referál* egy – vagy több – nulladik rendű elméletre), de olyan elméletet nem, amely maga is tárgyként tartalmaz egy elméletet. Innen induktíve definiálhatjuk az „n-edik rendű elmélet” fogalmát: azt mondjuk, hogy egy elmélet n-edik rendű, ha tárgyaként tartalmaz (legalább) egy (n-1)-edik rendű elméletet, de nem tartalmaz annál magasabb rendűt. A filozófiában „olyan elméleteket alkotnak, amelyeknek minden létező entitással foglalkozniuk kell”,¹⁸ azaz minden létező *elmélettel* is. A minden létező elmélettel foglalkozó elmélet *önmagával* is foglalkozik, ezért Fitch szerint nem lehet rendje.

Fitch – Russell és Whitehead típuselméletének kritikájaként – kimutatja, hogy az önreferencia nem feltétlenül önellentmondás, és érvelésünkhöz megengedett, sőt, gyakran nélkülözhetetlen önreferens kijelentések tétele. Ezek révén olyan pusztán logikai úton kimutatható igazságokhoz jutunk, mint pl. a fenti érv a filozófia szükségessége mellett, amely ráadásul egyezik a természetes intuíciónkkal is. (Bár ez utóbbi önmagában persze nem lenne bizonyító erejű érv az érvényessége mellett.)

A világról alkotott szintetikus kijelentéseink egy újfajta entitást hoznak létre: egy tel-

¹⁴ Mondhatnánk itt, hogy azonos a tárgyuk, ám ez nem tűnik célszerűnek, hiszen a „filozófia” tárgyat ugyanúgy nem konkretizáltuk, mint a „filozofálás”-ét. Sőt, mint később látni fogjuk, ezt nem is tehetjük meg bizonyos fenntartások nélkül. Ám ami most számunkra fontos volt, azt felvázoltuk: megállapítottuk a talán leglényegesebb különbséget „filozófia” és „filozofálás” között, amely távolság leküzdésre vár.

¹⁵ Engedjük meg ezt a kissé „meredek” megfogalmazást. Azt hiszem, jelen szempontjaink alapján elhanyagolható változtatásokkal interpretálható lenne az alapul vett egyszerű, lineáris és kommenzurábilis tudománymodellel szembehelyezkedő tudományfilozófiák számára is.

¹⁶ F. B. Fitch: *Önmagáról referálás a filozófiában*, In: *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Szerk.: Copi és J. A. Gould, Gondolat, 1985.

¹⁷ Fitch, id. mű, 257. o.

¹⁸ Erősíti meg Fitch a 257. oldalon a filozófia-definícionkat.

jesen különböző „A” és „B” fogalmunk között értelmezett „R” relációt. Az „érzéki sokaságot” – hogy Kant fogalmait használjuk¹⁹ – „szemléleti formáink” és „tisza értelmi fogalmaink”²⁰ révén strukturálva egy merőben új létezőt konstituálunk: a „magánvaló”-ként nem meglévő *struktúrát*, melyet mi magunk „adunk hozzá” a dolgokhoz: „szemléleti formáink”, „tárgykonstituáló karakterrel bírnak.”²¹ A „metaelméletek” (azaz az első, második stb. rendű elméletek) egy-egy további entitást hoznak létre: a nulladik (első, második stb.) rendű *elméletekről szóló* kijelentéseket, amelyek – vegyük észre – *semmiféle kőtáblákon nem szerepelnek*, vagy ha mégis, hát mi magunk véstük oda őket.

Ennek révén a világ minden róla szóló kijelentéssel – és a kijelentésekről szóló kijelentésekkel stb. – *szintetikusán bővül*, azaz ahelyett, „az Igazság”-hoz közelítenénk, amint azt „alattomos szándékú” teleológiánk tételezi,²² *mi magunk hozzuk létre* azt.

Az önreferens kifejezések ezen konstitúciónk legátfogóbb formái, lévén, hogy *önmagukat „hozzák létre”*. Fitch definíciójával vitába szállva sokkal inkább végtelen rendű, mint rend nélküli elméletnek²³ kell tennünk őket per definitionem. Ez azért tűnik célszerűbbnek, mert ezen meghatározás az önreferencia visszacsatolósos dinamizmusát remekül érzékelteti.

Önkonstitúció, avagy: géntechnológia

A géntechnológia merőben hasonló struktúrát tár elénk, mint az önreferencia. Talán „visszacsatolósos önkonstitúció”-nak nevezhetnénk ezt a folyamatot. „Az ember sajátos értelemben a gének terméke”,²⁴ míg a géntechnológia révén – hasonlóképpen definiálatlanul hagyott „sajátos értelemben” – a gének az ember termékei. Így közvetve az ember önmaga terméke lesz, annak a természetes szaporodásnál jóval tágabb értelmében.

Lévén, a „genetizmus” útja járatlan – a logika önreferencia terén tett modelljei talán némi támpontot nyújthatnak az ott felhasznált struktúrák „genetikus” tartalommal való feltöltéséhez, mint a probléma egy lehetséges megközelítési módjához.

Boros a genetizmus kulcskérdései közül a „szabadság” fogalmát emeli ki példaként.²⁵ A „Kinek a szabadságáról van szó?” kérdés a „szabadság”-fogalom újraértelmezését kívánja meg.

A szabadság mint az emberi nem génektől való nagyfokú függetlensége leképezhető a fentebb vázolt ismeretelméleti modell struktúrájára. A szintetikus ítéletek alkotása, mint valóságkonstituáló cselekvési forma, egy (legalábbis részlegesen) újfajta entitást hoz létre, ezáltal a világ maga az, amely bővül. A gének struktúráinak átrendezése (amely megfeleltethető az „A” és „B” fogalmak közötti „R” relációnak) egy – fizikailag is – új entitást eredményez. Eggyel magasabb szintre lépve a génstruktúrák átalakítási struktúrája, azaz az a „rendezőelv”, amelyre mint célra irányul a géntechnológia adott

¹⁹ I. Kant: *A tiszta ész kritikája*, Ictus, 1995., 77. o.

²⁰ Amely terminusok helyére tetszőlegesen behelyettesíthető bármilyen strukturáló elv, amit a szubjektumnak ill. bármilyen értelemben vett megismerő „En”-nek tulajdonítunk, mint megismerőképeséget. Nem kívánunk tehát itt ismeretelméleti álláspontot felvenni, csupán egy egyszerű episztemológiai modellre utalni, amelyet – akár a tudománymodellünk esetében – kisebb-nagyobb módosításokkal leképezhetünk bármely ismeretelméletre. Az, hogy mégis az itt vázolt modellt vesszük, a későbbiekben kap fontos szerepet.

²¹ Boros János: *Immanuel Kant*. In: *Platónról Kantig. Fejezetek a filozófiai gondolkodás történetéből*. JPTE „B” Kollégiuma, Pécs, 1991. 135. o.

²² N. Hartmann: *Teleológiai gondolkodás*. Akadémiai Kiadó, 1970.

²³ Whiteheadre hivatkozva Fitch azonosítja az „elmélet”-et a „kijelentés”-sel.

²⁴ Boros J.: *Filozófia: szenvedély vagy szükségszerűség?*, 1006. o.

²⁵ Uo. 1005. o.

szituációban történő alkalmazása (például egy örökletes betegség kiküszöbölése esetén) lesz az első rendű elmélet, és így tovább. Maga a végtelen rendűre bővített rendszer egy önkonstitúció lesz: az ember – a szó szoros értelmében – megteremti önmagát.

A génekkel szembeni szabadságunk mindenkor korlátozza is a szabadságot. A „természetes”, „véletlenszerű” génkapcsolódások helyett a géntechnológia – előre meghatározott standardok alapján – a struktúra állandó tökéletesítésére fog törekedni, így génstruktúránk – a természetes biológiai-genetikai „függés” mellett – ezentúl függeni fog saját célképzeinktől is: emberideálunktól, a „tökéletesség”, a „célorientáltság”, stb. fogalmaink jegyében. Ezáltal – pontosan az önmagára való visszahatás révén – szabadságunk növekedése új korlátok felállításával is jár. És ez – mutat rá Boros – komoly felelősség.

Hadd csökkentsük most mégis ezt a terhet a fentebbi episztemológiai modellünk alapján! Említettük, hogy a szintetikus ítéleteink – ill. az ezekről szóló (stb.) n-edik rendű elméletek – semmiféle „kötéltábláról” nem olvashatók le, hanem saját „tudati képességeink” (használjuk ezt a kellőképp semleges és így általános terminust) „írják oda” azokat. Ily módon nem kell megfelelniük semmilyen esetleges „felsőbbrendű” elvárásoknak: úgy alakíthatjuk a világot, ahogy nekünk „tetszik”.²⁶ Felelősségünk ugyanis „visszacsatolásos”: *önmagunknak tartozunk felelősséggel*. A világ, amelyet létrehozunk, a jövő emberisége, amit megteremtünk, *számunkra „készül”*. Rendeltetése (egy kis teleológiát csempészve a sorok mögé) az, hogy *nekünk* megfeleljen. Szabadságunk a *természettől való* szabadság, a világ (és önmagunk) formálására *való* szabadság: a *mi* szabadságunk. Felelősségünk nem valaki vagy valami *felé* való felelősség, hanem felelősség *önmagunkkal* szemben: megfelelően választani a lehetséges alternatívák között. Ám hogy mit jelent a „megfelelő választás”, az ugyanúgy csakis egy felelősségteljes, szabad döntés eredménye lehet.

²⁶ Ennek megállapításnak morális implikációitól ezúttal tekintsünk el. Kifogásolható, hogy teljes erkölcsi relativizmussal jár e tétel, ám lássuk be: az, hogy ez „jó” vagy „rossz”, eleve csak egy morálfilozófia keretein belül lehet értelmezhető.

Töredékek, levelek¹

Töredékek

Juhász Ferenc: A szent tűzözön regéi²

Az a nagyszerű költészet, mellyel Juhász Ferenc tíz-tizenöt évvel ezelőtt a remeklés szintjén ajándékozott meg bennünket: pillanatnyilag súlyos válságát éli. A „részletek rémuralma” vette át benne a vezérszólamot, míg „gondolatai” elsatnyultak. A gondolat a költészetben sosem szó szerint értendő, itt se. Inkább: versenként, szakaszonként, vagy akár soronként megjelenő új és új modellt, világ-modellt, képenként fogant új szemlélet-módot, valóság-variánsot, minőségi-lehetőséget jelent. Nos: a Juhász Ferenc-i világ tökéletes atomizálódásában valamiféle abszolút gondolati szegénységbe, monotoníába csapott át. A mindenség háremében elvesztette a szerelem mindennemű jelentését.

Tragikus fázis ez, amiről az Új Ember keretén belül lehetetlenség írunk, s tulajdonképpen tiszteletlenség is lenne, mivel nyilvánvaló, hogy egy rendkívüli képesség válságát súlyosbítanánk csak vele.

Hogy van-e kiút ebből a válságból? – arra senki se adhat ma választ. De mindez mit se von le a már meglévő remekművek értékéből.

A halhatatlanság halála³

Az az érzésem, hogy fölösleges mindenegybes fantasztikus-tudományos műről külön írunk. Érdemes lenne azonban egyetlen hosszabb elvi cikkben foglalkoznunk vele, hiszen az élet nagy kérdéseiről van bennük szó. Egyoldalúságuk azonban könnyen azt az illúziót kelti az emberben, hogy a lét *tisztán tudományos* probléma. Ennek a szemléletnek hiányosságaira kellene talán reflektálnunk?

¹ Közli: Pályi András. *A Naplók, töredékek* (Osiris, 1995) és az *Összegyűjtött levelek* (Osiris, 1997) című gyűjteményes kötetek kiegészítéseképpen kéziratból, betűhíven teszem közzé az alábbi anyagokat. *A szent tűzözön regéi*, *A halhatatlanság halála* és az első levél Seregi Ágnes, a második levél Pályi András tulajdona.

² Az Új Ember Szerkesztősége részére, belső használatra készült feljegyzés, é.n.

³ Szerkesztőségi belső használatra készült feljegyzés, é.n.

Levelek

SEREGI ÁGNESNEK⁴

Párizs, [1970.] aug. 10.

Kedves Ági,

Bocsáss meg, hogy csak súlyos késéssel válaszolok: de valósággal szétszednek a távolságok. Így mindent szinte feladatszerűen végzek, s még magam se tudom, mi történik velem.

Ha tényeken múlna: sok öröm ért. Orleansban, Jeanne d'Arc házában előadták oratóriumomat, s jövőre Párizsban, a Musée des Arts Moderns-ben. Londonban kétnyelvű előadóestem volt az Inst. of Cont. Arts-ban, s az est után két kiadó is jelentkezett, egy bibliofil és egy kétnyelvű kötet tervével. A Penguin miatt azonban a kérdés jogi része még tisztázatlan. Okt. közepén a Svéd Intézet meghívására Stockholmba utazom, s Londonban meghívást kaptam Amerikába is kétnyelvű fölolvasóestre – de nem hinném, hogy erre az utazásra sor kerülhetne.⁵

Ezek a száraz tények. Mögöttük: emberek, vízumok, távolságok, napi gondok, belső nehézségek, levelek. Nem hinném, hogy még egyszer vállalkozhatnék „ilyen hosszú távollétre”. Különben úgy-ahogy egészséges vagyok, ha le is fogytam egy kicsit.

Még egyszer köszönöm leveledet, s mindenkit sok szeretettel ölelek:

Jancsi

PÁLYI ANDRÁSNAK⁶

[Párizs] 1974, márc. 11.

Drága Andris!

Azért nem írtam rögtön, mert mindenképp meg szerettem volna írni a kért cikket.⁷ De az írás csak nem ment (legőszintébb sajnálatomra). Ami az „egyéb írásokat” illeti, örömmel küldenék, ha volna. Egyenlőre azonban csak töredékeket, följegyzéseket gyártok. Mindenesetre köszönöm Alexa Károly érdeklődését, s élni fogok az alkalommal.

Andriskám, mi van Katával?⁸ Remélem, rövidesen látjuk egymást. Mindketőtököt sok szeretettel ölel:

Jancsi

⁴ Címzés: *Seregi Ágnes / Budapest 12 / Hollósi Simon u. 13. / HONGRIE // Exp. János Pilinszky chez M. Michel Dubosc / 27, rue Casimir Périer / Paris - 7 (France)*

⁵ Pilinszky Stockholmba valóban elutazott, az amerikai út azonban elmaradt, s csak 1975-ben jutott el Amerikába. – Az itt említett angol kötettervek sem valósultak meg.

⁶ Címzés: „Magyar Hírlap” / Pályi Andrásnak / *1393 Budapest VII. / Lenin-krt. 9-11 / HONGRIE // Exp. János Pilinszky / C/o. Jutta Scherrer / 13, rue Rollin / Paris - 5 / France*

⁷ 1973 őszén Alexa Károly lett a Magyar Hírlap kulturális rovatvezetője, aki meghallva, hogy személyesen ismerem Pilinszkyt, megkért, írjak neki Párizsba, s próbáljam meg rávenni, hogy küldjön a lapnak egy „párizsi levelet” – P. A.

⁸ Saád Katalin, P. A. első felesége.

„JANCSITOK”

Pilinszky János Összegyűjtött levelei

Zavarba ejtő mű, mondanám legszívesebben e több mint hétszáz oldalas kötetre, de mindjárt vissza kell kérdezzem magam, *kinek* a művéről beszélek, a filológus Hafner Zoltánéról, aki impozáns odaadással és szorgalommal rendezte sajtó alá, látta el jegyzetekkel ezt a csaknem nyolcszáz levelet (még ha a jegyzetek margóján tehető is néhány észrevétel), vagy a költőéról, aki semmiképp sem tekintette, nem is tekinthette leveleit az *oeuvre* részének. Pilinszkyt szinte haláláig „egy könyves” költőként tartotta számon az irodalmi köztudat; annál különösebb most együtt látnunk az 1992-ben indult *Összegyűjtött művei* hét vaskos kötetét (ezen belül is a leveleké a legvaskosabb), s azt olvasnunk Hafner Zoltán rövid utószavában, hogy a „hetedik kötet által, ha teljességében még nem is, de nagyjából már egyben láthatjuk az életművet”. Tudjuk, a költő maga meglehetősen szkeptikusan viseltetett még az *Új Ember* számára írt cikkei maradandóságát, irodalmi értékét illetően is, s gyakorlatilag elzárkózott ezek összegyűjtése, kötetben publikálása elől (ennek egyik érdekes dokumentuma 1973-ból, a német fordítójának, Czjzek Évának írt 535. számú levél kitétele: „Egy essay-kötetről lenne szó? Az 'Új Ember'-ben megjelent vagy 5-600 rövid írásom, de sejtelnem sincs, mit érnek? Most itt is fölvetődött egy cikkgyűjtemény gondolata. Félek kezembe venni és végigolvasni a 15 évfolyamot...”), ilyen gyűjteményes kötete csak halála után jelent meg. De a levelek kapcsán másról van szó, hisz bárki összegyűjtött levelezésének a kiadása eleve „posztumusz műfaj”, s bár az irodalomtörténet ismer az utókorra kacsintó, lényegileg tehát kiadásra szánt korrespondenciákat, ahogy ismer hasonló attitűdből írt naplókat is, de Pilinszky levelezése semmiképp sem sorolható ezek közé. Ami tehát a zavarba ejtő e kötet olvasásában: hogy viszonylagossá teszi, már-már el is tűnteti a mű és az élet közti határvonalat, ami pedig oly evidensnek tűnt, amíg úgy tekintettük, hogy egyrészt vannak a Pilinszky-versek, másrészt van „a Jancsi”, aki alkalmasint szívesen azonosul a Pilinszky-szereppel (mondjuk, amikor verseiből felolvass, amit igen szeretett), de alapvetően mégsem azonos vele.

Természetesen egy immár klasszikusnak számító költő levelezésének a közreadása mindenekelőtt kutatási célokat szolgál, illetve a költő személye iránt behatóbban érdeklődő olvasókat mintegy beviszi a kulisszák mögé. Az is nyilvánvaló, hogy mindazok, akik ismertük

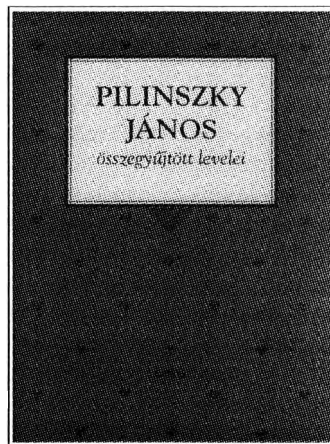
Szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, az utószót írta Hafner Zoltán

Osiris Klasszikusok

Osiris Kiadó

Budapest, 1997

726 oldal, 1980 Ft



őt, szorosabb vagy lazább kapcsolatban álltunk vele (esetleg életének más-más szakaszában más-más módon) egy sor kiegészítő információra szert tehetünk e kötetből, hisz annyi már a címzettek pusztá felsorolásából is kitűnik, hogy Pilinszky igen kiterjedt személyes kontaktusaiban a kapcsolattartás intenzitása életszakaszonként változott, s csak kevesen tartoztak abba a szűk körbe, akik mindvégig közelében tudhatták magukat. Ez egyébként így természetes. Továbbá az is természetes, hogy egy ilyesféle levezési gyűjtemény messze nem ad megfelelő képet a költő kapcsolatairól, sőt. Nem beszélék a levelek fennmaradásában (még összegyűjtésében is) felfedezhető esetlegességről, nem beszélék arról, amire egyébként Hafner Zoltán is utal, hogy a jövőben még tetemes mennyiségű levél kerülhet elő, amelyeknek Márkus Anna, Jutta Scherrer, Ingrid Fichoux, illetve Aczél György a címzettje, de már az is önmagáért beszél, hogy a jelen gyűjteménybe felvett levelek láthatóan két fő indítatásból keletkeztek: egyrészt családi-rokoni céllal (a szorgalmasan küldözgetett üdvözlő kártyáktól a napi élet gondjaiig, hisz a szigligeti, velemi vagy székesfehérvári távollétek, a hetvenes évek hosszabb párizsi tartózkodásai idején általában a költő húga, a levelekben csak Erikaként emlegetett Kovács Barnabásné Pilinszky Veronika intézte Pilinszky ügyeit), másrészt még inkább kézenfekvően gyakorlati célból, ami a szerkesztőkkel, külföldi fordítóival, különféle konferenciákon, költői fesztiválokon stb. való, egy időben különösen megszorodó fellépéseinek szervezőivel folytatott kiterjedt levelezését illeti. Az is természetes, hogy ez utóbbi körben elmélyültebb, baráti természetű szálak is szövődnek (Sárközi Márta, Czjzek Éva, Bartóczi Ágnes vagy Csokits János, aki egyébként már *Pilinszky Nyugaton* címmel külön kötetben is feldolgozta levelezésük, illetve kapcsolatuk történetét); tény azonban, hogy a költő többé-kevésbé ismert barátságairól (Toldalagi Pál, Rubin Szilárd, Kondor Béla, Töröcsik Mari, Kocsis Zoltán vagy akár Pierre Emmanuel, Ted Hughes stb.) nem sokat tudunk meg e kötetből. Nem szólva arról, hogy egy-egy ilyen levél, ami a legszemélyesebb dokumentum, akár teljesen ismeretlen személyi összefüggésekre is fényt deríthetne, ám ilyen jellegű publikáció se nagyon található a gyűjteményben.

Mégsem jár rosszul az, aki olyan adalékok után nyomoz, amelyek magyarázzák vagy új összefüggésbe helyezik az egyes műveket, fényt vetnek az alkotói folyamatra, sőt itt-ott nem várt intimításként egy-két mondatos önkomentárra is lelünk. A „*teremtő képzelet*” sorsa korunkban című esszé Pilinszky egyik legismertebb ars poeticaszerű írása, a *Nagyvárosi ikonok* óta valamennyi gyűjteményes verseskötetében szerepel, tudjuk róla, hogy az 1970 októberében Poigny-ban megrendezett nemzetközi konferenciára íródott, mégpedig ugyanezen év nyarán, Párizsban. Ebben fogalmazta meg először szabatosan fő esztétikai elveit; annál különösebb utólag olvasni azokat a korabeli, Párizsból Rómába (Szőnyi Zsuzsának és Triznya Mátyásnak) címzett baráti sorokat (414. levél), amelyekben kijelenti: „Itt az augusztus nagyon üres és nehéz volt. A »költői képzeletről« kellett írnom egy tanulmányt, s legfőbb nehézségem az volt, hogy végig nem éreztem, hol is van az a székhely, amelyen írás közben ülök...!” Egyébként belső bizonytalanságát jelzi az a körülmény is, hogy a kötetbeli publikáció előtt csak az *Új Ember* közölte az írásból részleteket; azaz eszébe se jutott, hogy a remekmű esszét valamely irodalmi folyóiratnak felkínálja közlésre. Hasonlóan „árulkodó” kitételt nem egyet találhatunk még, amelyek már-már nyers egyszerűséggel és nyilvánvalósággal jelzik költői alapállását. 1973-ban, amikor mindenki Handkéről beszél, Czjzek Évával való levelezésében többször is szóba kerül az osztrák irodalom e felröppent új csillaga, akit Pilinszky is „kivételes tehetségnek” tart, s úgy véli, „a »modernizmus« bűnei nem érvényesek” rá (519. levél), noha hamarosan kétségei támadnak Handkét illetően, többé-kevésbé egyidőben azzal, hogy Thomas Bernhard munkásságát megismeri (547. levél); ám ennek során Czjzek Évának megfogalmazott sorait már inkább önkomentárként olvassuk: „Csakhogy a művészet: gyónás. Sokkalta inkább bűneink, esendőségünk bevallása, mintsem reményeink vágya-

ink kivetítése” (528. levél). Így olvassuk (1961-ben!) a Szilágyi Júliának írt szentenciát is: „Mert az az igazság, hogy a »tapasztalatok« nem gazdagítják, hanem inkább megeszik az embert. Nézd meg, milyen *üres* az, aki *sokat* élt” (115. levél). Mintha a csaknem másfél évtizeddel későbbi *Végkifejlet* kötetből ismert *Tapasztalat* sorait olvasnánk: „A tapasztalat, mint Kronosz / fölfalja fiait”; az pedig külön érdekessége a jelen kötetnek, hogy ez utóbbi vers ráadásul – egy 1974 áprilisában kelt, Csokits Jánosnak írt (563.) levél részeként – szerepel is a gyűjteményben, kézenfekvően illusztrálva a Pilinszky-életmű egyenműségét.

Előfordul, hogy a levél mellett közölt jegyzet érdekesebbnek tűnik magánál a levélnél, vagy legalábbis informatívabbnak. Így az az eset, amelyet Kovács Péter művészettörténész (Pilinszky unokaöccse és mellesleg a hagyaték kezelője) ír le az 513. sorszámmal viselő levél kapcsán, sok tekintetben árnyalja a Pilinszky-Kondor kapcsolatról eddig kialakult képünket. Érdeemes idéznünk pár sort ebből a kommentárból. Kovács Péter és felesége 1973-ban hosszabb időt töltött Párizsban, ahol egyik este – írja – „a kitűnő szobrász, Barta Lajos hívott meg bennünket – feleségemet, Pilinszkyt és barátnőjét, Jutta Scherrert – vacsorára”. A rue Vernet elején álló kis műtermes, galériás lakásban aztán a beszélgetés szinte azonnal az akkoriban elhunyt Kondor Bélára fordult: „Az egész Barta valami kétkedő megjegyzésével kezdődött, hogy valóban olyan fontos mesternek tartjuk-e Kondort? – Ez a kérdés még nem lepett meg, mert ismertem Bartát, aki őszintén hitt a maga által követett művészi út egyedül üdvöztető voltában. Ekkor azonban János is valami olyasmit kezdett fejtegetni, hogy az ötvenes években – amikor mások így és úgy voltak kiszolgáltatva és elfeledve – Kondor egyike volt a rendszer kedves gyermekeinek. Ekkor már indulattal reagáltam, s percek, pillanatok alatt alakult úgy a helyzet, hogy éreztem, el kell mennem.” Kovács Péter, aki nem emlékszik nagybátyjával kapcsolatosan hasonló konfliktusra, hisz „talán senkihez” nem fűzte „olyan feltétlen szeretet”, mint Pilinszkyhez, végül is felugrott, otthagya a vendégséget. Másnap a postaládában megtalálta az említett levelet („bátyám hozta, de nem csöngetett, csak bedobta”, amivel „végtelenül meghatott”), s benne többek közt ez áll: „Amit mondani akartam, annyi volt csupán, hogy Nagy Lászlóhoz és Juhászhoz hasonlóan akkori művészetpolitikánk Samuba (értsd: Kondorba – P. A.) és Csernusba is nagy reményeket helyezett. Hogy saját útjukon és saját tehetségük hívását követve fejlődtek, ez pillanatnyilag se vitás a szememben. (...) Mert ugyanakkor messzemenően értékeltem bennük, hogy nem engedtek a csábításnak, s nekünk is (a hajótörött nemzedéknek) szép leckét adtak belső hűségükkel.” Ez utóbbi célzás – a levélből egyértelműen kiderül – a „hajótörött nemzedék” más képviselőinek (Nemes Nagy, Weöres) szól, akik az említetteket annak idején, írja utólag Pilinszky, egyszerűen „exkommunikálták”. Évtizedek távlatából természetesen nehéz lenne rekonstruálni, mi is történt Barta párizsi lakásán: valóban csak „az értetlen környezet” okozta a félreértést, „elsősorban Jutta, aki igazán nem érthette a dolog lényegét, de mégis János pártján szólt a vitába helyeslőleg”, mint Kovács Péter megjegyzi, vagy pedig mégis Pilinszky engedett valamelyest a pillanat csábításának, hisz jól tudjuk róla, hogy társasági lényként rendkívül impresszionista volt, e tulajdonság minden előnyével és hátrányával. Tény és való azonban, s épp a levelezése tanúsítja ezt a legjobban, hogy ő sem tudta magát teljesen kivonni az alól a sokkhatás alól, ami a Nyugattól sokáig mesterségesen elzárt, majd a Nyugat által hirtelen nem is akármilyen szinten elismert magyar költőnek és gondolkodónak kijutott, s amihez még hozzájárult egy sor, a Jutta-szerelem teremtette feszültség (kiengedik-e legközelebb is Párizsba?). Azaz ha nem egy Pilinszky-kaliberű szellemről lenne szó, akivel kapcsolatban ilyesfélét leírni szentségtörésként hangzik, nyilván valaminő identitás-problémáról beszélnek. Annál inkább, mert évekkel korábban, a hatvanas évek végén komolyan foglalkoztatta az emigrálás gondolata.

Ez a körülmény, azt hiszem, még ma is újdonságnak számít; annak ellenére, hogy

Bartócz Ágnes már a *Holmi* 1996. márciusi számában közölte Pilinszky levélfogalmazványát (a kötetben a levelek függelékeként közölt fogalmazványok közt a 8. számú), amely 1967 májusában Eygalières-ben íródott, s szerzője eredetileg Pierre Emmanuelnek szánta, ám vélhetően el sem jutott a címzetthez (magyar nyelvű szövegről van szó), hanem Bartócz Ágnes tulajdonában maradt; Pilinszky e viszonylag terjedelmes levélben nyíltan és behatóan elemzi a pro és kontra érveket, amelyek Nyugaton maradása, illetve hazatérése mellett szólnak, majd így ír: „Persze a nyugati szabadság se lenne veszélyektől és fájdalomtól mentes számomra. Mint amikor valaki túl sokáig vágyakozott valami után, s hogy utánanyúlhat, kiderül, hogy elhalt a keze. Mindazt, amit nyugaton látok, fájdalmas luxusnak érzem – beleértve még a kolostorokat is. Ugyanakkor ez a luxus félelemmel tölt el – a szabadság bénító tériszonyával. Lehet, hogy már csak börtönfolyosókon tudok közlekedni?” A költő meglepően szókimondó tépelődését (megvolt rá a jó oka, hogy a vasfüggönyön át, akár innen oda, akár onnan ide postázott leveleiben kerülje ezt a szókimondást) különös, sarkított élethelyzete is indokolta. Pilinszky április végén érkezett Bécsbe egy konferenciára, s onnan utazott Párizsba, ahol hamarosan le is járt kinntartózkodási engedélye, ám időközben több helyről is meghívást kapott, útlevele meghosszabbítását viszont a magyar hatóságok megtagadták. Pilinszky Pierre Emmanuelnél lakott Párizsban, aki valósággal „pánikba esett”, mint Bartócz Ágnes írja, bár nyilvánvalóan nem „a szabadság bénító tériszonya” és Pilinszky kényszeres börtönfolyosó-képzete rémisztette meg, hanem egészen prózaian a magyar költő emigrálási tervei, amelyek megzavarták volna az Emmanuel által alakított szerepet. Így azonnal Eygalières-be küldte Pilinszkyt, a családi birtokra, ahol jövendő menyje, azaz Bartócz Ágnes és annak anyja tartózkodott, hogy verjék ki fejéből az örült ideát. Bartócz nem tagadja, hogy a levélhez írt bevezető sorai menthetetlenül „afféle leszámolásnak” hathatnak egykori apósával, Emmanuellel szemben, ám ennek ódiáját is vállalva, mindenekelőtt a Pilinszky-Emmanuel barátságot kívánja megkérdőjelezni, leszögezve, hogy a „két katolikus költő”, a „suta, fejhargon beszélő Pilinszky”, aki „sokat szenvedett”, de „nem azért, mert a spanyol szobalány nem vasalta ki kedvenc pantallóját”, és a „fesztelen, magabiztos, Faubourg Saint Germain-i dendi”, aki „esetleg egy ebédmeghívással” támogatta a kelet-nyugati közeledést, „két teljesen más világ. Semmi esetre sem barátság, bármit akart is hinni János.” Bartócz Ágnes leleplező adalékaiban legalább annyira nincs okom kételkedni, mint elfogultságában; ám az igazi kérdés valóban az, mi fűzte Pilinszkyt Emmanuelhez.

Ez a levelek olvastán sem lesz sokkal világosabb számunkra, mint ahogy általában keveset tudunk arról, ami Pilinszkyvel és Pilinszkyben nyugati tartózkodásai alatt történt. Mindenesetre az 1967 májusában-júniusában írt levelek számos utalása alátámasztja, hogy a költő ekkor valóban komolyan és hosszan foglalkozott a Nyugaton maradás gondolatával. Czizek Évának arról ír Párizsból, hogy ott nem tudna élni, „sokkal előbb Bécsben vagy akár Németországban” (252. levél), Szőnyi Zsuzsának és Triznya Mátyásnak, hogy „az idáig vállalt munka lehetővé tenné, hogy akár Rómában telepedjem le” (267. levél). Rómához, ahol 1947–48 telén emlékezetes hónapokat töltött ösztöndíjjal, valóban erős szálak fűzik (ennek újkéletű dokumentuma a *Pilinszky Rómában* kötet, Kortárs Kiadó 1997.), ám Cs. Szabó Lászlónak írt levelében is (ekkor még nem ismerik személyesen egymást) szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy „átléptem az ablakon (így hívják a tartózkodási engedélyt odahaza)”, úgy utazik Londonba. Amikor pedig mégis az otthoni családtagok és barátok összefogása következében – elsősorban Illyés és Törőcsik közbenjárására – megkapja a külföldi tartózkodási engedélyt (a 270. levélben részletesen instruálja nővérét, kit hogyan mivel keressen fel ez ügyben), Cs. Szabónak még mindig azt írja – utalva az akkor kirobbant arab-izraeli fegyveres konfliktusra, hogy „a ma megindult háború világosan példázza, hogy döntésem pontos volt”, s Bartócz Ágnesnek is így fogalmaz: „A sors úgy akarja, hogy még négy és fél hónapig tűnődjem.” Márcsak

azért is figyelmet érdemel ez az epizód, mert a viszonylag kiterjedt Pilinszky-irodalom egyáltalán nem foglalkozik vele, kivéve Csokits félmondatos megjegyzését, miszerint Pilinszky 1967 tavaszán a megoldhatatlannak tűnő bonyodalmak miatt „már arra gondolt, hogy tán haza se utazik”. Ennél azért többről volt szó.

Az „emigrálni” vagy „hazatérni” dilemma élesen exponálja Pilinszkyben a hazai, illetve az európai nyilvánosság előtt általa betöltött szerep és az én, „a Jancsi” kettősségét. Abban is van némi image-teremtés, nem is kevés, hogy hivatalos leveleit kivéve szinte mindenkinek *Jancsi* vagy *Jancsitok* aláírással ír (jószerivel az egyetlen, akinek ő *János*, az Németh László, hozzá igazi tanítványi viszony fűzi), ám ezzel az önmaga teremtette képpel, ha nem is konfliktusmentes, de mindenképp meghitt viszonyban van, míg az előbbivel épp fordítva: nem annyira konfliktusos a viszonya, sőt többnyire jól érzi magát benne, néha még kimondottan élvezi is, de különösebb azonosulás nélkül, mintegy „viszszatartra” a szerepből azt, amit igazi önmagának érez. „Sosem kerestem semmiféle szerepet. De miután kialakult, vállalnom kell. Csakhogy attól félek, hogy nem tudom tovább vinni a dolgokat odahaza, s épp emigrálásom volna az az egyetlen folytatás és befejezés, ami még módomban áll” – érvel az említett egyaliéresi (8. számú) fogalmazványban, ám ugyanitt néhány sorral alább világosan kimondja: „Ha emigrálok, eltűnöm a közönyben, a névtelenségben: számomra egyáltalán nem fenyegető. Hosszú ideig szabadságnak érezném ezt az állapotot.” Nem sokkal alább már valóságos kísértésként tér vissza ugyanez a gondolat: „Csöndes és névtelen életre lenne szükségem, hogy amit fontosnak érzek, megkísérélhetném először szabadon megfogalmazni.” Vagyis: „Emigrálásom pusztán ténye hosszú időre (egyetlen kommentáló szó nélkül is) a legtisztább befejezése és folytatása lenne elhagyott »szerepemnek«, költészetem szerep részének.” Ami tehát a mérleg egyik serpenyőjébe kerül, az egyfajta „vertikális” vonzás: az emigrálás számára egyet jelent a (kényszerűségből) vállalt szerep elvesztésével, az anonimitással és az elmélyüléssel; ami viszont a másik serpenyőbe, az nem egyszerűen a félelem, hogy az otthoniaknak, a családnak kell majd viselnie döntése következményeit („Ha sérelem éri őket, segítségükre lehetek-e azzal, hogy ügyüket a Szabad Európa szóvá teszi?”), hanem ennél mélyebben bizonyos hűtlenség vagy árulás-komplexus elsősorban nővérével, Erikával szemben. A hetvenes években írt levelek később jól mutatják, hogy valóban itt volt a kérdés súlypontja.

1971 májusában Erika férje, Kovács Barnabás váratlanul elhunyt; a család egzisztenciális helyzete teljesen bizonytalanná válik. Erika állást keres, nagy nehezen talál is, munkába áll. Súlyos depresszió gyötri. Pilinszkyt épp a haláleset idején erősen foglalkoztatja a gondolat, hogy immár legálisan hosszabb időre Párizsban marad. El akarja érni, hogy az *Új Ember* párizsi tudósítója legyen. A halálhírré reagáló első levelében is ezt a tervét ecseteli („lehetőség ugyanis, hogy sikerül megoldást találnom itteni életemre vonatkozóan, s ha igen, képtelenség fele úton megállnom” – 436. levél). Biztosítja róla nővérét, hogy ez esetben pesti fizetését ő kapná meg. „Ez lenne a legkevesebb és a legtöbb is talán, amit értem és valamennyünkért pillanatnyilag tehetnék” – írja ugyanott, s még hozzátesszi: „Juttával csodálatos békében élünk”. Ez a mondat másképp cseng Pilinszky, és másképp nővére számára. Azaz nem csoda, ha Erika ettől nem emelkedik ki a depresszióból, hisz élete legválságosabb szakaszában gyakorlatilag testvérét is el kell vesztenie. Ráadásul Pilinszkynek nem sikerül tervét megvalósítania, s még a júniusi temetésre se tud hazaérni. Ekkoriban kelt leveleiben a szabadkozó sorok mögött nem nehéz felfedeznünk a költő szorongásos lelkiismeretének elfojtott háborgását: „Egyetlen testvérkém, tudom, hogy *anyagi* segítségem nem sok, de fontos, s ami még fontosabb, köszönöm Neked, hogy megértetted, hogy pillanatnyilag szeretetemnek ez a legnyilvánvalóbb formája.” (445. levél) Erikával nagyon szoros kapcsolat fűzi őket egymáshoz, édesanyjuk halála (1959) óta Erika kissé a pótanya szerepét is betölti Pilinszky életében. Áltá-

lában ő verseinek első olvasója, s amúgy is a költő teljes bizalmát élvezi. A drámai kifejelet tehát egyre inkább megállíthatatlannak tűnik. Egyszer ezt olvassuk: „Drága Erikám, / örömmel olvastam, hogy jobban vagy, híztál is” (469. levél), másszor ezt: „Leveledből azt látom, nem, vagy csak alig mozdultál ki a holtpontról. A kórházból nyugodtabban írtál” (472. levél). 1972 nyarán Pilinszky kiveszi barátja, Toldalagi Pál nővérének budai házát, hogy ott töltsön két hónapot Juttával. De úgy tervezi, hogy előtte néhány hétre Erikával „felköltöznek” oda kettesben, ám Erika nem hajlandó erre (492., 493., 496., 502. levél). Ismét kórház, ismét „nagyon nyugtalanít az állapotod”, írja nővérének (496. levél), ismét Párizs, a folyó ügyek, amelyeket Erika odahaza intéz. Egy-egy kitétel a levelekben elárulja, hogy lényegileg semmi sem változott: „Édeseim. Dolgozom, értünk, értetek” – írja 1973 februárjában Párizsból (518. levél). Majd 1974 januárjában egyszerre egészen nyersen: „Rengeteget gondolok Rád, és nyugtalanít a betegséged. Fontos volna, hogy *la-zíts* belül. A mániás depresszió ellen alkalmaznak itt egy rendkívül eredményes gyógyszert.” (541. levél) 1974 májusában, Párizsból: „Édeseim, / rendkívül felzaklattak az új hírek, egész éjszaka nem aludtam. Meg voltam győződve, hogy a visszanyert relatív anyagi biztonság után nincs alapvető nehézségtek...” (570. levél). 1975 karácsonya előtt Erika öngyilkosságot követ el, meghal. Február elején Jutta egy hétre Pestre látogat, ekkor ér véget kapcsolatuk. Pilinszky idegösszeomlással kórházba kerül.

Itt a drámai töréspont. A kettős kudarc és az önvád letaglózza, a felszabadító katarzis elmarad. Jellemző adat, hogy ezt követően nem ír többé verset, habár „a lábadozás idején” készül el a Sheryl-könyv (618., 619., 625. levél), ekkor veszi át Törőcsik Mari a győri színház igazgatását, s Pilinszky is bekapcsolódik a korabeli magyar színházi életben akár vakmerőnek is mondható tervek szövögetésébe (Sheryl Sutton esetleges fellépése Győrben – 619., 650., 750. levél, operatervek Kocsis Zoltánnal – 631., 654., 680., 682., 683. levél), továbbá szinte haláláig foglalkoztatja egy regény terve (650., 676., 684., 699. levél); az eddig meglehetősen szűkszavú, többnyire tömondatos levelek után most viszont születik néhány meglepően beszédes, önelemző levél. 1976 márciusában a kórházi kezelés után Törőcsik Mariék velemi házában tölt némi időt, ahol „minden az emberi együttlét melegét-gondoskodását sugározza. Hogy él, hogy mozoghat ebben egy sötétzárkára ítélt deportált? Valaki, akit belső története eszkimóvá tett, az északi sarkra vetett. Nem mint kutatót, hanem mint deportáltat?” (611. levél) Egyébként ettől kezdve sok időt tölt Velemben, a szomszéd házban kivesz magának egy szobát, s két év múlva, 1979 húsvétján, amikor nagynénje, Baitz Mária kérdéseire válaszol innen („Ne aggódj a személyi számonért”; „hogy mit mondj a telefonálóknak. Az igazat.”), már bizonyos távlatból látja a két éve történeteket: „Hidd el, hogy Jutta és mindenki, aki megalázott, *egy akolban* él bennem. (...) Szívem tele hálával. Azokkal szemben is, akik »rosszak« voltak hozzám. Mert valójában jók voltak (...) Se a magánytól, se a haláltól nem félek. Isten viszont mindig és mindent megtesz –, *ha végtelen távolságban tartózkodik is tőlünk*. Ez a legfőbb *kegyelme* és a mi egyetlen támaszunk. Látszatra ez a poklunk, valójában ez a mennyország. Nem a föld, de a VALÓSÁG.” Ezek után már-már szellemi végrendeletként hangzik: „Imádkozzatok, hogy a »mindenség polgára« lehessek. A mindenség szívszorongatóan teljes, tartózkodó, valóságos, telített, gazdag és csendes. Ennyit tudok már.” (676. levél) Itt említhetnénk Lorand Gasparhoz írott leveleit (csak a fontosabbakat emelve ki: 617., 625., 684., 702.) vagy a Tadeusz Rózewicznek írottat (615.), noha ezek látszatra inkább „munkalevelek”, amelyek műveinek francia, illetve lengyel befogadását kívánják elősegíteni (Lorand Gaspar esetében még egy tuniszi utazásról is szó van, amelyet végül nagy nehezen sikerül nyélbe ütni), de valójában nagyon is tetten érhető szinte mindegyikben a megkapaszkodás vágya. „Gyenge és beteg vagyok: nővérem öngyilkossága óta mintha kicsúszott volna lábam alól a talaj” – írja francia fordítójának (625. levél). Majd a tuniszi látogatás után: „Úgy érzem, eljött végjátzmám ideje, s ez nagyon jó. Minden ami volt, sőt ami lesz is: itt

van. Nem véletlenül érzem, hogy pontosan erre az életszakaszra születtem. Így hátralévő időm, jövőm is olyan, mintha már jártam volna benne. Mélységesen ismerős, akár az emlékezés. Boldog vagyok, hogy végre – ha foszlányosan is – valamit már közölni tudok veletek, hiszen csírájában tulajdonképpen veletek közöltem – nagy kacagások közepette – mindazt, s elsőnek, ami valamiképpen ma vagyok.” Itt már minden szónak és minden hangsúlynak megvan a maga gravitációja. A levél 1980 novemberében kelt. Utolsó sora: „Terveim? Egy látszik biztosnak: június 5–10. Anglia, Cambridge Fesztivál.” Tudjuk, erre a fesztiválra Pilinszky már nem utazhatott el, 1981. május 27-én szívroham következtében elhunyt.

Miért neveztetem hát zavarbaejtő műnek ezt a testes levelezés-kötetet? Mert látszólag nem több, mint amit a hasonló gyűjteményes kiadásoktól megszoktunk: sok apró alkalom az életrajz ismerőinek, hogy itt is, ott is intimitásokra leljenek; csak hogy az egész „mű”, a teljes könyv egy egészen más drámát jelenít meg előttünk, mint amit Pilinszkyról már-már közhelyszerűen – a lexikonok, kézikönyvek, tankönyvek és egyébek alapján – „illik” tudni. Ez utóbbi így valahogy fest: egy érzékeny lelkületű, verselő fiatalember, akit 1944 őszén besoroznak, elkerül a németországi Harbachba, szembesül „a század botrányával”, a koncentrációs táborokkal, ami a kor talán legnagyobb költőjévé teszi; ettől kezdve művészként és gondolkodóként csakis „a jóvátehetetlen jóvátétele” érdekli, azaz a botrányra adható egyedül autentikus válasz. A levelek Pilinszkyje, „a Jancsi” sokkal esendőbb lény. Lebilincselően előítéletmentes és nyitott szellem, legfőbb gondja mégis az, hogy az őnmaga elé állított követelményekhez képest állandóan kevésnek érzi magát. Ezt a konfliktust mintegy mágikus módon szelídíti magához katolicizmusával, amely számára egyfajta „sorsanalízisként” működik: egyszerre jelenti saját „bűnösségének” elfogadását és a szabadulást, a megváltást. A tragédiától azonban ez sem menti meg. A levelekben a 1975–76 fordulóján történt végzetes összeroppanás sokkal inkább kézenfekvő és sorsszerű, mint ama fiatalkori trauma. Akárha az lenne a szerep – és ez az élet. Holott a kettő összeér, valójában egy és ugyanaz. Az összeomlásból lábadozó költő, aki Töröcsik Mariék velemi házának otthonos szegletében, a kályha melletti karosszékben „sötétzárkára ítélt deportáltnak” érzi magát, valójában valamiféle „belső” Harbachban talál magára. A különbség nem pusztán abban áll, hogy a fiatalkori traumát levelek nem dokumentálják (nyilván elkallódtak), hanem hogy azt az idő költésztette, majd költői szereppé szublimálta, „megváltotta”; emez viszont, a kései tragédia – talán egyszerűen idő híján – „nyitott seb” maradt, nyers, megváltatlan „élet”. Ennek dokumentuma ez a könyv.

A levélgűjtemény természetesen számos feladványt, nyitott kérdést exponál a Pilinszky-filológia számára. Ezekben itt nem szeretnék különösebben elmélyülni, legfeljebb jelezni egyet-kettőt. Az idő tájt, amikor az emigrálás gondolata foglalkoztatta, igyekezett „lehetőleg politikamentes megélhetést” találni magának (8. levélfogalmazvány), így fogadta el Török Jenő piarista szerzetes ajánlatát, aki a bécsi Opus Mystici Corporis katolikus kiadó részére öt francia könyv fordítását rendelte meg tőle 1967 májusában (267. levél), s az, hogy végül a hazatérés mellett döntött, először egyértelműen Czjzek Évának írott (319.) leveléből derül ki, ahol „Török páternek” üzeni, hogy a le nem fordított könyveket átadta dr. Hrivnyák Zoltánnak, aki rendszeresen dolgozott a bécsi kiadónak. Egy könyv fordításával azonban elkészült, az meg is jelent (valószínűleg a fordító feltűntetése nélkül, esetleg álnéven), viszont a könyv adatait egyáltalán nem ismerjük. Ráadásul később is – 1972-ben biztosan – fordított Török Jenőnek (471. levél). Érdeemes lenne ezeket felkutatni. Ennél jóval reménytelenebbnek tűnik egy másik Pilinszky-fordítás sorsa: 1972-ben lefordította Gabriel Marcel *A dárda* című darabját, amelyet nagyon szeretett volna a Vigiliában leközölni, de az sosem jelent meg, s a hagyatékából csak az első jelenet kézírata került elő (468., 470., 472., 490., 527. levél). Az elkallódott Pi-

linszky-kéziratok sorsa még külön regény (lehet). Több jel is arra mutat, hogy az *Új Ember*-nél a Pilinszky-kéziratok nemegyszer a papírkosárban kötöttek ki (néhány szerencsés esetben megmaradt a fogalmazványuk, ilyenek olvashatók a *Naplók, töredékek* kötetben, de 1975-ös New York-i cikksorozatának, amelyből csak egy jelent meg, teljesen nyoma veszett (591., 593. levél), s a tours-i fesztiválról ugyanebben az évben írt „zenei leveleinek” sorsa is tisztázatlan (601., 606. levél).

Végül egy-két észrevétel a jegyzetekhez, amelyek alapos, gondos filológiai szöveg-gondozásról tanúskodnak. Annál inkább szövé kell tegyem, ami nyilvánvalóan félinformáció vagy tévedés. Doromby Károly 1946-tól nem csupán 1968-ig, hanem 1979. évi nyugdíjba vonulásáig a *Vigília* munkatársa, ezen belül az utolsó két évben főszerkesztő (161. levél). Hafner Zoltán mentségére legyen mondván, a hibás, illetve félreérthető fogalmazás az *Új magyar irodalmi lexikon*ból ered. Hasonló az eset Saád Bélával, aki 1957-től nem egyszerűen „egyik szerkesztője” az *Új Ember*nek, hanem felelős kiadója és felelős szerkesztője, azaz a korabeli cenzurális viszonyokból következően és a lap belső életében érvényes hierarchia szerint ő „a főnök” (még a *Vigiliának* is ő a kiadója), egészen 1971-es nyugdíjazásáig. Amikor tehát Pilinszky 1970 augusztusában azt állítja, hogy „írtam Saádnak is” (407. levél), az – tekintettel rá, hogy ezúttal is külföldi tartózkodása meghosszabbításáról van szó – annyit tesz, hogy ez ügyben munkahelyi főnökének is írt. A levelet tehát nem Saád Béla hagyatékában kellene keresni, hanem az *Új Ember* felelős szerkesztőjének iktatott levelezésében. Végképp érthetetlen számomra, hogyan lett az *Ágiként* kétszer is említett Seregi Ágnesből „Kondor Béla második felesége” (523. levél), míg néhány oldallal korábban (515. levél) még „az *Új Ember* munkatársa” volt, aki „gyakran gépelt” Pilinszkynek. Kondor első felesége ugyan Ági volt (Kauffmann Ágota), a második (Bagi Éva) viszont nem, sőt volt egy harmadik is (Kaponya Judit), akivel már nem is házasodott össze. A Kondor Béla halála után kelt 523. levél Ágija azonban ugyanaz a Seregi, aki gyakran gépelt Pilinszkynek; őt a hatvanas évek eleje óta meghitt baráti szálak fűzték Pilinszkyhez is, Kondorhoz is, noha ez utóbbinak sosem volt se felesége, se élettársa.

PÁRBAN, PÁRTALAN

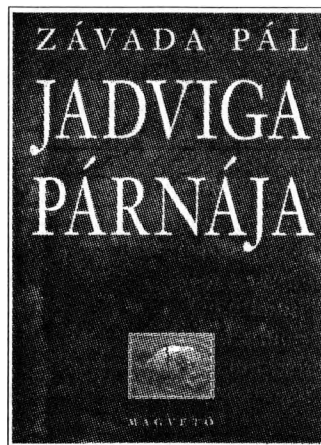
Závada Pál: *Jadviga párnája*

A műfajok életében nyilván néha elérkezik egy időpont, amikor a sokszorosan megkockáztatott kísérletek, hiú változtatási lázak és szemenszedett apró eredmények korszakai után a műalkotás visszahajlik tulajdon lelkiismeretéhez, a szerző lerázza köpönyegéről a terelőutak porát, és a mű anyagát nem a dolgok törésvonalai mentén találja meg, hanem egy feltételezett, éles körvonalakkal megrajzolt és a közmegegyezés keretein belül hangolt nyelvi közegben. A regény műfajának ezt a nyugalmas mozdulattal végrehajtott, önuralomról tanúskodó, az író szerepét kevésbé fitogtató, kiszámítható egységekben föl-táruló *derítését* manapság, többek között, Závada Pál kíséri meg. A *Jadviga párnája* nem csupán merész, hanem egyszersmind szükséges tett is: mintegy új azonossággal látja el a regényíró lassanként azonosíthatatlanná fakult figuráját.

Závada napló-regénye a század első felében, Békés megyei szlovák környezetben kezdődik: a főhős, Osztatní Ondris (*osztatni* szlovákul *utolsót, maradékot* jelent) 1913-ban fog hozzá a naplóíráshoz, s abban többnyire titokzatosan fagyos, a szerelemben és házasságban önmagát megvonó, saját múltjában megfeneklett feleségéhez fűződő viszonyát részletezi tüzetesen, izmos kitartással. Erről a Jadvigáról megtudjuk, hogy árvaként cseperedett fel, s Osztatní Ondris édesapja, Osztatní György feltűnően gondos figyelemmel követte élete alakulását (bizonyos körülmények arra utalnak, hogy Jadviga Osztatní György leánya lehetett); az Angolkisasszonyoknál tanul, később hosszabb időre külföldre vetődik, majd hazatér s házasságot köt Osztatní Ondrissal (aki tehát, vélhetné gyanútlanul az ember, féltestvére). A regény folyamán még az is kiderül róla – ugyanis Ondris halála után, 1937-ben elveszi férje naplóját és „beleír”, azaz rögzíteti életének némely eseményét –, hogy annak idején külföldön rajongó szeretettel (netán szerelemmel?) vette körül Osztatní Györgyöt, de aztán szerelmi kapcsolatba bonyolódott egy bizonyos Winkler Franci nevezetű ügyvédbojtárral, akinek hódolatát – házasság reményében – igencsak viszonozta, már a testi beszéd jeleivel is. Ez a Winkler Franci aztán a könyv több pontján föl-fölbukkan – komoly sugallatok ösztöüöznek arra a feltevésre, hogy Jadviga második gyermekének, Osztatní Mártonnak valóságos édesapjaként.

A könyv fejezetekre és dőlt betűvel szedett lapalji jegyzetekre tagolódik: egy-egy Ondris-naplórészletet követ egy-egy arra felelő Jadviga-szöveg, s mindkettőjük jegyzeteit gyarapítja a lábjegyzetekben Miso, az idősebb gyerek kommentárja (idővel az ifjabbnak, Mártonnak is kedve szottyan a jegyzeteléshez). A nap-

A kötetet Pintér József tervezte
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 1997
445 oldal, 1290 Ft



lőszövegek – mint említettem – főként a házaspár gátlásoktól terhes, félreértésekkel és szorongásokkal kísért érzelmi életét ecsetelik: részint Ondris érthető megütközéseit, találgatásait, hol suta, hol goromba közeledéseit, darvadozásait és emésztő magányát, részint pedig Jadviga utólagos érzelmi gombolygatásait, görcsös truccolásait, örökké megosztott és senki által ki nem sajátítható érzelmi belsőségét: a kínok és más-más jellegű szerelmek természetrajzát. A nemzők intimitásait aztán megigéző ártatlansággal, bumfordi kotnyelességgel, darócszerűen nyers stílusban hosszabbítja meg Miso – és Márton – sikálatlan ákombákomja (az ő kézírásuk ilyennek dereng fel az olvasó képzeletében). A magántörténet háttérében, persze, fölvonul ennek az őseredeti szlovák kisebbségi zarányának számtalan figurája: a zsarnok Osztatní-mama, a jó öreg szolgál, Gregor, s a ház apraja-nagyja; és – tágabb körben – föl- fölpislan a szlovák falunak megannyi érdekes fényforrása: például Bacovszky tisztelendő, aki az első világháború alatt ébredő szlovák „önállósodási”, illetve „csatlakozási” törekvések lelkes szervezője és fáradhatatlan szószólója; Szilágyi főhadnagy, aki Ondrist „beszervezi”, hogy tegyen „jelentéseket” a szerveződő szlovák nemzetiségiek összejöveteleitől; aztán Ondris baráti köre, Buchbinder Miki, Rosza Pali és a többiek.

A könyv elsődlegesen integráló szála azonban a két főszereplő története; a külső események csak mintegy ágyat vetnek a lélektörténet folyamának, s az olvasónak orra is ott hegyesedik – mint a kíváncsiaké –, ahol a könyv visszazökken erre a lélektani sínre. A történelmi események ábrázolásakor is, úgy véljük, első osztályon utazunk, de mellékvágányon. Úgy véljük, az erő helyeit, a mű kultikus tereit a lélekábrázolásban érdemes keresnünk; hiszen ott tárul elénk Závada könyvének alaptapasztalata: vannak emberi világok, ahol a közös szavaknak nincsen jelentése többé. És a *Jadviga párnája* voltaképpen azt a nagy közös élet-hallgatást és „összehidegedést” ábrázolja, amely sűrűsödő némaságában is elszántan válaszokat keres; nem csupán a hormonok tébolyult táncát mutatja be, hanem azt az utóbb nem ritka emberi életgyakorlatot, amelyben visszafelé forognak az óramutatók, végleges ásványi állapotba szorul és önmagára hurkolódik – egymás foglyaként – két ember.

A mű szerkezeti ötlete nem korlátozódik arra, hogy a naplóforma fokozott bensőséget kínál, rejtett értelmi és érzelmi téglákat is fölpattintó lehetőségeit kiaknázza, hanem kiegészül azzal, hogy a főhős jelenidejű, inkább evezés, mintsem kormányzás jellegű tapasztalatrögzítését egy tisztázó – vagy legalábbis elmélyedést célzó – jegyzetanyaggal állítsa szembe: Ondris nyers, alkalmasint sötétről virradó, rémülettől rémületig pergetett jegyzeteit egy visszatekintő, a lét érettebb időszakából szólaló partner kíséri figyelemmel, s ezzel az olvasóban folytonosan azt a megalapozott várakozást kelti, hogy a szövegben fokonként egymásba oltódik a spontán élettapasztalat és a mérlegelt, igazságon tájékozódó reflexió (ne feledjük: egy élő folytat itt párbeszédet egy megelevenített halottal). A két viselkedési síknak ez az állandó jelenléte, az időzónáknak ez a feszes zártsága és diszharmóniákban zajló egymásra zsúfolása nagyszerűen érzékelteti a két figura befüggönyözött háttérű vetekedését. Ondris jegyzeteinek fő-fő tárgya, sarkalatos tűnődési és veszteglési pontja: feleségének, Jadviganak nem közvetlenül indokolt, de többször árnyalatosan taglalt testi elutasítása, megközelíthetetlen (kis kedvességekkel enyhített) monstumszerűsége. A műnek igen fontos, mondjuk, a delphoi jósdára emlékeztető vonása, hogy jobbadán nem tagad és nem állít valamit, hanem pusztán utal valamire, ami megtörténhetett; a rettegett lehetőségek szülik itt a rettenetes valóságot. Az író valójában soha nem tisztázza, hogy Jadviga édesapja Osztatní György-e vagy Palkovics Endre; hogy édesanyja miért halt meg idejekorán; hogy tudatában van-e esetleges féltestvérségének – vérfertőző viszonyának – Ondrissal; hogy Miso ténylegesen Osztatní Ondris vagy Winkler Franci gyereke-e stb. Úgy rémlik, a női figura az apa iránti szerelem- és szeretet-érzetnek, az Ondris iránti hála-, megszánás- és kitinszerűen zárt (csak befelé

nyitott) szeretet-érzetnek vágogó lélegzetű hordozója, aki tetsz-életét a kísérteties múlt és a megtalálatlan jelen közötti senkiföldjén kénytelen élni, gyötörődve valamely éppen titkaiból táplálkozó, gyökereiben láthatatlan, elsatírozott rajzú életficamban, egy senki-nek meg nem fogadott, bizonytalan tartalmú hallgatási parancs kötelezettjeként. Nem látjuk kétségtelenül a halandóság bélyegét ezen a halhatatlan figurán, aki folyton kiválik az együttlétekből, minduntalan önmaga barlangjába menekül és titkos értelmű lét-áldozatot mutat be egy homályos családi láncolat fantomjainak. Mégis azt gyanítjuk, Jadviga alakjában a bosszúvágyat szító, megalázást osztó, csökönyösségével mérhetetlen fájdalmat okozó *érintheatlenség* elevenedik meg; az a benyomásunk, hogy Jadviga számára – mindegy, milyen okból – az a fontos, hogy ne hazudjon, hogy önmagához hűen cselekedjen és mindig ugyanúgy mutakozzék meg a világ színe előtt. Az önmagában álló, szokványos magyarázatokkal nem szolgáló, öntörvényű személyiség magatartása Závida könyvében főként a vérségi kötelékek sejtetésével, a múltban már lejátszódott élet-döntések és egész életre kötelező érvényű halasztások emlegetésével van indokolva; a mű halál-szerelem-tematikája pedig valami végzetes és végleges tragikum szférájába emeli a kompozíciót. Idéznék itt két rövid részletet a könyvből. Mindkettő a szerelem és a halál közelségét sugallja, és – minthogy mindkettő önmagában áll a szövegben – nyomtatékosan érzékíti meg: a két tapasztalat kölcsönösen megnyitja, elmélyíti és a mulandóság légkörével veszi körül egymást. Először idézem a „páva-jelenetet” (Ondris dühében halálra teszi egy gyönyörű pávacsirkét, 19–20. o.);

„Igaz, hogy miután bőrig ázva kifogtam, az istállóból jövet a hámmal s a vizes pokróccal, nem láttam a lábom alá. De ahogy (lehajítván bosszúsan a holmikat a kamraajtó elé) erővel belé is rúgtam abba a nyomorult díszjóságba, az villant fejembe: Olyan ő, mint ez a páva.

S azzal: zsumsz, kotródjál láb alól! Hogy az én feleségem is ilyen. És ezzel rúgtam a falhoz [...] S az még nem elég [...] fölkapván egy vesszőseprűt a csirkéi közé vetettem. A három közül a legnagyobbikat ütöttem el, s ahogy leemeltem a söprűt az oldalára dőlt pávacsirke verdeső szárnyáról, elmém elborult, és csizmás lábom összes erejével rátiportam [...] Kis híján hánytam, úgy undorodtam, s megéreztem, hogy önmagamtól.”

S íme, néhány mondat a „templomcsillag-avató”-jelenetből (a templomcsillag kitűzése közben az egyik munkás leszédül a kötelek közül és szörnyethal, 98–100. o.):

„1795 Május 12-ikén az evangélikus templom elkészültével a főbejárat előtt bizonyos Zsilák Tisztelendő szenteli föl anyaszentegyházunk mintegy másfél méter átmérőjű jelvényét, a csillagot, ezt a gömbalakból tűhegyes kúptüskéket meresztő nyeles acélbuzogányt, mely azóta is odafönt látható a 64 méteres, kecses torony csúcsán. A csillagot a szertartás végeztével vontatják föl csigákkal. [...] Hlavicska János helybeli bádogoslegény szíjazza magára a széles övet a tartókötéllal, s mászik a már fölállított és rögzített buzogány nyelére, hogy kioldozza a vontatókötelzetet. Ám ahogy belekapaszkodik az alsó acéltüskébe, a buzogány elbillen, s lerántva az állvány egyik sarkát, beszakítva a bronzpalást szoknyafodrárt, és magával sodorva a bádogoslegényt, csapódik be a templomkert kerítésének ama szegletébe, tövig beverve öles tüskéit a járda téglái közé. Hlavicska János kissé odébb, a gyepen zúzza fölismérhetetlenné magát [...] A csillaglövédék kráterénél heverő bádogosfiú alakatlan teteme felé egy leány rohan, mezítláb, ingvállasan, futtában lecsúszik róla a kendő.”

Látjuk tehát, mindkét jelenetben halál esik, mégpedig olyanokon, akiknek lénye egyszerre hordozza a szépség (szerelem) és a pusztulás esélyét: vesztüket örökkössé, ikonszerűen statikus érvényűvé dermeszti a halál mozzanata, s mintegy illusztrálják, tágasabb léptékvűvé avatják Jadviga naplójának benső tereit. Fontosnak tartom, hogy a műben tőszomszédságba kerül az egyéni szenvedéstörténet és a keresztény kultúrkör húsvét-ünnepe, a konkrét emberi szenvedést időtlen reménységű várakozássá oldó isteni áldozat, s ezáltal a szenvedés hovatovább földöntúli értelmet tükrözhet, vagy legalábbis a beláthatatlanság magasába emeli ezt a tapasztalatot. A két imént idézett epizód azt is kielégítően szemlélteti, hogy Závada milyen mesteri gesztussal képes felvillantani a hétköznapi véletlenek fakó szövődéke mögött az irracionális energiák magnézium-lobbanásait, s az olykor „lassú víz partot mos” Ondris-stílus dágványában megsejtenni – egy váratlanul odaiktatott részlet révén – a nem-emberi mértékek jelenlétét.

A könyv központi érdekgeja tehát Osztatni Ondris és Jadviga érzelmileg részben viszonyos, egymásban csupán mozaikokban tükröződő vonzalma. Az író – úgy tűnik – főleg a szerelmi beteljesülést megelőző, az annak elmaradása körül kialakuló vagy elmaradásából következő, a beteljesülés helyébe lépő érzelmi állapotok ábrázolásában bizonyítja a mesterségbeli tudását. A *Jadviga párnája* a beteljesületlenség köré épülő szakadatlan lelkiismeretvizsgálat monumentuma. Pontos szavakat talál itt – Osztatni Ondris figurájában az óvatos sóvárgás, a gyöngéd, de hajthatatlan-csillapíthatatlan testi és lelki kíváncsóság, a fájdalom-okozástól való félelem, a birtokbavételi ostrom számtalan ceremóniája, az érzelmi ködszurkálás, a bánattal és szorongással teli ritka testi egyesülés, a bántalmi indokot csak találgatni képes engesztelés; általánosabban szólva: a találás és nem-találás egymásra emlékeztető, lüktető csenddé erő emberi erőfeszítése. A Jadviga-részekben pedig: a senki számára valósággá nem váló női létezés emlékezetes figuráját látom. Mindkét naplóirol szemléletében van valami csontig hatoló gátlásosság, szolid csökevényesség és lényeges akarat-nélküliség. Ondris valósággal szeretné feleségét, mégis folyamatosan felkészül a lemondásra, s miközben a szerelem roppant erejű benső indítékait emlegeti, azt érzi az olvasó: hiába sír és toporzékol és járja le a lábát a szerelemért ez az ember, végül mégiscsak *senkinek* tartja magát életének e legkomolyabb kihívásával szemben; legbátrabb elszánásai is a félelem és az eleve fenyegető kudarc jeleivel szólítják meg a külvilágot. A közvetlen érzelmi hatékonyság hiánya, ez a benső lelki áttételrend a motívuma annak, hogy a könyv nem csúcsponttól csúcspontra halad, hanem némileg lapályosan teregetett, szorosan önmagára záródó és nehezedő stílusburokban születik, s a kínálkozó drámai gócok sugárköreinél inkább a tompított fényű közlés-ösvényeket választja. Az olvasó azt gondolja: már megtérítették, de még az utolsó sorban ül a friss szertartáson. Závada gondosan és óvatosan poroszkáló cselekményszövése mindamellet nem feledkezik meg arról, hogy ki ne tekintsen egy-egy komorabb tapasztalatra vagy alkalmassá a lelki fondorlatosság aknáira; gondolok itt például arra a jelenetre, amelyben Mamovka (Ondris anyja) ütlegeli húsz esztendeje hűségesen szolgáló cselédjét, Zelenákot, arra kényszerítvén, hogy ugasson, mint a kutya, és nyaldossa a lábát; ez a jelenet mindössze néhány sorban vetül elénk, de szikárságában, nyereségében a mű egyik legmegrendítőbb pontja (sovány modelláltsága ellenére is); pár lappal később pedig ezzel a bejegyzéssel találkozunk: „Két hét telhetett el tán a Zelenákkal való kutya-jelenet óta, s ma Anyám szobája előtt, a küszöbön egy ajtófélfába vert karikára felfűzött láncot pillantok meg.” Fölöttébb sikeresnek, sőt eredményesnek érzékeljük ezt a kisdéd kommentár nélküli, részvétlennek látszó technikát: a két kurta részlet egymásra utal, kiegészíti egymást s mintegy meglendíti a körülötte látványtalanul egyesített, színlelt közömbösséggel nyűtt nyelvi anyagot. Pars pro toto is elmondhatjuk: a naplóregény likacsos szerkezete, mikrokozmosz lelkis erőzói teszik lehetővé, hogy a gyéren drámaivá komponált jelenetek és a hosszasan sorjázott semleges részletek egységesen mégis egyenmő katar-

zis-anythingnak tűnnek, s amolyan csigalassúsággal kerekedő tartalmi kiteljesedést biztosítanak ennek a Janus-arcú regénynek. S közben – az aggályosan beékelt drámai dopping-részletek mellett – fel-feltűnik egy-egy tengervészes, bájdús líraisággal megfogalmazott, cirmos hangulatú betét: ezek kiegyensúlyozottá, ellenpontossá és hitelessé teszik a könyvet, sodorral ellentétes értelemben is olvashatóvá fordítják a mű nagy passzusait. Az érzelmi fogyatékoság nyelvét furfangosan alkalmazó Jadviga például ilyen cizellálásra is képes:

„Szeptember végére az érett kukoricacső csúcsán az a kikandikáló haj bronzvörösre sötétül. De érésének megelőző hónapjaiban mindkettőnk hajszínét megmutatja: Júliusban az a nyers, elevenszőke fürtöcske Irmusét, az augusztusi, rézvörösbe hajló kukoricatincs pedig az enyémet. De ha közös párnára fekvé összefésültük kibontott hajunkat, akkor augusztus elejét írtuk, ennyivel volt az enyém dúsabb és erősebb szálú. Amikor pedig Irmusét keféltük inkább fölülre, vissza lehetett pörgetni egy-két héttel a naptárt. Forróság volt így is, meg úgy is. Az ágyékok viszont mindig árnyékosabbak egy hónappal: Irmusé augusztusi, az enyém szeptemberi. De szinte mindig rögtön rájuk hullott a korai tél hálóing-hava. Az eső áztatta őszök közös fürdéseinek színei közül pedig épp a hajzatoké-szőrzeteké megbízhatatlan: ha megázik, minden kukoricahajacska-bajuszka ezüstsepekktől csillog és besötétül. Száradni persze leghamarabb a karok ritkásan hintett aranszalacskaí száradtak, majd a nyakszirt pihéi, a hónaljok bomlott gombolyagocskái, utána a szépiavörös, lebukónapi pázsitok, s csak legvégül, gereblyéző fésűk és ujjak szánkázása s tekintetünk napsütése nyomán, a marokra szedhető búzakéve-hajak.”

A regény naplószerű szerkezete – ez az egymást fellebbező naplóhalmaz – érdekes hatáskövetkezményekkel jár. Minthogy a szereplők feljegyzései szakaszosan, fejezetekre tagolt szembenállásban helyezkednek el, megtörik a történet menetét, de nem szolgálják – még részleges megfeleléseikkel sem – az emberi helyzetek tisztázódását. Tudjuk, a döntő fejlemények a múltban történtek meg, s így folytonos versengésbe kerül egymással az ábrázoló és a reflexív elem. A „cselekmény” moccan egyet, az egyik esemény megelőzi a másikat anélkül, hogy „behozná”, illetve az egyes kis időegységek újra- s újrakeletkező sejtceszkékben sorakoznak. Az emlékezési staféta láttán úgy vélünk: itt meg itt, ezen és ezen a ponton kereshetnénk is a „megoldást” – de egyszersmind el is szalasztottuk már. A könyv tulajdonképpeni tartalma, úgymond, karsztszerűen telepített; amikor azt hisszük, még minden lehetséges, már lezajlott minden; és amikor már minden szemlátomást lezajlott, még minden lehetséges. A szubjektív beszédtonus, a szereplők monolitikus jellemrajza, az írói terv légvonal-forma jelenléte inkább az erkölcsi igazság-mérlegelés, semmint az írói szerepértékesítés terepévé teszi a szöveget: nem az elementáris írói ábrázolás áll előtérben, hanem csupa *egyed dolog* – egységes *világ* helyett; nem látomás-egységgé összekapaszkodó jellemrajzokat látunk, hanem csíkonként föl vitt valóság-darabokat (akár egy Kokoschka-festményen). Az író úgy forgatja eszméletének tárgyait, mint szellő a leveleket: mindkét oldalukat láttatja, de maga a háttérben marad. Van ezeknek a kusza irkalapoknak valamilyen szívós benső tartóssága és tárgyiasan konkrét érdekessége, fémes csillogása. Az írói ötlet nem válik műformáló igénnyé, a mű elilleszkedik valamely növényien szenvtelen, informális szférában; a szereplők egyszerre valóságosak és lebegően valószerűtlének, kicsinyek és véletlenszerűek – és miniatűr-formájukban körvonalazottak, megigézőek, statikusan szilárdak és mégis fantomszerűen félelmetesek (gondoljunk például Mamovka zsarnoki, ellenszenves alakjára, vagy a készséges öreg szolgára, Gregorra). A külső mozgásokat mintegy légiesíti a belső szelle-

mi minta erőssége, a szerelmi sorseseemények tarkabarka rajza aránytalan összefüggésű rendszerre teszi a kiegészítő, egyébként elhivatottan komponált történet-modellt. Felületes és nem felületes olvasó számára egyaránt eldönthetetlen kérdés, vajon itt egy nagyregény kapott-e be egy kisregényt, vagy inkább a kisregény vette kölcsön a nagyregény nyelvét. A naplóforma itt nem megvesztegethetetlenül gondoskodik arról, hogy a mű egész terepe egy töből faragottnak, sértetlen méltóságúnak és kerekdednek tűnjék. A mű azonban az időben nyilván képes leválni önmagáról, képes berendezkedni önmagában; a szikrák is világítanak; a mező virágai is mindenfelé lehajolnak s mégis egyformán éri őket a napfény. És az is kétségtelen, hogy a könyv tetemes szöveggyarapításai ellenére végül összetett, sokrétűen egységes élményanyagot közvetít; hiszen kitérői, számlafelsorolásai, bágyadt részletei is életszerű és robusztus akusztikával közölnek egy-egy apróságot, szokást, régiséget vagy szociográfiai, nyelvi vonatkozású adatot.

Závada konok hintamozdulatokkal, a tárgy fölött szűk körben lebegő figyelemmel tereli ábrázolt anyagát. Figyelme főleg az emberi állapotokra, a tárgyi világ adottságaira, a műben megidézett századeleji szlovák falusi miliő szokásrendjére irányul; tétovább igyekezettel fordul az emberi viszonyok, a dinamikusan zajló életfolyamatok felé. E mikroszkopikus tárgyiasságnak köszönhetően a könyvben számtalan közvetlenül újat mondó koradat rögződik (például megismerjük a szárma-készítés módját vagy a Luca-nap szlovák legendáriumát). A regény szlovák helyi színezete, a szlovák kifejezések használata, a „csabai” szlovákság szokásrendjének bemutatása, mondanom sem kell, nem függ össze a könyv művészi minőségeivel. Az olvasó hajlandó hamar megszokni ezt az archaikus környezetrajtot, és az aprólékosan adagolt, saját tapasztalatból merítkező elemek mögött – műalkotásról lévén szó – keresi azt a benső legendát, amiről az író közölni kíván valamit. A kecsesen sokasodó, drámaiságot késleltető (sőt hátráltató) szociografikus szövegcsoportok között azonban olykor-olykor megjelenik egy-egy mélyebben gyökerező, általánosabb belátást hangoztató részlet, inkább bizonyos egységesen affektív töprengés, semmint a mű folyamatából következő gondolat-szüredék. Osztatni Ondris és Jadviga viszonyát sokrétű türelemmel és méltányos elmélyedéssel teregeti elének az író; maradéktalan szépségű főleg Ondris rajongásainak, megalázásba torkolló lelkesültségeinek ismétlődő leírása: itt az alaphelyzet állandósága ellenére rendszerint újjáéled az olvasói érdeklődés, s mivel a *kibonyolítás* a szöveg szaporodásával egyre késik, a rejtély a feszültség ébrentartásának legfontosabb indoka marad. Jadviga válasz-szövegeiről általában úgy érezzük, mintha Ondris naplójának olvasása is főképp e rejtély újra-átélésére irányulna s nem a végérvényes szembenézésre vagy emberi megnyilatkozásra. (Miso lapalji jegyzetei nemigen rajzolnak ki esztétikailag terebélyes személyiséget; a lap alján amolyan részleges figurális eredmény születik: a főalakok vastag árnyékba borítják a két fiú alakját. Ezek a tojások már azelőtt megrepedtek, mielőtt lerakták volna őket.) A két főalak környezetében mozgatott többi szereplő közül Gregor, továbbá Mamovka, valamint Szilágyi főhadnagy figurája tűnik kidolgozottnak; itt nem egyszerűen közömbös írói mellérendelésről van szó, hanem valódi, síkból elődomborodó figurális felületekről. Noha a könyv napló-szerkezete itt is a rivaldaszerű, vertikálisan részletezett és titokban statikus ábrázolásra hajlik; s mivel a szereplők nem a könyv közvetlen felületén, hanem a stilizált naplóírók egyedi szemléletében tükröződnek, mintegy vissza-visszahátrálnak egy bizonyos szoborszerű zugba, ahonnan persze akadálytalanul – Ondris és Jadviga ítélete szerint – előléphetnek létüknek összes kalácsformájában. Az öreg Gregor amúgy eleven együttlérést kiváltó alakja mellett például igen plasztikus, *térszerűen* eleven, hallhatóan lélegző Szilágyi főhadnagy alakja; Mamovka viszont, aki egyébként Jadviga elleni áskálódásaival, környezetének testi-lelki gyöttrésével (gondoljunk a Zelenák-ügyre!) nagyon is reális félelmet ébreszt maga körül, esztétikailag láthatatlan marad a naplóírók nem külső világot, hanem belső sorsszerűséget megvilágítani igyekvő szemléletében. Ál-

talában is úgy rémlik, a két főszereplő főleg a saját érzelmi biotópjával szoros összefüggésben álló tapasztalatokat képes árnyalatosan megidézni; e páros viszony följeftésére irányuló szándék kissé háttérbe szorítja a harmadikakat, s az egyetlen Másikra összpontosuló figyelem túlzó élessége be-beárnyékolja a maradék világ amúgy nem jelentéktelen elemeit.

A könyv nyelvi anyagát is döntően meghatározza a napló-szerkezet: a három (valójában négy) „jegyző” háromféle stiláris síkon közelítgeti a múltat (s zárkózik el a jövő elől). A szülők naplóit át- meg átszövik a szlovák kifejezések; ezeket aztán Miso tolmácsolja az utókornak – olykor csupán lefordítja magyarra, olykor kaján megjegyzésekkel kíséri, kétségbe vonja, kiegészíti őket. Osztatni Ondris stílusa egy könnyed mozdulattal naivvá mesterkedett, laza csavarmenetekre emlékeztető, nyelvtanilag billenékeny, alkalmasint szögletes, de meglehetősen vegetábilis, vakon erjedő, nem vékony szókészletű nyelv, amelynek itt-ott az emberi létezés komikus összefüggéseire is van tetemes szókatálogusa. Ez a ravasz érzékkel kiókumlált stiláris naivitás hellyel-közzel hallatlan intenzitást ér el, különösen a természeti képekkel kapcsolatba hozható tartalmú leírásokban. Ondris szófűzései, hasonlatai, képszerű fogalmazásmódja, csak kiskanállal adagolt fogalmi bölcsessége és bőséges nehézkeskedő természetlátása a könyv figyelemreméltó teljesítménye. Merthogy Ondris például ilyen leírásokra képes: „A lebukó Nap, mint aki ölelésre készül, bíborszínű már, és önmaga háromszorosára dagadt. Megéri a Földet, s most ől nyílik a befürödés helyén. Tekintetemet belemélyeszttem az izzó nyiladékba, mely pirulást áraszt szét maga körül. A hatalmas nász itt, a világ legsimább síkján, egyetlen ráncocskát sem vető ágyán választ helyet ölekezéséhez minden este” (49. o.); „Mert a csupasz szenvedély-idegek istrángján vagyok én odakötözve nőmhöz, s ő futtat maga körül” (74. o.); „Franci föl pattan, elkacagja magát, s beborozva, széles kedéllyel tárja ki karját, átölelve csapkodja a hátam, majd ugratva, szemével csippentve kezd korholni a lustaságomért...” (86. o.); „Néztem, ahogy belevájja-taszajgatja ásóját a földbe. Párasz az anyafölddel. Ölébe fát ültetni olyan, mint gyermeket nemzeni neki. S ha megered, már magától nő ki. / Szerintem nyugtot kell hagyni minden új teremtménynek a maga természetével.” (134. o.); „Nem lehetséges, hogy az, aki ágyról ágyra bolyong, s a bőr illatából, a fogak csattogásából, a húrok hullámveréséből, tengerizéből remél páros megváltást, egyszer csak combokat széttárva s betérdepelve közéjük – megérzi, hogy imázsamoly az a nő is? Hogy kéjvágyó húsból való oltártérdeplők az asszonyok? Hogy a női test, ez a párás, hullámozóan eleven márvány kolostori kőpadlattá lesz, amelyre bűnbocsánatért könyörögni vetjük rá magunkat? Hogy a szenvedély új és új megtestesüléseibe mélyesztett vágynak, a belőlük kicsikart, szétszaggató beteljesülések mind a test áldozásai, fohásza a megváltásért?” (180. o.); „Egy eleven, magamozgó állat ez énbennem” – ti. „lábam közt az az elevenség” (184. o.)

Látjuk, korántsem mondható, hogy itt pusztán egy író-akarnok parasztgazda esnék áldozatul a túl magasan vagy túl mélyen hordozott szó örvényeinek. Így, hibás fikcióival is robusztus, mélységek felé nyitott nyelv ez; csak éppen az irodalmias szóemelés gőze hiányzik belőle. De alapfelülete kemény, teherbíró, díszíthető is lehetne. Olyan talapzat, amelyről hiányzik a szobor.

A Jadviga-„beleírások” nyelvezete egy árnyalattal sutább, hűtöttebb, kevésbé rajongó és bolondított; tél-túl még kiábrándultnak is nevezhetném, egy olyan ember írásának, aki ráébredt, hogy élete értelmetlen (ez is a könyv erénye: a nyelvhasználat pontosan illeszkedik a lelki diszpozíciókhoz, s ugyanúgy tele van áttételekkel és termékeny tévesztésekkel, mint a szereplők belső világa). Hanghordozásának dísztelensége, simasága, hűvös mérlegelése, fojtott csöndje, visszavonásainak szórendje plasztikusan eleveníti meg azt az embert, aki irgalmatlanul ragaszkodik személyes titkaihoz, azokból táplálkozik, s azokról való vélekedéseivel béleli szellemi kisvilágát. Befele gyűrődő beszéd ez;

mint ahogy a figura is olyan kagylóhoz hasonlít, amelyik állandóan igazgyöngyére gondol. Itt nem a szóhasználat vagy a képgazdagság szembeszökő, hanem a mondatszerkezetek szikársága, az épp csak legyintésre mocsanó gesztus fáradt lemondása. Idézek néhány emlékezetes részletet: „Talán segített volna nekünk, ha olyan tájakra merészkedünk, melyekre Maga ifjan kezdett járni, amikor e lapokra írt, s én nem csak most vetődnek titkai mezejére. Mert így találkozunk s együtt lankunk e belső tájainkon nem sikerült soha.” (59. o.); „Megnevezni nem tudom, csak az erejét sejtem annak az érzésnek, mely egyszerre áldás és átok, amely egymástól elválasztott szüleinkben vert gyökeret, majd Apácskának velem (s a bennem megtestesülő Anyámmal) való, újból csak tiltott találkozásában folytatódott, végül pedig végzetesen körbenőtt bennünket is, Magát és engem, soha el nem eresztve, de örökre szét is választva minket” (60-61. o.); „Szükségem van valamire, amit sem a szerepeim nem írnak elő, sem nem belülről fojtva történik meg csupán. Hanem mint, teszem föl, a kacagást élhetem át kedvemre, minden szégyen és gátolás nélkül.” (104. o.); „Nem vette észre, hogy nap mint nap kell újra kivirágoztatnunk jószágunkat, szeretetünket és vágyunkat, mintha lelkünk is, testünk is akkor érintené először a másikat. Ahogy a Nap járja be mindig elejétől a végéig a maga naponkénti misztériumát: Semmikor se kezd délben, este lenyugszik mindig, és soha nem felejt el hetekig megvirradni...” (107. o.); a fentebb már idézett kukoricacső-részlet is a legszebb Jadvigalapokhoz tartozik.

Miso jegyzeteit kiegészítésnek, tájékoztató jegyzetnek, szerényebb figuratív igényű szöveg-együttesnek tekintem: ez a furcsa, akadékoskodó, tudálékos, nemzője személyében is kételkedő „kis törpe” (ahogy a könyv mondja) nem részesedhet abban, hogy teljes valójában odailleszkedjék a csoportképre: csak lábjegyzetei vannak, de „fejléce, kézírata, ujjgyakorlatai” nincsenek. Mindazonáltal megérdemli, hogy legalább egyszer rálápozzon olvasója a Luca napi kommentárjára, a 209. oldalon.

Összességében tehát elmondhatjuk: jelentékeny mű született itt: egy olyan író szólalt meg, aki hosszú ideig tudta méltányolni a hallgatás értékeit, a lassan fejlődő szerkezetek komoly ígéreteit és a hagyomány részben örökké kötelező nyelvi tömbjeit. A könyv nemcsak a klasszikus hagyomány irányába mutat, hanem bizonyára új hagyományok ösztönzőjévé válik majd, s szerzőjének is megadja azt a tudatot, hogy ezután saját ösvényeken léphet tovább. Csak amit gereblyével begyűjtött, villával szét ne szórja.

ÉLETFOGYTIGLAN AVAGY „EGY NŐI SZÖRNYETEG”?

Závada Pál: Jadviga párnája

Ha kedvem volna egy tökéletesen ódivatú kérdést feltenni, akkor azt kérdezném: Szereti-e Jadviga a férjét, Ondrist vagy sem. Mert Ondris – úgy látszik – szereti őt. Vagy hogy is van ez? Závada Pál regényét olvasva minden bizonnyal ez a kérdés motoszkál a poétikai problémákat felfüggasztó, az oldalakat mindössze izgatottan habzó olvasó fejében. Sok ilyen olvasója is lehet – legalábbis az elképesztő eladási adatok szerint. Ez a könyv sikerkönyv. Hogy azzá lett, abban a példás kiadói munka is nagy szerepet játszott, de ez önmagában nyilván nem volna elég. Kell az alkalmas kézirat is.

(*Rafinált régimódiság*) Závada regénye valóban megajándékozta befogadóját azzal a kivételes olvasási lehetőséggel, amivel kortárs magas irodalom minálunk csak nagyon ritkán: engedi, hogy belefeledkezzen a regényvilágba, elmerüljön benne, s hogy kitöltse olvasói igényét az előadott történet és a hozzá való viszonyulás: „ezzel az irodalom visszatalált valamihez, amit elveszíteni vélt ... ahhoz a lehetőséghez, hogy mint olvasó foglya leszek, foglya lehetek egy műnek” (Radnóti Sándor, *Beszélő*, 1997. 8–9. 178.). Szokás mondani, hogy mindez a klasszikus irodalomra jellemző, és a modern e lehetőséget elkezdte, leépítette, szétrombolta, ám a modernség végóráiban (és azután) mégis visszatér, egyfajta rafinált egyszerűség látszatának jegyében. A *Jadviga párnája* rész-szövegei úgy olvastatják magukat a „hagyományos” elvárások alapján is, hogy a szövegek együttese mégis nyitva hagyja a kérdéseket, az egyes szövegek úgy értelmezik át egymást, hogy el is bizonytalanítja egyik a másikat, és végül mégsem kapunk magyarázatot arra, miért történt minden úgy, ahogyan történt.

Akkor hát itt van végre egy újabb fontos magyar regény, „amely egyszerre elégítheti ki a hagyományosabb nagyepikai történetmondás teljességigényének vonzásában élő olvasókat, valamint a posztmodern elbeszélői stratégiák híveit” – írta róla Margócsy István – egyszerre klasszikus családrege és vérbeli szövegrege, egyszerre jellemzi a „regényes cselekményesség” és az „elbeszélői sokszólamúság, melynek révén az elbeszélés szinte »természetes« módon relativizálódik” (Margócsy István, *Népszabadság*, 1997. 9. 13. 29.). Ha a jelenkori világirodalom bizonyos műveire tekintünk (mondjuk Gabriel García Márquez vagy Salman Rushdie vagy Umberto Eco regényeire) ez a kettősség nem is olyan különleges sajátosság. Mintha csak nálunk lenne bevett dolog, hogy aki posztmodernről mond, az egyben nem mondhat például regényes cselekményességet vagy nagyepikai teljességet is. Pedig a posztmodern 80-as évektől tőlünk nyugatra elterjedő új értelmezése éppen a korábban (a francia új regény vagy a 60-as évek új amerikai prózája által) kiélezett ellentét feloldásáról beszél. A világ nyelvi, narratív leképezésének problematikusságát (ami kezdte megbénítani a regényírást) felváltani látszik az az igény, hogy megintcsak egyfajta kulturális, antropológiai, lélektani, sőt akár erkölcsi je-

lentsége legyen annak, hogy történetekkel magyarázzuk a világot, és újra előtérbe kerül az irodalomnak az a sajátossága, „hogy azok a szövegek, amelyeket a regény utánoz vagy rekonstruál, társadalmi, politikai, ideológiai, vallási és másfajta tartalmakkal telítődött szövegek” (Bényei Tamással beszélget Takáts József, *Jelenkor*, 1996. 3. 234.). Így hát a posztmodern poétika és a posztmodern jelzővel illelhető kultúra jegyében történő értelmezés nem csak mondjuk a *Bevezetés a szépirodalomba* esetében lehet termékeny, hanem akár az *Emlékiratok könyve* esetében is (erre tett kísérletet Szegedy-Maszák Mihály, *Kortárs*, 1988. 11.), termékeny lehet még akkor is, ha egyes posztmodern poétikai sajátosságok (például a talált kézirat, a kommentátor szövegválogató, több énformájú elbeszélés jelenléte, egy nem fikciós forma utánzása) meglete ellenére nem beszélhetünk Nádasnál a posztmodern világszemlélet egyértelmű jelenlétéről (például mert nem hiányzik nála a tragikum, regénye határozott lélektani igénnyel ábrázol és azt állítja, hogy van történelem és van történetünk). Az előbb említett poétikai sajátosságok és világszemlélet Závada regényére is jellemzőek. Az *Jadвига párnája* megformálását (legalábbis végső formába öntését) valószínűleg az *Emlékiratok könyve* is ösztönözhetette, anélkül, hogy annak utánzatáról beszélhetnénk. (Erről később.)

(*Naplórend*) A mű három szövegtestből áll össze, melyek egy nem fikciós formát követnek. Mindhárom szöveg naplófeljegyzéseket, tehát szabálytalan visszaemlékezéseket, leírásokat, kommentárokat, reflexiókat és önreflexiókat, elmélkedéseket, mindenféle feljegyzéseket tartalmaz. Az első szövegegység egy Békés megyei szlovák nagygazda, Osztatní András (Ondris) naplója, aki 23 évesen, 1915. február 5-én, a nősülése előtti napon kezdi el feljegyzéseit, s rendszertelenül folytatja azokat nagyjából 1922-ig. András a regénybeli család utolsó előtti generációja, apja, György még sikeresen gazdálkodó, tehető ember, András idejében tönkremegy a gazdaság, két fiával pedig kétszer is gyászos véget ér a család. A második szöveg Jadviga naplója, aki „beleír Ondris naplójába”, pontosabban folytatja a naplót férje halála (1937. április) után. (Jadвига 50 éves ekkor.) Jadviga tulajdonképpen párbeszédet folytat halott társával, míg András egy általános, meghatározatlan instancia számára írt, igazából „csak” „Naplójának” rögzítve mindazt, amit szükségesnek látott. Jadviga nagyjából 1945 nyaráig (Márton fia haláláig) írja tovább a naplót.

E két szövegtest a fikció szerint egy „haloványlila vonalazású”, „indigószín vászonkötésű” jegyzetkönyvben követte egymást (Ondris vette Bindernél „korona negyvenért”), mígnem 1954-ben a feleség is meghal, kisebbik fia, Misu – aki titokban korábban is olvasta – veszi kezelésbe a naplót, először csak a szlovák kifejezéseket kezdi lefordítani, majd nemcsak hogy egyre hosszabb jegyzetekkel látja el a szöveget, hanem (mivel a lapok kötése szétesik) ő az, aki elrendezi, sorba teszi az egyes szövegrészeket, mégpedig meglehetősen önkényesen, hiszen megbontja a két szövegtest egységét, és hat szövegpárt képez belőlük, ahol is először mindig András hosszabb naplórészei, majd Jadviga – mintegy válaszképpen írt – rövidebb feljegyzései következnek.

A szülők szlovák kifejezéseinek lefordítása Misu legfontosabb feladata, és egyben a szerkezet kialakulásának fikcióbeli indokát is ez adja meg. Misu szerepe aztán a közvetítés lesz a két napló között. Az ő szövege (a harmadik szöveg) kurzivált betűkkel szedett lapalji jegyzetként indul már az első oldalon, az utolsó közel 30 oldalon pedig már egyedül fut, a tartalomjegyzékben *Sajátkezű hozzátoldások* címmel jelezve. A könyv utolsó hat oldala üresen, de oldalszámozva áll, érzékeltetve, hogy addig tart a naplókönyv, ennyit írhatott volna még Misu, ha meg nem hal. (A szülők naplóiba beékelődnek más szövegek: gazdasági feljegyzések, Mamovka „létárlapja”, Jadviga levele, Winkler Franci levele, Ondris novellája, Márton „notesz lapjai”.) A kisebbik fiú és egyben az utolsó Osztatní-sarj (Osztatní egyébként maga is utolsót jelent szlovákul) a szövegválogató és a

kommentátor a fikció szerint, az ő kezében van tehát a napló sorsa, ő határozza meg a könyv szerkezetét, és azt is ő dönti el, hogy mit hagy ki, mit kommentál és hogyan. A legnagyobb szellemi teljesítményt hajtja végre: végül is ő szerkeszti meg a regényt. Ugyanakkor ő a legbutább, legszerencsétlenebb, legsilányabb tagja a családnak, ráadásul az is kiderül róla, hogy nem is Osztatni-fiú, hiszen András csak a névadó és nevelő apja, a vér szerinti apa Winkler Franci, aki hosszú éveken át anyja szeretője volt.

(*Nádas-párhuzamok*) A szerkezet, a cselekményvezetés, a motivikus munka és a problematika számos ponton az *Emlékiratok* könyvével mutat rokonságot. Ez a kapcsolódás lényegesnek tűnik, és korántsem felületes. Továbbgondolásról és egyes esetekben talán rájátszásról van szó, nem stílusimitációról. Sikeres és eredeti forma jön így létre, teljesen új szín és új hang, ami azonban érzésem szerint Nádas nagyregénye nélkül nem egészen így valósult volna meg, mint ahogy Nádas műve sem lenne elképzelhető többek közt mondjuk Thomas Mann nélkül. Hogy mennyire tudatos ez a kapcsolódás Závada részéről és mennyire nem, azt nem tudom. Mindenesetre számomra rendkívül érdekesnek tűnik az érintkezési pontok számbavétele.

1. Mindkét regény szövege a fikció szerint talált kéziratokra épül, melyeket egy, a történetben szereplő figura állít össze (Krisztián – Misu), a szövegek egymást értelmezik és átértelmezik, az összeállító kommentál is, a szövegek ellentmondásosak, nem deríthető ki, pontosan mi az igazság.

2. Fölmerül, hogy a gyerekkorban és a származásban lehetne keresni a magyarázatot a történetekre s a hősök életproblémájára, a szereplők megismétlik a szülők vétkeit, nem tudnak kitörni egy hanyatlástörténetből, végül kihal a családjuk is. Probléma az apaság kérdése, a nevelőapa nem az igazi, a fiú tehát nem az, akinek gondolja magát, ugyanakkor a képzelt és vágyott apja erkölcsi nullává válik (gyilkos illetve besúgó és áruló lesz).

3. Sajátos történetértelmezési lehetőségként jelenik meg egy-egy színházi előadás (*Fidelio*, III. *Richárd – Don Giovanni*), illetve egy mitológiai történet és figura (Hermész). Az idegen nyelvi közeg megidézése (más-más módon) kitágítja a történet horizontját, a különösséget erősíti.

4. A figurák szerelmi hármassokat alkotnak, a szerelmi vágy kiélése mint bűnös cselekedet válik hangsúlyossá, a szerelem beteljesületlen, ez a történet alapproblémája, a hősök reménytelenül vágnak az elérhetetlenre – az azonos neműek szerelme is árnyalja a képet, általánosítja, de nem oldja meg a kérdést (Melchior és a névtelen elbeszélő – Jadviga és Irmus furcsa, életre szóló viszonya, Ondris és Franci gyerekkori homoerotikus barátsága).

Míg azonban Nádasnál a szerelmi háromszögek záródnak, Zavadánál nyitva maradnak, nem szeretik „körbe” egymást egymásban a figurák. Ezáltal Závada regénye sokkal inkább két ember konkrét szerelmi kapcsolatára összpontosít, mintsem hogy sok és sokféle kapcsolaton keresztül beszéljen a szerelemről.

Nádasnál a szerelem és a politika világa azonos erővel és egymást kiegészítve, gazdagon értelmezve jelenik meg, Zavadánál a szerelem és a politika szétválik, és a politika világa inkább csak háttérfestő elem, nem értelmezi a szerelmi történetet, ezért ilyen mennyiségben, ahogy a regényben szerepel (a szlovák nacionalista készülődések az első világháború alatt, a tanácsköztársaság, a második világháború, a Rákosi-korszak megjelenítése) fölöslegesnek tűnik. Mégpedig azért, mert nem tesz hozzá *lényegileg* a szerelmi történethez. Elméletileg ugyanez a Jadviga-Ondris történet elképzelhető lenne egészen más történelmi körülmények között is.

A gyerekkori és a felnőttkori események Nádasnál egyenrangúak, Zavadánál nem, a gyerekkor csak néhány – egyébként erőteljes – jelenetben villan fel, így a nevelődésnél itt nagyobb szerepet játszik a szerelmi gyötrelmek magyarázatakor maga a származás tiszt-

lemmel az árva lány (akinek névadó apja is meghalt), hogy ezáltal anyját is visszakaphassa: „nélkülözött Anyácskámra úgy találjak rá, hogy szinte már én lehessenek ő is” (63). A gimnáziumban Irmussal, barátnőjével osztatlan vagyonszövetséget valósítanak meg, ami az ágy- és alsóneműre is kiterjed, de később ezt visszavonják, mert Jadviga ragaszkodott a párnájához, az egyetlen biztos dologhoz az életében. Még akkor is vele van ez a párna, mikor Francival szeretkeznek. Mikor már kín számára a Francival való kapcsolat is, százszor visszavágyik Ondrishoz, aki „nyugtató-biztonságot, lehangoltságot ígér”, azért is nevezi szlovákul „Vankúsik moji”-nak – Misu: „*Párnácskám! (kisvankuskám)*” (252). Ondris halála után pedig a legtöbbet írja oda a naplóba, amit kívánhat: „Hogy amint Magához szólok, az soha többé pofon ne üsse már, hanem szegény feje, gyötört arca alá legyen jó, lágy szavakkal teli vánkós. Noha tudom, hogy így őszintétlenség is fenyegeti szavaimat” (306). Mikor Ondris haldoklik, Jadviga párnája van a feje alatt, ezt mondja is neki a felesége, ekkor hangzanak el Ondris utolsó szavai, szlovákul, Misu fordításában: „*Haza értem. Istenem! Végre (végiül) itthon vagyok veled. Jadviga kedvesem!*” (392). Később Jadviga is ezen a párnán fekve hal meg. Aztán meg Misu alszik rajta. Jadviga a naplókönyvet a párnája alatt tartja, úgy is hal meg, a naplóval a feje alatt. A párna tehát megtartó, végső menedék, magának a naplónak – és így ennek a regénynek is – ez ad biztonságot.

A párna fogalma akkor is rendre előkerül, amikor a másiktól való elkülönülés a cél, amikor Jadviga veszélyeztetve érzi saját lényét attól, ha közeledik hozzá Ondris. A hímzett párna csak Jadvigáé. Ondrisnak van másik párnája, amint azt felesége többször tudatosítja benne. Ritka öröm számára, ha úgy alszanak el, hogy feje Jadviga párnáján lehet. „Az a másik a maga párnája” (112), küldi el a nő, „ha az ágy közös is, egymás párnáján csak vendégek lehetünk” (150). Ezért aztán, mikor Jadviga hetekre otthon hagyja férjét, az leroskad neje vánkósát ölelni, szagolni. Ondris feljegyezi azt a magyarázat nélkül maradó esetet, mikor egyszer Jadviga álmában éjszaka meztelenül ráfeküdt az ő testére. A férfi magáévá szeretné tenni az asszonyt, de az nem ébred fel: „puha vánkosa lehettem csak, nem az ölelője” – írja erről (119).

S itt jutunk el a párna metaforikus jelentéséhez. A párna fogalma végső soron a szeretett nőre, a női testre, a combok közt feltáruuló „páros megváltásra” vonatkoztatható. Imázsálmolyhoz hasonlítja egyik naplóbejegyzésében Ondris a nőt (ez egyszer évek múlva újra eszébe jut, mikor a templomba beszőkik részegen éjjel, hogy ott valóban imádkozni próbáljon, de hiába), s azzal gyöttri magát: „Lehet-e remélni a kint és a bent, az érzéki vágy és az irgalom, a férfi és a nő egygőz olvadását a vezeklés párnáján, a megváltó szerelem imázsálmolyán?” (180).

Jadviga párnája egy életen át páros magányt biztosít e regény hőseinek. Mintha Pilinszky János *Életfogytiglan* című versének regényesített változatát valósította volna meg Závada. Nem is lehetne annál rövidebben és annál lényegretörőbben összefoglalni e 438 + 6 oldalas mű témáját, mint Pilinszky eme címében is tökéletesen ideillő versének teljes szövegével, ami így szól: „Az ágy közös. / A párna nem”.

És hogy szereti-e tehát ez a különös, furcsa, szerencsétlen és büszke asszony szeretetre és szájalomra méltó, jobb sorsra érdemes, ám a sorsán változtatni egyre képtelembb párját? A magam részéről döntöttem: Emberek, Jadviga mégis szereti Ondrist!

A LÉTIGE MEGŐRÜL

Jánk Károly: *Másvilág*

Történetek, konstrukciók, szerepek

Volt egyszer, hol a *nem* volt. Volt? Nem, csak *nem*. Hát innen indulunk. Nem én indulok, s nem te, nem a versek indulnak, nem, csak *nem*. Természetes, hogy az indulás kifejezés is túlzás, a kezdet körülírása, elszépítése. Mi az indulás? Mi a kezdet? Vannak? (Föltehető-e ez a kérdés?) Kovács András Ferenc írta három évvel ezelőtt az akkor első verseskötetével jelentkező Jánk Károlyról, hogy „jóval több, mint holmi »kezdő« költő”. Nem volt „kezdő”, nem, csak *nem*. „És rájössz majd, hogy minden vers csalás, / mert megidézni nem tud szótlanul, / a kicsikart időtlen utalás / a sorok közti néma térbe hull.” E sorok már Jánk Károly első kötetének legelső verséből valók. Első, legelső: bárhonnan néznénk is, jóval túl vannak a kezdeten. Már csak azért is, mert vannak. Elkezdődött tehát a kezdet körülírása, szép, csiszolt körülírása annak, hogy a kezdetet csak szétírni lehet.

Séta egy genezis körül. Nem indulás, mint az első kötetben, csak séta. Bár figyelmesen olvasva, ott sem naiv indulás van: „Az indulásba csomagolva rég / a szem ikerpontjáig hajló messzeség [...] A köd felszáll, / a hegyek lépnek tovább, / alattuk állok és nézem, nézem / ezt a mocsanatlan vonulást –“ (*Ez a nyár*). Inkább belépés egy álló folyamatba, egy semmit sem történő történésbe, e lépések látása, melyre mintegy magától értetődően vakság következik – mindez egy keresésnek a lenyomataként, egy olyan hely kereséséé a nyelvben, ahol az ellentétek nem ellentétek, nem, csak *nem*, hiszen, ha valami, ez volna a kezdet.

Miért olyan nehéz elindulni? Részben azért, mert réges-rég úton vagyunk. Réges-rég: homályos, pontatlan kifejezés. Jánk Károly genezis-verse a *valamikorral*, a *heggyel* és a *pásztorral* kezdődik. Külön-külön nem kevésbé pontatlanok, csakhogy nem külön állnak, éppen erről van szó, a geneziszről, a még nem különállásról, amikor a mondat még egyben van: „Valamikor a hegyről ereszkedett / alá a pásztor.” Rémületesen egyszerű mondat, nem is követik mások, mint tagadó szerkezetek – „Nem tudni arról, hogy / a hegy gyomra kiokádta volna őt.” „Most is keveset tudni róla.” – az egyszerűtől való rémület megannyi szimptomája.

Telt-múlt az idő, és megszületett az idő. Nyomában termett az *igen* és a *nem*. A vers „most”-ja írható le így: most, amikor vagy *igen*, vagy *nem*, most, amikor el van *mos(t)va* az út a kezdetek felé, „az idő elmosta már azt a sávot, / ahol még egy az ember és egy a kő”. Most: vagy

Mentor Kiadó
Marosvásárhely, 1997
78 oldal, 350 Ft



ember, vagy kő. Mindkettőt megbánod. Következésképpen: sem-sem. Az idő, mert lettek különbségek, lehetővé tette a történetet; a mesélést, mert lettek szavak. A mese tehát úgy folytatódik, hogy van már *igen*, és van már *nem*, de miért oly magától értetődően mégiscsak inkább a *nem* van? A most és a genezis közötti sávban íródi versben az elmondhatatlanság árnyalásából jön létre a történet: „Most is keveset tudni róla. Oda / ritkán vetődik ember, ahol él. / Hallgatnak róla a vízmosságok, / a tülevelek, a kőóriások, / a tűzhegyen roppanó fahasábok, / hogy küszöbét ne lépje át a tél...”

A már készenlévő dolgok eltakarják-betakarják nemcsak a kezdetet, de önmagukat is, „oda ritkán vetődik ember, ahol él” – nemcsak oda ritkán, hisz ez természetes, ahol a mitikus pásztor él, de főként oda ritkán, ahol az ember, ez a folyton elinduló, ez a *mostos* ember él.

Vagy éppen arról volna szó, hogy nem „nemcsak ... de”, hanem a mitikus pásztor és a „vetődő” ember élete, élése között ekvivalencia-reláció van?

„Az ünnepet mindig mi gondoljuk el, / de csak a tárgyak élik a csodát.” (Jánk első kötetének *Az ünnep* című verséből.) A tárgyak pontos megfigyelése megtart a kérdés közelében. Itt, *A séta egy genezis körül* harmadik, a történetet lekerékező szakaszában konkrét tárgyakra irányul a tekintet: „A bot és a bocskorszj egy sarokba vetve.” Az effélék mindig újra meggyőzik az embert a létről.

A temetés. A konstrukcióhoz téglák kellenek, valamint pontosan kimért helyszín. Meg a hiedelmek naivitása, hogy a téglák: téglák, és az építő: van.

A vers egy hiedelemre épít, arra, hogy a megdolgoztatlan földterület az ördögé. A vers tükröz: szerkezete tükrözi a hiedelemét: az ember nevet ad az ismeretlennek, adott-nak tekintvén azt, aki adja.

Adott tehát két egymással határos szántóföld, az egyik az, ahonnan a történet el van mondva, a kitüntetett nézőpont, a másik szántóföld pedig a *másiké*. A másik neve: ördög. A kitüntetett szántóföld tulajdonosa egy nevet tud a másiktól, semmi *mást*, hiszen ha tudna, ezt már nem tudná. A szituáció a legfinomabb mozgásra is teljesen megváltozik: ha például kiderülne még egy szó a másiktól, máris nem volna annyira ismeretlen, a kitüntetett pedig nem volna annyira ismert, míg végül észrevétlenül helyet nem cserélnének.

A szerkezet önmagában nem képes a legfinomabb mozgást létrehozni, ehhez idő kell, bármilyen kicsi is legyen az. Itt valóban nagyon kicsi az a teljes változást okozó idő: Jánk egy gyereket hoz a versbe, zárójelben.

A gyerek még nem tudja, csak tanulja és unja a tilalmakat. A hiedelmekre rákérdez. Szétesés közben legalább újabb hiedelmek jutnak a kitüntetett eszébe, egyre kisebbek – „bal lábbal lép majd, / bal kézzel üt” –, egészen addig, míg el nem fogynak: „és két / pár szemével látni fog”.

Azt viszont senki nem állította, hogy látni egy derűs dolog. Kiderülnek dolgok, de ez egészen más:

A névadás érvénytelen.

A fennkölt szavak fikciók.

A kitüntetett figura létezése azon múlik, hogy milyen intenzíven temeti el önmagában a megmutatkozott senkit.

A kriptá. A szerepversben mindig a másik, az ismeretlen beszél. A szavak egy alakot öltenek, akiről semmi mást nem tudhatni, csak ezeket a szavait.

„Mindig az eleven vonzott.” A mondat erősebb lesz, ha az ismeretlen beszél, a másik, aki valamilyen módon ellentétben áll a kijelentéssel – mert *holt*, mert *taszít*, mert *soha*. A másik nélkül minden magától értetődik, otthonos és rokonszenves. A másik a kérdés.

Miért vonzza az eleven? Milyen az, akit vonz az eleven, de ő maga nem az? Ki ő? Valaki-e egyáltalán? Ha nem él, akkor mit csinál? „Egy kriptában lakom, vaksötétben.” Lakik? „Ide / hordtam le azt a keveset, ami történt, / amit ellestem róluk.” Leskelődik, el-

hord? „Néhány kézzel rajzolt kusza ábra / körülöttem a földön.” Rajzol? Rajzoltat magának? „Alulról / nézem egy eltévedt macska szemét. / Végtelen hosszú ideje csak nyávo- / gást hallani.” Néz? Hall?

Tudja, hogy mindaz, ami történt kevés. Tudja, hogy a macska eltévedt. Tudja, hogy a nyávogás időtartama végtelen. És Uramnak nevezi a holtfáradt élők teremtetőjét. Munkáját végzi, mert neki végképp nem áll módjában meghalni: „Holtfáradtak a lényeid, Uram, az élők. / Kevés a dolgom. Száraz / rököket morzsol a kezem.”

Szerelemtöredékek

A szerelemről való írás inkább a távolságról szól. A távolság bemérése, árnyalása. Orpheusz és Eurüdiké. Élő és holt. Cselekvés és szenvedés. Mindig és soha. Oldás és kötés. A felsorolás folytatható. És a felsorolás nem folytatható. Átjárás nincsen. Az „átjárás nincsen” van. Jánk *Oldás és kötés*-versei „átjárás nincsen”-ek. Mindig másképp, soha ugyanúgy, de vannak.

(*A szerelem esendő ...*) Az „átjárás nincsen” egyik ősrégi neve: magány. Fennkölt szó, melankolikus, „rossz gögje” van. Nem old és köt, fennkölt. A nagyon sok kevés, de nem elég kevés: „És mindez kevés / őt megszólítani.”

(*Magába issza életem...*) Párám párám párám párám, egy dallam, mely viszi a szavakat magával, a szavak meg lazán engedik magukat, oldottak és oldanak, igen és igen, és az egyik *igen* nem él, de ezt is roppant könnyedén: „magába issza életem / az ablakok tejüvegén / beöltözik és körbejár / lába se színe se nem él”. Rilke Eurüdikéjének lehetnek ilyen mozdulatai – Somlyó György fordításában: „nagy, lengő leplekkel lassítva léptét, / ingatag, lágyan és türelmesen” –, aki pontosan ugyanúgy megy Orpheusz után akárcsak vissza az alvilágba.

Orpheusz-töredékek. „Aki nem / tudott betelni önnön létével...” „És nem vigasztalja már az sem...” Ha már van *igen*, és van *nem*, miért inkább van a *nem*? Hogy megérinthesse az *igent*, ami nincs? A vers három részből áll, három, a szerelem háromsága: A, non A, és a köztük lévő „átjárás nincsen”. Ez utóbbi az, ami árnyalható. Ide sorolható be például a költészet is.

Jánk az első részben történetet mond (az igék múlt időben), a harmadik részben bevégi a történetet (múlt időben), a másodikban Orpheusz-dalt ír (jelen! jelen!). Orpheusz abban a térben van, ahol Eurüdiké. A másvilágon, ahogyan mondani szokták. Ott van, és már visszafordult. Eurüdiké még egyszer feléje nyújtotta kezét, azután örökre eltűnt. Orpheusznak vissza kell mennie. „Nincs út vissza”, mondja, és megy. Olyan intenzitással mondja, hogy elhiszük neki: ott marad, még akkor is, ha halljuk távozó lépteit. Mert abban a szerencsétlen jelen idejében, ahol „se föld, se ég – / félhomály csak és félszavak”, a létige megőrül, és azt mondja: „elérem azt, ami ő vagyok”.

Viszonyversek

A viszonyról beszélni, semmi másról, semmi énről. A másnak, az énnek a története törődött, csak a viszony van, ez a képtelen viszony.

Az öreg, akit meglátogattam. Meglátogattam, mert nem bírom látni, nem bírok folyton vele lenni, őt olvasni – hát ezért öreg. Elviselhetetlen, neve kimondhatatlan, „lehetne akár az én apám”, apa, ez viszony, nem név, s viszonyként is alig elviselhető, „ne jöjj ide közel, oldd le a te saruidat lábaidról” (2 Móz. 3,5.), nem, nem elviselhető, ebből következtethetünk a látogatóra, aki mégis elmegy hozzá. Az egyes szám első személy nem én, az

én nem tudja megtenni, hogy kilenc éjszakán át hallgassa csendjét, a kilencediken pedig megsimogassa a „kérlelhetetlen” csuparánc arcát, nem, nem teheti meg, ha rátekintene, megemésztené.

A *látogató* című vers Jánk Károly első kötetéből, bár a szituációk mintha fednék egymást, nem is egyes szám első személyű, a szavak egy történet távolságában vannak. A történet egy „bolond öregről” szól, akihez betéved a „szelíd ismeretlen”. Egyszer. De ez elég arra, hogy megértse a csendet. Megváltástörténet? Csend-történet.

A látogató tehát nem *én*, de mégis *vagyok*. Nem az én megy, és az én van ott, nem érti az öreg szavait, és nem felejtheti: „Nincs semmi, semmi az időben, / ami megbírná Krisztusát.”

A *folyónál*. A viszony átmenet az *éntől* a *vagyok* felé. A *vagyok* a bolond öreg, a megőrült létige, aki nem én, aki nem szó, aki csend. Akire az én nem tekinthet.

„Ruhája égő sebhely, / lángoló mező arctalan szenvedéssel...” (A *látogató*) A *vagyok* mérhetetlen szenvedéssel megfosztja magát arcától, hogy az én rátekinthessen. Felejtethetetlen – „helyettem kelt útra” –, s az én mérhetetlen erőfeszítéseket tesz, hogy elfelejtse.

*Megidézem hát, bár időmből feledés lesz,
tanulom látni, ha épp megnő a hold...
A parton áll, s nekem nincs hatalmam arra,
hogy átvezessem rajta a folyót.*

Másvilág, végül is ez a kötet címe: a könyv tér, amely se föld, se ég, se fekete, se fehér, se igen, se nem, a szerelem, ami nincsen, a nincsen, ami nagyon erősen van.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát március 26-án, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
iránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.